

WEi

MIHA ŠALEHAR & BOŠTJAN NARAT

Brezbrižni pizdun in plemenski kavboj

PIŠEM, TOREJ NISEM

KAJ BO PO 13. JULIJU?

BENEŠKI BIENALE 2014

E-KNJIGA PRIHODNOSTI

Tovarna svinčnikov
Zagreb

Nujne točke
koalicijske pogodbe

Arhitektura
brez arhitektov

Stopnjevanje
vojne paradigem

V julijski številki preberite:

„Prva svetovna vojna, vojno dopisništvo v 1. svetovni vojni pri nas

„Filmski festival na Bledu

„Pariz v prvi svetovni vojni

„Normandija, primerjava lokacij na podlagi fotografij Reutersa iz 2. svetovne vojne in našega fotografa danes

„Fotoreportaža: Janša gre na Dob

**REVIJA
+ KNJIGA
Kralj neba**

CENA: 8,99 EUR

Revijo s priloženo knjigo je mogoče kupiti le na izbranih prodajnih mestih.

Naročite se na revijo v letu 2014
in pridobite 25 % popusta.

080 11 99 | 01 47 37 600
narcnine@delo.si | www.delo.si

Splošni pogoji in pogoji naročanja so objavljeni na www.trgovina.delo.si.

**DELO
DE
FACTO**

4 DOM IN SVET

6 DEJANJE

Margit P. Alhady in Mohsen Alhady, avtorja slovenskega prevoda *Korana*

ZVON

7 O ZGODOVINSKIH VIRIH IN NJIHOVI INTERPRETACIJI

Jernej Kosi polemizira z Igorjem Grdino, ki je v prejšnji številki *Pogledov* recenziral njegovo knjigo *Kako je nastal slovenski narod*.

9 NOVA RENESANSA – NE ŠE

Rebeka Vidrih si je ogledala letošnji beneški arhitekturni bienale, za katerega je Rem Koolhaas napovedal, da bo predstavljal arhitekturo in ne arhitektov. Da si ne bo prizadeval zaznati in zabeležiti najnovejšega, najbolj spektakularnega dogajanja na področju arhitekture, temveč se vrniti k osnovam, vzpostaviti moment zaustavljenega časa, ponuditi priložnost za razmislek o tem, kje z arhitekturo smo in kam naj gremo.

11 V ARHITEKTURI MORA PRITI DO NEKE VRSTE REVOLUCIJE

Uršula Rebek se je pogovarjala z Markom Wigleyjem, arhitekturnim teoretikom in profesorjem.

13 MED UMETNIŠKIM IN IZUMETNIČENIM

Novi roman Maje Gal Štromar *Potaknjenci* po oceni **Tine Vrščaj** nikakor ni slab. Ta sodba je neizpodbitna, čeprav danes velja, da so take sodbe relativne, in čeprav bo celo ta kritika romanu pretežno solila pamet.

PROBLEMI

14 KAKŠNA BO E-KNJIGA PRIHODNOSTI?

Ko govorimo o e-knjigi, se pogosto pretvarjamo, da gre za jasen, enoznačen fenomen, ki smo ga v zadnjih letih lahko že dodobra spoznali in si o njem – vsak po svoje – ustvarili stališče z neomejenim rokom trajanja. Mesto e-knjige v sodobnem svetu pa v resnici še zdaleč ni načrtano. Piše **Matic Kocijančič**.

17 PLONKLISTEK ZA KOALICIJSKO POGODBO

Predčasne volitve so očitno presenetile čisto vse: to se kaže s tem, da je v predvolilnih programih in na soočenjih malo res tehntnih razvojnih vprašanj. Veljalo

pa bi jih odpreti pri pisanju koalicijske pogodbe ali vsaj dolgoročno pred prihodnjimi volitvami: pod drobnogled smo vzeli pravno, socialno in kulturno okolje, prenos znanja v gospodarstvo ter četrto vejo oblasti, ki nam to javno debato sploh omogoča. Pišejo **Andraž Teršek, Maja Makovec Brenčič, Urban Vehovar, Boštjan Videmšek** in **Boštjan Tadel**.

25 ZA STEKLOM PISANJA

Slovenci smo na volitvah kar nekajkrat dokazali, da bolj kot programe volimo osebnosti in da so nam najbližje umirjeni in že na prvi pogled premišljeni politiki. Volilnemu telesu je všeč, ko kandidat(ka) pokaže vitalnost in kakšen športni hobi, manj pa je ponavadi pozorno na bistveno aktivnost, ki parlamentarcem nadene idejno samozavest in prepričljivost v zastopanju političnih stališč. To je po mnenju **Žige Valetiča** ... pisanje.

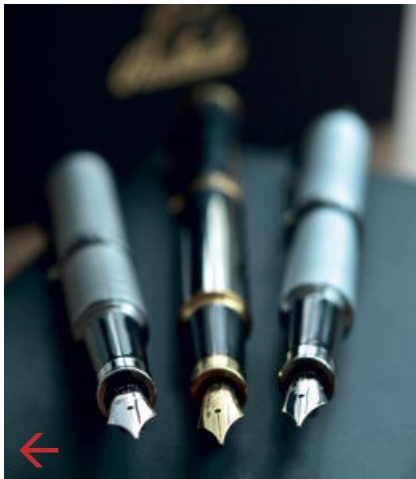
27 IZ OČI V OČI

MIHA ŠALEHAR & BOŠTJAN NARAT

31 TEORIJA IN PRAKSA

AGATA TOMAŽIČ:

O izginjanju pisanja na roke

35 KRITIKA

KNJIGA: Tone Peršak: *Usedline* (Ana Geršak)

KNJIGA: Igor Karlovšek: *Odvetnik* (Aljaž Krivec)

KINO: TIR, r. Alberto Fasulo (Denis Valič)

KONCERT: Carl Orff: *Carmina Burana* (Stanislav Koblar)

36 POTOPIS

NATAŠA KRAMBERGER: JE PA ŽE BOLJ RAZUMNO PASTI SKUPAJ

38 BESEDA

MARINKA FRITZ KUNC: *Vojna in mir*

39 MCENZIJE

MARKO CRNKOVIČ: *Zgodovina časopisov: če ni raca, je pa delfin*

NASLOVNICA

V tokratni rubriki *Iz oči v oči* sta si dopisovala **Miha Šalehar** in **Boštjan Narat**. Ker ju pogosto gledamo in poslušamo, se zdi, da ju ni treba posebej predstavljati. Pa vendar to Šalehar opravi že v prvem pismu, kjer se okarakterizira za »brezbrižnega pizduna«, ki »nima ne moči ne volje ne odrešeniškega potenciala Mance Košir«. Narat mu odgovarja v »kavbojskem« slogu, in najpozneje takrat vas bo spreletelo, da je škoda, ker ju ne moremo pogostejše tudi brati. Foto: Blaž Samec

pogledi

štirinajstdnevnik za umetnost, kulturo in družbo
izhaja vsako drugo in četrto sredo v mesecu

Pogledi ISSN 1855-8747
Leto 5, številka 13-14

ODGOVORNI UREDNIK: Boštjan Tadel
NAMESTNICA ODGOVORNEGA UREDNIKA:
Agata Tomažič
LEKTORICA, REDAKTORICA: Eva Vrbnjak
STALNI SODELAVEC: Matic Kocijančič
FOTOGRAFIJA: Jože Suhadolnik
TEHNIČNI UREDNIK: Matej Brajnik
OBLIKOVNA ZASNOVA: Ermin Mededović
OBLIKOVANJE GLAVE ČASOPISA: Matevž Medja
NASLOV UREDNIŠTVA
Pogledi, Dunajska 5, 1000 Ljubljana
T: 01/4737 290
F: 01/4737 301
E: pogledi@delo.si
S: www.pogledi.si

IZDAJATELJ: Delo, d. d., Dunajska 5, Ljubljana
PREDSEDNICA UPRAVE DELA, D. D.: Irma Gubanec
TISK: Delo, d. d., Tiskarsko središče
NAROČNINE IN REKLAMACIJE:
T: 080/11 99, 01/4737 600, E: narocnine@delo.si
DIREKTORICA TRŽENJA
Dragica Grilj, T: 01/47 37 463, F: 01/47 37 504,
E: dragica.grilj@delo.si
Oglasno trženje, Dunajska 5, Ljubljana:
T: 01/47 37 501, F: 01/47 37 511, E: oglasi@delo.si
SKRBNICA BLAGOVNE ZNAMKE: Monika Povšič,
T: 01/473 74 35, F: 01/473 74 06, E: monika.povsic@delo.si
DIREKTORICA MARKETINGA
Dolores Podbevšek Plemeniti, T: 01/47 37 580,
F: 01/47 37 406, E: dolores.plemeniti@delo.si
TISK: Delo, d. d., Dunajska 5, Ljubljana, Tiskarsko središče
ŠTEVILO NATISNjenih izvodov: 6000

Vse pravice so pridržane. Ponatis celote ali posameznih delov na katerem koli mediju je dovoljen samo s predhodnim pisnim dovoljenjem izdajatelja in navedbo vira.

Mestna občina
Ljubljana

REPUBLIKA SLOVENIJA
MINISTRSTVO ZA KULTURO

Poglede sofinancirata Mestna občina Ljubljana in Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije. Pogledi so začeli izhajati 7. aprila 2010 v okviru projekta Ljubljana – svetovna prestolnica knjige 2010.

Časopis Pogledi izhaja dvakrat mesečno, julija, avgusta in decembra pa enkrat mesečno dvojna številka. Letna naročnina s 25-odstotnim naročniškim popustom je 49,35 EUR z DDV, za naročnike Dela in Nedela s 40-odstotnim naročniškim popustom pa 39,47 EUR z DDV. V naročnino je vključena dostava na dom na območju Slovenije. Letna naročnina za tujino zajema naročnino in pripadajočo poštnino. Odpovedi naročnine sprejemamo samo v pisni obliki; odpovedi, prejete do 25. v mesecu, upoštevamo ob koncu meseca oz. ob koncu obdobja, za katero je plačana naročnina. Cenik in splošni pogoji za naročnike so objavljeni na www.etratika.delo.si.

FESTIVALSKO POLETJE – KJE IN KDAJ BO KDO?

Prihaja poletje, ampak v redakciji kulturnega štirinajstdnevnikarja ne priznavamo, da bi bil to čas za predajanje brezdelju in zmanjšano možgansko dejavnost. Ravno nasprotno: poleti se je mogoče še pogosteje in še bolj scela predajati kulturi. V vseh njenih oblikah, od branja knjig kot najbolj elementarnega opravila do obiskovanja kulturnih dogodkov, denimo v okviru kakšnega večjega festivala, kakršni neredko odločajo o poletnih počitniških migracijah. Vprašanje, kaj v bogati kulturni ponudbi bližnje (ali daljne) okolice je dovoljšen motiv, da se podate na pot, smo zastavili petnajsterici vidnejših osebnosti s slovenskega kulturnega prizorišča.

URŠULA CETINSKI, DIREKTORICA IN UMETNIŠKA VODJA SLOVENSKEGA MLADINSKEGA GLEDALIŠČA

Kmalu se skupaj z ekipo predstave *Preklet naj bo izdajalec svoje domovine!* v režiji Oliverja Frlića, ki jo je kritik britanskega *Guardiana* pred kratkim označil za enega najboljših primerov gledališke alkimije, kar jih je kdajkoli videl, odpravljam na gostovanje v francoski Dunkerque. V pristaniškem mestu, ki takoj asociira na hude bitke druge svetovne vojne, se med 4. in 14. julijem 2014 odvija gledališki festival *Manifest*, za katerega je značilno, da ne ponuja le gledaliških predstav, temveč tudi delavnice pod vodstvi gostujočih režiserjev, ki festivalski program še tesneje povežejo z lokalno skupnostjo.

Sicer pa nikakor ne moremo zgrešiti, če se med 4. in 27. julijem odpravimo v čudoviti in po sivki dehteči Avignon, v katerem se letos odvija že 68. legendarni gledališki festival s prestižnim uradnim programom in zabavnimi spremljevalnimi dogodki, ki nas očarajo v vsakem kotičku starodavnih mestnih ulic. Na notranjem dvorišču prekrasne Papeške palače so festival, ki ga je letos prvič pripravil sloviti francoski režiser Olivier Py, odprli s *Princem Homburškim* Heinricha von Kleista v režiji Giorgia Barberia Corsettija.

Za ljubitelje sodobnega plesa pa sta še vedno nepogrešljiva dunajski festival *Impulstanz Wien* (17. 7.–17. 8. 2014) in berlinski *Tanz im August* (15. 8.–30. 8. 2014).

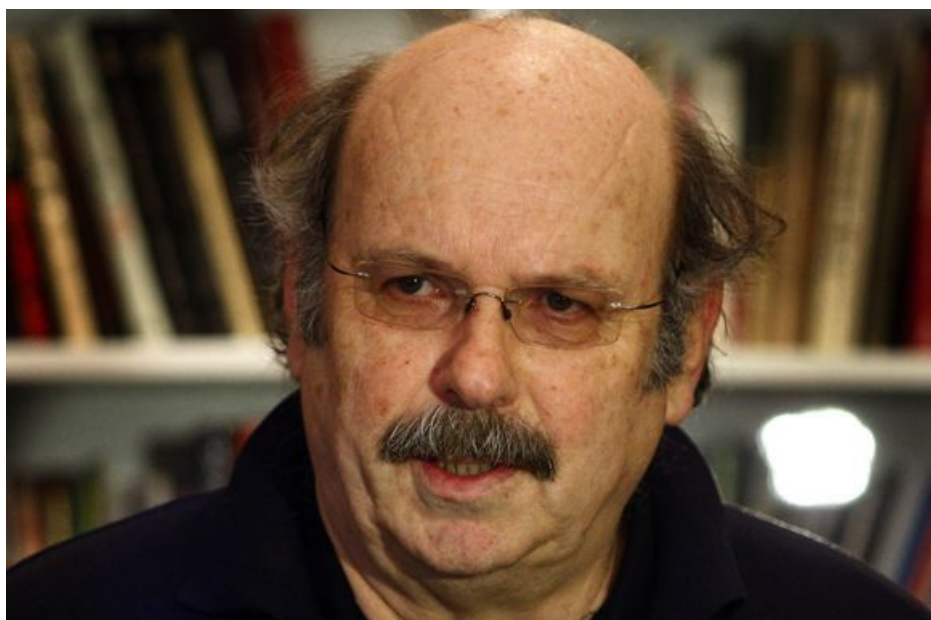
FOTO JURE ERŽEN

BARBARA JAKI, DIREKTORICA NARODNE GALERIJE

Poletni tedni v Ljubljani so zame med najlepšimi – potem ko odcvetijo prve vrtnice in dišeče lipe. Mesto se osvobodi nervoznega ritma, mimoidočih, ki hitijo s telefonom v roki, skoraj ni, prijetno je posedanje na soncu, pred bari in kavarnami, zvečer pa festivalski dogodki s tradicionalno bogatim programom. Celó v časih vsesplošne krize je *Festival Ljubljana* zadržal visoko kakovost in vrsto prireditev – od klasične glasbe naprej. Letos bom sicer zamudila *Carmino Burano*, arij Eline Garanče pa prav gotovo ne, saj gre za izjemno sopranistko. Tudi plesne predstave Marie Páges s flamenko glasbo, ki me je že lansko leto navdušila, ne bom izpustila. Rada imam tudi čarobno okolje večernih Križank. Ker me poletja zadržujejo in ostajam v Ljubljani, me drugi festivali ne privlačijo pretirano – z izjemo Wagnerjevega v Bayreuthu. Verjetno pa si bom v bližnji ali daljni prihodnosti ogledala vsaj še operni festival v Glyndebournu in Veliki Britaniji, ki me zanima predvsem zaradi lokacije in tradicionalnih piknikov.

FOTO JOŽE SUHADOLNIK

DR. IGOR KORŠIČ, REDNI PROFESOR NA AGRFT

Po koncu predavanj se lahko bolj scela posvetim vsaj knjigam. Ukrajinska in naša kriza verjetno usmerjata moj izbor. Ker smo temo načeli v nekem pogovoru, sem ponovno prebral *Tragedijo v Cerknem* o nemškem pokolu partijskih tečajnikov in maščevanju nad »izdajalci«. Razveselil me je slovenski prevod Mandelštamovega *Hruma časa*. *New York Review of Books* je najavil kup novih knjig o formalistih in Viktorju Šklovskem. Šklovski: *A Sentimental Journey: Memoirs, 1917–1922*, *Energy of Delusion: A Book on Plot*, *Third Factory* ... Ponovno brskam po *Natašinem plesu*. Dopolnjujem s filmi z YouTuba, na primer z ruskima dokumentarcema o Anni Ahmatovi in Marini Cvetajevi. Pamuk: *Istanbul*. Schnitzler: *Sanjska novela*. Po semestralnih in sprejemnih izpitih pridejo na vrsto prireditve in festivali. V Kinu pod zvezdami, v Kinu Domžale in v Kinodvoru bom lovil zamujene filme. Celodnevni sprejemni izpiti kar trajajo in trajajo, tako da doslej nisem imel niti časa pregledati poletne ponudbe. *Festival Ljubljana* bom lovil sproti. Čim več stare glasbe po malih krajih. Jazzovske prireditve. Kaka pristna vaška veselica ali šagra bolj ob morju, če je še kaj takih. Sodelovanje sem obljubil Grossmannovemu festivalu grozljivk v Ljutomeru. Sezono prireditev bom prekinil za potepanja po Brdih, Koradi in Soški dolini. Se bom dal presenetiti s kakšnim koncertom. Za nekaj dni v dunajski muzeje. Že dolgo obljubljam obisk prijateljev v Rimu.

FOTO ALÉŠ ČERNÍVEC

DR. OTO LUTHAR, DIREKTOR IN ZNANSTVENI SVETNIK ZRC SAZU

Kam po kulturne presežke poletja 2014? V Benetke na arhitekturni bienale, je moj »zadnji in dokončni« odgovor ... In sicer ne toliko zaradi bienala samega, kot zaradi osrednjega prizorišča razstave oz. razstav. Nekdanja skladišča z ladjedelnico, ki so jo že na začetku 13. stoletja poimenovali kot Arsenale, so v svoji zadnji preobleki iz sredine 19. stoletja res nekaj posebnega. In do polnega izraza pridejo res šele v času bienala. Dobrih 20 metrov široko in neskončno dolgo osrednje poslopje si je res najbolj pametno ogledati prav v času tradicionalne razstave arhitekture. Ne nazadnje tudi zato, ker je v tem primeru arhitektura pojmovana zelo široko, vsebine določenih paviljonov, skupaj s svetlobno opremo, pa še dodatno sproščajo šarm prostora samega.

Vsem, ki se Benetk v poletnem času izogibate kot hudič križa, zagotavljam, da je končni užitek vreden truda. Še posebej, če se znate izogniti gneči okoli Markovega trga in Rialta, kar pa sploh ni tako zelo težko. Če se v mesto pripeljete z vlakom, lahko sledite za spoznanje manj frekventni transverzali levo od Velikega kanala, če si lahko privoščite parkirišče pred mestom, pa priporočam vaporetto, ki proti Molo degli Schiavoni pelje med Giudecco in Dorsadurom. V tem primeru boste lahko pred ogledom Arzenala v hostlu na Giudecci odložili prtljago oz. bo gnečo na vaši poti do razstavišča predstavljal samo odsek od postajališča Monumento (proga št. 2) in (levega) odcepa za Arsenale. In ko boste enkrat že tam in bo za vami tudi malica v enem od lokalov na Río de S. Ana, ne pozabite skočiti še na San Pietro di Castello oziroma njegov osrednji trg.

Na poti nazaj se z malo iznajdljivosti lahko izognete gneči na že omenjenem pomolu in po stranskih ulicah napredujete vse tja do Ghetta, ki je vedno vreden ogleda. Alternativno rešitev ponuja vožnja z istim vaporettom do Zottiere Spirite Santo in od tam skozi Dorsaduro po desni transverzali do železniške postaje oz. do parkirišča Troncheto. V tem primeru se splača znova obiskati akademjsko galerijo, kjer razstavljene slike poplačajo vsak cent vstopnine. Podobno kot pri Arzenalu pa kaže opozoriti tudi na lepoto galerijske stavbe same. Zanimivi so namreč že parketi posameznih soban.

Tiste, ki jih vročina ne moti oziroma si upajo v poletnih Benetkah preživeti več kot dan ali dva, pa priporočam spanje in pohajkovanje na Lidu ali v katerem od drugih prenočišč na Giudecci. Če vas zanima, kako živijo Benečanke in Benečani, je prav slednji otok priporočljiva destinacija.

In zdaj še nekaj besed o bienalu. Nekaj postavitev je resnično čarobnih in v nekaterih »paviljonih« je mogoče postaviti tudi po dvajset minut in več. Posebno zanimivi pa so tudi sami obiskovalci. Zdi se, da je med temi, ki pridejo v Benetke zaradi arhitekturnega bienala, in onimi, ki se tja vračajo zaradi likovnega, kar precejšnja razlika. Prvič zato, ker je arhitekturni manj razkričan, drugič pa zato, ker razmislek o prostoru in o posegih v prostor v marsičem seže tudi na področje »klasične« likovne umetnosti. In tu je še publika, ki ne zna ali noče ločevati med enim in drugim. Ta je še posebej zanimiva. Navsezadnje tudi zato, ker celo samo sebe razume kot del prostora in se zato tako tudi prezentira ...

In na poti nazaj v Slovenijo? Proti severovzhodu se splača obiskati vilo Emo, poletno rezidenco plemiške družine istega imena, bližje italijansko-slovenski meji pa še vilo Manin, rezidenco zadnjega beneškega doža.

FOTO ALES ČERNIVEC

ALJA PREDAN, DIREKTORICA FESTIVALA BORŠNIKOVO SREČANJE

Moj poklic me nenehno vleče po svetu. Vse leto obiskujem festivale, kjer si obetam videti za Boršnikovo srečanje zanimive predstave in srečati za celotno slovensko gledališče koristne strokovnjake. Večino leta živim iz kovčka, kot se reče, zato se neskončno veselim poletnih mesecev, ko lahko končno nekje obmirujem.

Kljub temu bi z veseljem odšla v Avignon ali Edinburg, a kaj, ko pri nas za tako drage in razvpite produkcije, kakršne gostujejo na najprestižnejših festivalih, nikoli ni bilo in bržkone še dolgo (če sploh kdaj) ne bo ne posluha ne denarja. Začetek poletja bom preživela v Birminghamu na *BE festivalu*, nato pa se nameravam zabubiti med leposlovje in se po res napornem letu počisto spočiti. Že leta, če ne desetletja me vabijo v Tampere na mednarodni gledališki festival in v Helsinke na *The Stage*, a avgust je zame mesec ždenja, ki si ga ne pustim vzeti. Še posebej, ker se septembra začenja najbolj naporen kvartal našega festivalskega ciklusa.

Vesela sem, da bo letos, zahvaljujoč mednarodnim gostom, ki vsako leto obiščejo Boršnikovo srečanje, tam gostovala ljubljanska Drama. Prepričana sem, da bo Tampere odskočna deska za nadaljnja vabila *Ponoreli lokomotivi*, ki bo, upam, še dolgo sopihala po mednarodnih tirih.

Jaz pa, kot rečeno, v zapredek.

FOTO JOŽE SUHADOLNIK

MITJA ROTOVNIK, DIREKTOR CANKARJEVEGA DOMA

Dva festivala v Sloveniji spremljam tako, da se ju redno udeležujem. Vse druge poznam dobro po zaslugi medijev. Ljubljanski jazz festival je tudi moja služba, zato se mu ni mogoče izogniti. Problem tega festivala je neverjeten: čeprav ima nadvse dober program, je inovativen, sodoben in aktualen, že dlje časa nima prav veliko obiskovalcev. Ugotavljam, da zlasti med mladimi postaja jazz vse manj priljubljen. Morda zato, ker postaja ta zvrst glasbe zelo zahtevna, ker je za njeno dojetje potrebno globlje razumevanje njene sporočilnosti, estetike, morda zato, ker je vdor dominantne popularne glasbe v percepciji mladih in njihovem čustvovanju utrdil zgolj preproste, poenostavljene, tudi poneumljajoče glasbene vzorce, ki zavirajo odprtost duha in čustev za novo glasbo. Sodobni jazz je nova glasba sedanjega časa. Namenjena je neobremenjenim in radovednim ljudem, ki hočejo vstopiti v ustvarjalni svet jazz glasbenikov in ga želijo podoživljati skupaj z njimi.

Drugi festival je mariborski *Lent*, kamor zahajam vse od njegovega nastanka. Na njem občudujem vse tisto, česar njegovi kritiki nočejo videti: nenehen razvoj, kljub neprijaznim logističnim pogojem, inovacije, ki jih predstavlja vsako leto, širok programski razpon od folklore prek jazz in uličnega gledališča do klasične glasbe, skrb za kulturno vzgojo, poudarjena urbanost festivala in seveda množičen obisk. Ljubljana takega festivala ne more več narediti, ker so kulturne silnice razporejene drugače. Pa bi bilo dobro, če bi ga imela, morda vsaj podobnega. Delu mariborske kulturne javnosti zamerim, ker se do Lenta obnaša žaljivo, vzvišeno, kritikastrsko, celo destruktivno; včasih človek dobi vtis, da bi bilo zanje bolje, če bi *Lent* ugasnil.

FOTO IGOR ZAPLATIL

DR. BORUT SMREKAR, POMOČNIK DIREKTORICE SLOVENSKEGA LJUDSKEGA GLEDALIŠČA CELJE

Med poletnimi festivali bi izpostavil londonski *BBC Proms*. Festivalu namreč uspeva hkrati ob dobrem programu tudi dostojno soočiti vrhunskost in dostopnost. Cilj festivala je »predstavitev najširše možne palete (klasične) glasbe, izvedene po vrhunskih standardih, širokemu krogu ljudi«. Vsaka sezona ima razviden koncept, letos s poudarki na delih Richarda Straussa in angleških skladateljev. Ker so bistvena sestavina vrhunskosti poleg izvajalcev tudi primerni akustični pogoji izvedbe, se koncerti praviloma odvijajo v koncertnih dvoranah, največ v Royal Albert Hall. Cene vstopnic so primerne za vsak žep, pri čemer imajo družine in mladi posebne ugodnosti. Občinstvo je vseh starosti in zbrano z vseh vetrov, zato aplavz po prvem stavku simfonije ni nič nenavadnega, medtem ko si na stojiščih na galeriji (za 5 funtov) lahko privoščite celo »mali družinski piknik«, seveda v tišini. Prireditve potekajo v poletno sproščenem vzdušju, a še vedno na ravni in v pogojih, dostojnih vrhunske umetnosti.

FOTO ALES ČERNIVEC

Margit P. Alhady in Mohsen Alhady, avtorja slovenskega prevoda *Korana*

ARHAIZIRANJE NE BI BILO UMESTNO

Malo manj kot leto dni po tem, ko so v Ljubljani položili temeljni kamen za džamijo, bo izšel tudi slovenski prevod *Korana* – do konca julija letos. Saj ne, da Slovenci muslimanske svete knjige doslej ne bi mogli brati, na tržišču sta prevoda iz angleščine in hebrejščine, zdaj pa bo po desetletju obljub pri založbi Beletrina izšel še prevod iz arabskega izvirnika, za katerega sta zaslužna prevajalca Margit P. Alhady in Mohsen Alhady. A domneve, da se bo vodstvo Islamske skupnosti v Sloveniji izida slovenskega prevoda razveselilo vsaj toliko kot gradnje džamije, najbrž niso pravilne ...

AGATA TOMAŽIČ

Za prvi prevod *Korana* v evropski jezik se šteje parafrazirani latinski, ki je nastal leta 1143 v Španiji in sta ga podpisala Anglež Robert Ketton in Hermann Dalmata, ki je bil po rodu Slovenec. Kako to, da Slovenci toliko časa čakamo na (overjen) prevod v slovenščino?

Delovni prevod *Korana* iz izvirnika je bil v celoti narejen in oddan že leta 2004, ta prevodni projekt, ki sta ga podprla Ministrstvo za kulturo RS in Islamska skupnost v Sloveniji, je prvotno predvidel versko recenzijo, konzultacije in delo prevajalcev z bošnjaškimi islamskimi avtoritetami ter versko potrditev prevoda s strani islamskih avtoritet s Fakultete za islamske študije v Sarajevu, ki jo je ustanovila in jo vodi Islamska skupnost Bosne in Hercegovine. Prevajalca in založba smo bili leta 2002 izbrani na razpisu. Čeprav smo z delom začeli slovesno in vestno in so iz Sarajeva pripotvale islamske avtoritete ter sprva prevajalcema in založbi ponudile vso podporo pri prevajanju in izdaji potrjenega prevoda skupaj z arabskim izvirnikom, se večina obljubljenega pozneje ni uresničila.

Žal je leta 2005 prišlo do burne zamenjave vodstva v Islamski skupnosti v Sloveniji, po kateri se je ta prevodni projekt nerazumno in nepojasnjeno upočasnil, zavlekel ter skorajda onemogočil (po skoraj desetletju težavnega komuniciranja med novim vodstvom Islamske skupnosti v Sloveniji in založbo s prevajalcema vred). Prevajalca sva bila pripravljena in tudi dejansko sva privolila v vse zahteve novega vodstva islamske skupnosti, ki so se tu pa tam, po izrecnem posredovanju vplivnih državnih osebnosti, vendarle še pojavile, kar je slovenski prevod iz arabskega izvirnika dodatno obremenjevalo.

Po večkratni preložitvi izdaje *Korana* iz zgoraj navedenih razlogov je ministrstvo za kulturo dalo založbi ultimatum, da delo nepreklicno izda do določenega roka, kajti pogajanjem z Islamsko skupnostjo v Sloveniji in njihovim spreminjanjem se interesom ni bilo videti konca. Prevajalca in založba smo obljubam islamske skupnosti, ki so vodile ta prevodni projekt nikamor drugam kot v pogubo, preprosto predolgo in preveč naivno verjeli. Islamska skupnost v Sloveniji javno razmišlja o svojem prevodu *Korana* v slovenski jezik, ki bo verjetno v vsem ustrezal bošnjaški turško-osmanski tradiciji ter drugim interesom omenjene skupnosti, ter izjavlja, da sama za zdaj tega ni sposobna narediti, saj se med njimi še ni našel vrhunski islamski teolog s popolnim znanjem slovenskega in arabskega jezika ter s temeljitim poznavanjem bošnjaške islamske tradicije, ki je po njihovi novi presoji edini merodajen, da ustvari zanje ustrezen prevod neke v bližnji, lahko pa tudi v daljni prihodnosti.

Je slovenščina res eden redkih evropskih jezikov, ki še nima prevoda muslimanske svete knjige?

Navajajo, da je slovenski jezik celo edini evropski jezik, ki še nima lastnega prevoda *Korana* iz izvirnika, že več kot desetletje pa na Slovenskem obstajata posredna prevoda islamske *scripturae sacrae*.

Kakšen je postopek pridobivanja certifikata ustreznih islamskih institucij – ali gre za Generalni rektorat za islamske zadeve v Savdski Arabiji ali kakšno drugo, nam geografsko bližjo ustanovo? Je postopek pridobivanja certifikata za prevod *Korana* mogoče primerjati s certificiranjem *halal* hrane ali je takšna primerjava žaljiva?

Seveda Slovenija pri pridobivanju certifikata ustrezne islamske institucije prednostno in načeloma ni zavezana nobeni konkretni instituciji, tako tudi ne Islamski skupnosti

FOTO AP

v BiH ali v Sloveniji oziroma Fakulteti za islamske študije v Sarajevu. V najinem primeru je šlo zgolj za prevodni projekt, ki je nastal prav na pobudo Islamske skupnosti v Sloveniji, po zamenjavi vodstva pa se je ta ista islamska skupnost od tega projekta (iz nama nikoli pojasnenih razlogov) oddaljila. Gre za moralno obveznost in odgovornost tovrstne institucije do vsakogar, ki se nanje obrne z verskimi in/ali s prevodnimi vprašanji, etična drža narekuje tovrstni instituciji podpreti ter načeloma pravilno, to je verodostojno in versko neoporečno, usmerjati prevajalca, da ta predstavi arabsko sveto knjigo v svojem jeziku takšno, kakršna je bila razodeta v izvirniku in kakor jo razumejo pravoverni muslimani po vsem svetu.

Več posebnih ustanov v arabskem svetu z veliko pozornostjo in skrbjo ureja in podeljuje omenjeni certifikat, njihova sveta dolžnost je s konzultacijami usmerjati in podpreti prevajalca in mu pri prevajanju nuditi vso oporo, kar se v najinem primeru, po zamenjavi vodstva v Islamski skupnosti v Sloveniji, ni zgodilo. Med najbolj znanimi takimi ustanovami sta na primer Inštitut kralja Fahda v Savdski Arabiji in znana verska ustanova Al-Azhar v Egiptu.

Primerjava s *halalom*, kakor jo navajate, ni ustrezna, kajti za *halal* se vedno natanko ve, kaj je in kaj ni, medtem ko je *Koran* v osnovi multiinterpretabilna ter z vsemi svojimi posebnostmi in značilnostmi (sintaksa, struktura, kompozicija, ritem, rima, pesniške figure) dejansko neprevedljiva sveta knjiga. Kajti pri vsakem prevodu *Korana* gre mestoma za interpretacijo izvirnika, ki jo narekuje prevajalčev izbor prevodnih možnosti, ki jih dopuščajo razni tafsiri (razlage, tolmačenja *Korana*) znotraj ortodoksnih okvirov.

Od predstavnikov islamske skupnosti je bil v delovno skupino, ki je pristojna za spremni aparat ob izidu slo-

venskega prevoda *Korana*, od vsega začetka vključen dr. Osman Đogić, ob zagonu projekta njen edini legitimni vodja; po zamenjavi vodstva je sodelovanje zamrlo. Je izid slovenskega prevoda sploh v interesu pripadnikov islamske skupnosti pri nas – kajti *Koran* v izvirniku po metriki velja za izjemno ritmičnega in neposnemljivega, zato je niti ni zaželeno, da bi lepoto, izraženo v arabščini, predstavljali v kakšno drugo govorico ...?

Kot sva že omenila, gre pri vsakem prevodu *Korana* predvsem za prevod pomena *Korana*, ki seveda nikoli ne more zaobjeti vseh posebnosti izvirnika. V prevodu se najprej izgubijo: večpomenskost izvirnika, veličasten koranski slog, specifičen ritem, rima, jezikovne in literarne posebnosti. Najboljši prevod *Korana* je lahko samo dosleden, natančen in točen prevod pomena *Korana*, pri čemer vsaka prevajalčeva izbira prevod omejuje na interpretacijo. Besedo *Korán* lahko po islamskem izročilu uporabljamo samo za izvirnik v arabščini, vsak prevod pa je treba striktno imenovati le prevod *Korana* – ali še bolje: prevod pomena *Korana*. Tudi prevajalca sva si z najboljšimi nameni prizadevala po arabskem izvirniku ustvariti v slovenskem jeziku pomensko ustrezen pravoverni prevod, ki bi bralcem v lepi knjižni slovenščini predstavil islamsko *scripturam sacram*, kakor jo poznajo in razumejo muslimani po vsem svetu. Kot že rečeno, sva si prizadevala za versko, to je pomensko ustrezen prevod, ki jasno in nedvoumno predstavlja ortodokšno islamsko tradicijo in ji v ničemer ne nasprotuje.

Tudi med arabskimi verskimi učenjaki so bila in so verjetno še vedno mnenja glede prevajanja *Korana* deljena. Toda brez poglobljenega, jezikovno dobrega in pravovernega prevoda veliko ljudi ne bi imelo možnosti seznaniti se s tem izjemnim svetim tekstom, namenjenim v razmi-

slek vsemu človeštvu, onemogočene bi bile tehtne študije z različnih področij, oteženo bi bilo razumno in strpno dojemanje kultur, ki se pri tem besedilu navdihujejo in se po njem ravnaajo.

Na zadnje vprašanje pa bi verjetno morala odgovoriti Islamska skupnost v Sloveniji, meniva pa (glede na to, kar vodstvo te skupnosti danes javno izjavlja in glede na najino osebno izkušnjo z njim), da si niso povsem enotni in na ja-snem, kaj naj bi ta trenutek počeli s slovenskim prevodom *Korana* pripadniki njihove skupnosti. Na neki način bi jih, razumljivo, slovenski prevod verjetno lahko še bolj oddaljil od njihove materinščine, to je bosanščine, še posebej mladino tretje generacije, ki menda že zdaj bolje obvlada slovenščino od bosanskega jezika, po drugi strani pa je očitno, da je ime-lo prejšnje vodstvo glede tega prevoda izdelano drugačno vizijo. Vsekakor je problem obsežnejši in bolj zapleten, kot si nemara predstavljamo.

Prve odlomke iz *Korana* sta začela prevajati že leta 1993, torej pred malce več kot dvajsetimi leti. Dvajset let je le kaplja v morje v primerjavi z večnostjo oziroma s starostjo *Korana*, katerega jezik je arhaičen, takšen, kot so ga govorili okrog leta 600 našega štetja. Ga govorec sodobne arabščine sploh lahko razume v celoti? Ali bo slovenski prevod temu primerno arhaiziran?

Tako je, o *Koranu* in prevajanju *Korana* sva pisala že v člankih in govorila na prevajalskih simpozijih, že pred leti sva objavila tudi prve prevode *sur* iz izvirnika. *Korán* sestavlja 114 *sur* ali poglavij, po islamskem verovanju bož-jih razodetij, ki jih je preroku Mohámedu 23 let narekoval nadangel Gabriel, arabsko Džibril. *Sure* pa so sestavljene iz *aj* ali znamenj, dokazov, verzov, verznihi sklopov. Prerok Mohámed jih je ustno oznanjal v takratnem kurajškem narečju prebivalcev Meke, ki je slovelo kot jasen, čist, slov-nično dovršen in literarno izbrušen predislamski arabski knjižni jezik 7. stoletja. Gre za koransko ali klasično knjižno arabščino, ki se je prav zaradi *Korana* ohranila vse do

BESEDO KORÁN LAHKO PO ISLAMSKEM IZROČILU UPORABLJAMO SAMO ZA IZVIRNIK V ARABŠČINI, VSAK PREVOD PA JE TREBA STRIKTNO IMENOVATI LE PREVOD KORANA – ALI ŠE BOLJE: PREVOD POMENA KORANA.

danes. Arabci jo danes povsem razumejo in uporabljajo, celo otroci, ki se s prvimi *surami* in *ajami* seznanijo že v zgodnjem otroštvu in se potem v *Koranu* izpopolnjujejo ves čas svojega šolanja.

Slovenski prevod *Korana* iz izvirnika je preveden v lepo knjižno slovenščino, kar povsem ustreza klasični arabščini. Arhaiziranje nikakor ne bi bilo umestno, saj je *Koran* še danes živa, govorjena in péta knjiga, arhaizmi pa sodijo v neki drugi prostor in čas, sodobnosti oddaljen, odtujen.

Od kod predstava, da *Korana* ne more prevajati nihče, ki ni hkrati vernik?

Vernik (musliman) si – v nasprotju z nemuslimani, bodisi jezikoslovci, orientalisti, literati, teologi, družboslovci ... – verjetno bolj prizadeva za pomensko, ortodoksno ustrezen prevod, ki z islamskega vidika in stališča jasno in neoporečno predstavlja islamsko sveto besedilo takšno, kakršno je bilo razodeto vsemu človeštvu z namenom, da o njem razmišlja in se po njem ravna. Vernik k svetemu tekstu in k prevodu svetega teksta verjetno pristopa tudi bolj iskreno, z globljo zavzetostjo in osebno odgovornostjo.

Zakaj je tako redko omenjan vidik *Korana* povezava z naravoslovjem?

Ja, dobro vprašanje, kajti *Koran* je dejansko izjemno globo-ko, daljnovidno in daljnosežno povezan z naravoslovjem, z danes razvitimi in razvijajočimi se znanostmi, znotraj katerih odkrivamo sebe, svet in vesolje v vsej njihovi zapletenosti, prostranosti in neizčrpnosti. O povezavi *Korana* z naravo-slovjem, celo z najsodobnejšimi izsledki in dosežki znanosti, so dejansko že izdelane in objavljene tehtne znanstvene študije, izdane pa so tudi že knjige, ki na te povezave opo-zarjajo, primere opisujejo, dokazujejo in razlagajo. Misliiva, da nepoznavanje tega vidika *Korana* korenini v splošnem nepoznavanju islamskega svetega teksta, verjetno pa k temu pripomorejo tudi razni družbeno in osebnostno pogojeni zadržki, predsodki, pomisleki.

Ali postopek, po katerem mora celotna izdaja *Korana* v sežig, če v knjigi najdejo eno samo tiskarsko napako, drži samo za izvirnik ali tudi za prevode?

To drži samo za izvirnik.

Se že ve, kakšen bo predviden obseg knjige in koliko od tega bodo zavzele opombe, koliko prevod?

Prevod bo obsegal okoli 600 strani brez izvirnika, pred-govor, spremna beseda in opombe pa skupaj predvidoma še okoli pet avtorskih pol (približno 80 strani, op. A. T.). ■

Odziv na recenzijo Igorja Grdine

O zgodovinskih virih in njihovi interpretaciji

Igor Grdina se je v prejšnji številki *Pogledov* lotil problematiziranja in poskusa zavrnitve nekaterih trditev in stališč, objavljenih v moji knjigi *Kako je nastal slovenski narod*, ki je nedavno izšla pri založbi Sophia. Govoril bi neresnico, če bi dejal, da si po svoje ne štejem v čast, da se je tako razvpit razpravljavec odločil svoje polemično pero zasukati tudi ob izidu mojega knjižnega prvenca. Navsezadnje so bili v preteklosti zaradi svojih razmišljanj in raziskav tarče njegove kritike mnogi ugledni znanstveniki in raziskovalci.

JERNEJ KOSI

Bralke in bralce *Pogledov* je sicer treba opozo-riti, da so bili številni med njimi na Grdinovo vztrajno težnjo po polemiziranju v določenem trenutku primorani odgovoriti z molkom. Ne-kateri pa so molčali že na samem začetku in njegovega povabila na debato raje niso sprejeli. Žal je pač tako, da Grdina pogosto že kar *a priori* zavrača drugačna stališča, tako da sploh ni pripravljen pretehtati teže argumentov svojih sogovornikov. Še več, svoje nasprotnike žal vse prevečkrat dojema kot sovražnike. Zato niti ni pretirano presenetljivo, da se jih rad loteva z nekakšnimi retoričnimi »udarci pod pasom«, namreč s t. i. zmotami pri argumentiranju. V tem smislu so mu zlasti pri srcu zmota sklicevanja na splošno mnenje (*ad populum*), argument proti človeku (*ad hominem*) in argument proti »slamnatemu možu«, kjer se, če ga povzamemo na kratko, nasprotnikova trditev zamenja s šibkejšo ali nerelevantno trditvijo, ki je prvotni le na videz podobna, kar v naslednjem koraku olajša zavrnitev nasprotnikovega stališča.

Zato mi je zdravi razum ves čas sugeriral, da bi še najbolj napravil, če bi se tudi sam ravnal po zgledu naslovnikov poprejšnjih Grdinovih verbalnih izbruhov in raje molčal. Po svoje prav gotovo drži, da bi bil molk glede na Grdinov način polemiziranja in izrečene trditve v danem trenutku povsem na mestu. A na koncu sem vseeno sprejel stališče, da je za zainteresirano bralstvo *Pogledov* vendarle treba sestaviti primeren odgovor. Prepričan sem namreč, da so Grdinova predstavljena stališča na nekaterih točkah zelo slabo argumentirana ter delno celo napačna in zavajajoča.

O METODI IN ZGODOVINOPISJU

Bralke in bralce Grdinovega prispevka bi njegovo začetno razpredanje navsezadnje res lahko napeljalo na misel, da zgodovinarke in zgodovinarji pri svojem delu ne uporabljamo oziroma ne potrebujemo nikakršne metode. Zgolj branje nam zadošča, tako ddr. Grdina, in zgodovina se bo kar sama od sebe prelila v besede na papirju. O, sveta preproščina!

Gotovo je veliko resnice v tem, da je vire treba znati brati. V nasprotnem primeru se lahko zgodovinarjem v njihova besedila hitro prikradejo drobne napakice in nerodne zmote. Iz ponavljajočih se drobnih napak pri branju virov pa se lahko napiše le slaba zgodovina. A po drugi strani vendarle velja, da bi zgodovinarji brez poprej privzete metode iz golega branja zgodovinskih virov zelo težko oblikovali strukturirano in smiselno zgodovinopisno poročilo o preteklosti. Še več, s primeri bi lahko pokazali, da tako ne bi bilo mogoče sestaviti in ubesediti niti najenostavnejših diahronih vzročno-posle-dičnih dogodkovnih verig. Zgodovinopisje brez metode je zgolj antikvarno kompiliranje virov.

Prav vsak zgodovinar pri svojem delu uporablja neko metodo. Prav vsak zgodovinar se s preteklostjo, ki mu je posredovana z zgodovinskimi viri, spopriema s pomočjo vnaprejšnjih podmen in pojasnjevalnih orodij. Na tem mestu se ne morem podrobneje ukvarjati z vprašanjem, kakšna sta vsebina in poimenovanje tovrstnih podmen in orodij (npr. svetovni nazor, zdravi razum, teoretska izhodišča, konceptualni aparat, terminologija, paradigma, razlagalni model ali komparativna analiza). Prav tako tukaj in zdaj ni relevantno razpredanje o tem, ali zgodovinar svojo metodo uporablja zavestno ali pa jo pri svojem raziskovanju uporablja

bolj ali manj nereflektirano. Ostaja le splošno in neovrgljivo dejstvo, da je preteklost v zgodovinopisnih raziskavah zmeraj posredovana z ohranjenimi viri na eni strani in z zgodovi-narjevo interpretacijo teh virov na drugi. To je navsezadnje prva lekcija prvega predavanja, ki si jo iz leta v leto skrbno zabeleži večina slušateljic in slušateljev prvega letnika študija zgodovine pri predmetu *Uvod v študij zgodovine*. In da ne bi njihove vedoželjnosti potešila zgolj abstraktna teorija, se prihodnji zgodovinarji in zgodovinarke v nadaljevanju semestra soočijo tudi s precej podrobnim spoznavanjem »zgodovinskih dejstev«: torej zelo raznovrstnih metod, ki so jih zgodovinarji uporabljali oziroma jih še zmeraj upo-rabljajo pri svojem delu. Že študentje v prvem letniku se torej dodobra seznanijo s teorijo zgodovinopisja oziroma z njenimi metodami na eni strani in z dejansko rabo različnih metod v zgodovinopisni praksi na drugi.

To prvo teoretsko lekcijo o zgodovinopisni metodi sem si na začetku študija zabeležil tudi sam in ne dvomim, da je znana tudi Grdini. Navsezadnje je o tovrstnih vprašanjih svojčas že pisal, pa tudi v svojem prispevku za *Poglede* se na nekaterih mestih dotika rabe metode v zgodovinopisju. Na primer takrat, ko še enkrat več v resda veliko predolgem nizu svojih javnih oglašanj pouči prof. Štiha o domnevni luknjičavosti Wolframove teorije etnogeneze in opozori na alternativno razumevanje zgodnjesrednjeveškega slovan-skega okolja (in pri tem, mimogrede, kot lasten metodološki pripomoček konvencionalno uporabi pridevnik slovanski, brez katerega ne bi bilo mogoče opredeliti obravnavane pro-blematike – pa četudi gre pri tem za anahronistično rabo, saj sam izraz *Slovan* v virih zasledimo šele veliko pozneje). Ali pa takrat, ko, seveda zgolj *ad verecundiam*, z argumentom avtoritete, omenja raziskovalce struktur dolgega trajanja.

Je pa Grdina v svojem prispevku opredelil tudi metodo, ki naj bi jo jaz sam uporabil pri pisanju disertacije oziroma knjige. Tako je omenil mojo »dvomljivo metodo ohlapnega branja«, moj raziskovalni pristop pa posredno označil kot »metodološki dogmatizem«. Ne morem zanikati, da se mi ne zdita ti opredelitvi precej posrečeni – prva iz stilističnih ozirov in druga iz vsebinskih. Žal pa sta teoretsko oporišče in konceptualni aparat, ki sem ju uporabil v raziskavi, po vsebini in značaju zelo daleč od teh karakterizacij.

O NARODU KOT ZAMIŠLJENI POLITIČNI SKUPNOSTI

Kaj je torej mogoče povedati o metodi, ki sem jo uporabil? Iz katerega teoretskega oporišča sem analiziral oziroma bral razpoložljive zgodovinske vire? Za kakšen konceptualni aparat sem se odločil pri svojem raziskovanju?

Kot sem na dolgo in široko poskusil pojasniti v prvem poglavju knjige, je moje razumevanje nastanka modernih narodov v najširšem smislu pogojeno s tistimi vzorci mišlje-nja, ki jih na zgodovinopisnem in širšem družboslovnem področju združujeta izraz modernizem ter besedni zvezi *paradigma modernizma* oziroma *modernistični pristop*. Osnovna predpostavka tovrstnega oporišča je, z besedami A. D. Smitha, prepričanje, da so kot proces »gradnje naroda« ter kot ideologija in gibanje nacionalizem in njegovi ideali nacionalne avtonomnosti, enotnosti in identitete razmero-ma moderni pojavi, ki so v središče političnega prizorišča postavili suveren, združen in edinstven narod ter po

svoji podobi preoblikovali svet. Za modernistični pristop je značilno tudi prepričanje, da so v kronološkem smislu vsi narodi v današnjem pomenu precej nedavni pojavi, ne pa zgolj posodobljena verzija nečesa, kar naj bi bilo veliko starejše. Pred tem namreč ni obstajalo nič podobnega. Tako narodi kakor nacionalne države, nacionalizem in vsi ostali »nacionalni pojavi« so proizvodi modernosti. Kronološko gledano so se začeli oblikovati nekako v času francoske revolucije (1789), ko se je v političnem življenju prvič pojavilo in uveljavilo načelo, da je narod po pomenu ne le pred vsem, temveč tudi, da je vir vse in vsakršne suverenosti.

Bralke in bralci *Pogledov*, ki so si ob prebiranju Grdinove kritike morebiti ustvarili mnenje, da se v moji knjigi nahaja nekaj res nezaslišano novega in neobičajnega, bodo torej precej razočarani. »Metoda«, ki jo uporabljam, namreč ni niti dogmatična niti ohlapna. Še teže bi jo bilo opredeliti kot izvirno. Je zgolj poskus aplikacije pristopov, ki so v drugih raziskovalnih in univerzitetnih okoljih že lep čas sprejeti in uveljavljeni. V zadnjih tridesetih letih je tako izšla prav težko obvladljiva količina monografij, razprav in člankov, v katerih avtorice in avtorji z različnih modernističnih zornih kotov na različne načine, tako komparativno kot na posameznih primerih, obravnavajo vsebinsko zelo raznolike probleme konstituiranja modernih nacionalnih občestev. Nekatera klasična oziroma pregledna dela so bila sicer prevedena tudi v slovenščino (npr. E. J. Hobsbawm, H. Schulze, B. Anderson, A. D. Smith, P. J. Geary), opozoriti pa velja tudi na sicer neprevedeno študijo Joachima Höslerja (*Von Krain zu Slowenien*, 2006), ki velja za prvi poskus pojasnitve procesa nastanka modernega slovenskega naroda z modernističnega stališča.

V skladu s tako začrtanimi modernističnimi izhodišči se torej beseda »narod« v naslovu in tekstu moje knjige nanaša na tisto obliko človeške skupnosti, ki jo sicer shematično, a vseeno izvrstno opredeljuje izraz Benedicta Andersona »zamišljena politična skupnost« (*Zamišljene skupnosti: o izvoru in širjenju nacionalizma*, 1998). Izraz »zamišljena skupnost« je opisni koncept, s katerim želi Anderson poudariti, da so moderni narodi kakor vse ostale človeške aglomeracije, ki presegajo običajne vaške skupnosti (na kar pravilno opozarja tudi ddr. Grdina, ko govori o etnosu in razredu), izid procesa predstavljanja tistih, ki se imajo za njegove člane. Kajti, tako Anderson, čeprav kot pripadnice in pripadniki naroda nikoli ne bomo srečali in spoznali vseh ostalih članov našega nacionalnega občestva, vendarle ves čas vsak izmed nas nosi v mislih predstavo o povezanosti v skupnost.

Kako si torej zamišljamo moderne narode? Anderson v splošnem meni, da jih razumemo kot, prvič, omejene entitete, skratka kot entitete, ki imajo meje, drugič, kot nosilce oziroma vir vse suverenosti na nekem ozemlju, pri čemer naj bi se taka suverenost naroda izražala v (zahtevi po) konstituiranju nacionalne države, in nazadnje tudi kot skupnosti, saj se ne glede na dejansko neenakost in izkoriščanje narod vedno poraja kot globoko, horizontalno tovarištvo.

In mar ne drži, da Andersonova koncepcija zelo dobro povzema najznačilnejše primere oblik, ki v splošnem veljajo tudi za zamišljanje slovenskega naroda? Če naredimo miselni preskus in se vprašamo, kaj si pravzaprav predstavljamo, ko govorimo o slovenskem narodu, si bomo zelo verjetno odgovorili, da s tem izrazom merimo bodisi na državljansko skupnost Slovencev in Slovencev z lastno nacionalno državo bodisi na skupnost, ki je določena z jezikom in ki jo kot tako zamejujejo in določajo meje, do koder se govori skupni, tj. slovenski jezik. Nemara pa bo naš odgovor povzel kar obe stališči, češ da je treba med pripadnike slovenskega naroda prištevati vse govorce slovenskega jezika, ki so državljani Slovenije oziroma člani slovenske manjšine »zunaj matice«. In ali nas na primer izrazi navdušenja in ponosa ob uspehih »naših« športnikov, umetnikov ali znanstvenikov ne opominjajo na dejstvo, da »nas«, Slovence in Slovence, prepleta vez nekakšne imaginarne bratske solidarnosti? Si torej slovenskega naroda ne zamišljamo ravno kot skupnosti? Ali ni bila dandanes

Portret Primoža Trubarja (1508–86) iz leta 1578, na katerem je Trubar poimenovan »Kranjec« (CARNIOLANVS).

sicer proslula ideja »nacionalnega interesa« v gospodarstvu svoj čas tako zelo prepričljiva tudi zato, ker jo je podpirala zamisel »nacionalnega bratstva«, pač nekako v smislu, da so Slovenci, ki bodo privatizirali nekdanje družbeno premoženje, vsaj tako pokvarjeni kot tuje multinacionalke, če ne celo bolj – ampak so vsaj »naše« barabe?

Tudi moderni slovenski narod si potem takem člani slovenskega naroda v splošnem predstavljamo najprej kot entiteto, ki je omejena z mejami, kjer prevladuje slovenski jezik, nato kot občestvo, ki je prvotni vir suverenosti in oblasti, kar je zapisano tudi v ustavi, čeprav bržkone velja predvsem na deklarativni ravni, in nazadnje kot skupnost, ki jo povezujejo tako rekoč sorodstvene vezi.

O SKLEPANJU NA OSNOVI PODMENE O OBSTOJU SLOVENSKE KONTINUITETE

Pregled zgodovinskih virov, na katerih temeljijo sklepi moje knjige, je pokazal, da se je zamisel slovenskega naroda v današnjem pomenu in v zgoraj opisanem Andersonovem smislu zamišljene politične skupnosti v virih kronološko prvič pojavila sredi 19. stoletja, natančneje, marca 1848, ko je ob izbruhu marčne revolucije celovski kaplan Matija Majar v svojih besedilih na osnovi predpostavke o (resda delni) suverenosti Slovencev na ozemlju, kjer naj bi ti strnjeno prebivali, prvič javno izrazil zahtevo po združitvi vseh Slovencev v posebno politično telo in teritorialno enoto – Slovenijo. Viri vodijo tudi k sklepu, da se je Majar pri formuliranju političnih zahtev neposredno zgledoval po sočasnih političnih težnjah, ki so jih na vladarje držav, vključenih v Nemško zvezo, naslavljali pripadniki nemškega nacionalnega gibanja. Povsem tako kot so člani nemškega nacionalnega gibanja verjeli, da so pripadniki nemškega naroda vsi tisti, ki govorijo nemški jezik (oziroma, natančneje, različne nemške

govore), je tudi Majar predpostavljala, da so Slovenci, torej člani slovenskega naroda, vsi tisti podložniki avstrijskega cesarja, ki govorijo posebno slovansko narečje – slovenski jezik v tistem pomenu in v tistih zemljepisnih mejah, ki jih je temu jeziku na začetku 19. stoletja v grobem zakoličil slavist Jernej Kopitar v *Slovnici slovanskega jezika na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem* (1808/1809). Temu je seveda treba dodati, da se je sredi 19. stoletja, ko je Majar objavil svoje nacionalno-politične programske tekste, med Slovence oziroma pripadnike slovenskega naroda dejansko prišteval le zelo majhen delež tistih, ki jih je sicer sam razumel in opredeljeval kot pripadnike slovenskega naroda. Proces množične nacionalizacije prebivalstva, tj. množičnega sprejemanja moderne slovenske nacionalne zavesti, se je namreč odvil šele v poznejših desetletjih.

Vidimo lahko, da so moji sklepi v pomembnem protislovju z Grdinovo trditvijo, da »ne drži, da pred koncem dobe luči (in) razuma v zgodovinskih virih ni mogoče najti skupnosti z enakimi bistvenimi značilnostmi, kot je samoreflektirajoči se slovenski narod v 19. stoletju«. Vprašati se torej velja, kakšna so Grdinova izhodišča, natančneje, njegova metoda, s pomočjo katere se je dokopal do takšnega sklepa. Analiza, ki sem jo izpeljal v knjigi in ki jo Grdina žal ignorira – očitno zato, ker je bilo veliko enostavneje postaviti slamnatega moža in polemizirati z njim –, me napeljuje k sklepu, da je Grdinovo razumevanje slovenske preteklosti zgolj ena izmed različic sicer institucionalno zelo vplivnega razlagalnega modela, ki se opira na podmeno o obstoju večstoletne slovenske kontinuitete. Gastonu Bachelardu najbrž ne bomo storili prevelike sile ali krivice, če to podmeno razumemo kot to, čemur bi on rekel »epistemološka ovira«.

Uporaba podmene o obstoju slovenske kontinuitete omogoča, da v virih nedvou-

mno izpričano dejstvo kontinuirane rabe slovenskega jezika – slovenski jezik je sicer pred 19. stoletjem, ko lahko v virih sledimo uvajanju in poznejši prevladi standardnega, tj. slovenskega nacionalnega knjižnega jezika, obstajal v zelo različnih variantah in poimenovanjih ter se na različnih področjih in v različnih obdobjih uporabljal na zelo različne načine in ob zelo različnih priložnostih – že kar takoj prevedemo v sklep o sočasni kontinuiteti posebne slovenske skupnosti, iz katere naj bi se potem na začetku 19. stoletja izoblikoval moderni slovenski narod, kakršnega poznamo danes. Izpričanost rabe slovenskega jezika v preteklosti naj bi potemtako v stoletjih pred začetkom formiranja modernega slovenskega naroda dokazovala sočasni obstoj nekakšnega slovenstva, slovenskega duha, etnično slovenskega prebivalstva, ki naj bi ga bilo treba razumeti kot razvojno predstopnjo, iz katere naj bi se pozneje prebudil oziroma preporodil moderni slovenski narod.

V knjigi sem na več mestih opozoril, da je temeljna težava tovrstne podmene v tem, da je ni mogoče opreti na viro. Iz njih namreč izhaja, da so bile oblike kolektivnih pripadnosti tistih govorcev slovanskih govorov, ki jih retrospektivno s stališča jezikoslovja prištevamo med slovenske, pred začetkom 19. stoletja v vseh pogledih zelo drugačne od izrazov pripadnosti modernemu slovenskem narodu. O tem navsezadnje lepo govori prav primer Primoža Trubarja, ki se je javno v političnem oziroma identitetnem smislu zmeraj in povsod predstavljal in imenoval kot Kranjec. Resda se je ob tem prišteval tudi med Slovence, a s tem niso bili mišljeni Slovenci kot pripadniki modernega slovenskega naroda. Iz virov je mogoče razbrati, da je z izrazom »Slovenci« meril na zelo različna ljudstva, ki jih je poimensko tudi naštel in za katera je bil prepričan, da govorijo skupen jezik. O tem lepo priča odlomek vira, iz katerega je sicer Grdina navajal zgolj »Mi Sloveinci pravimo« (pa še tu se mu je pripetil lapsus), ne da bi upošteval kontekst. Obenem je Trubar vsaj posredno z izrazom »Slovenci« naslavljati tudi člane občestva verujočih, saj je bil njegov program vendarle program vrnitve k pravi veri. Trubarjevi Slovenci potemtako niso bili niti pripadniki slovenskega naroda v današnjem pomenu niti nekakšna embrionalna slovenska skupnost, iz katere naj bi se nekaj stoletij pozneje konstituiral moderni slovenski narod.

Prepričanje, da obstoj slovenske jezikovne kontinuitete ali navzočnost izraza *Slovenci* v zgodovinskih virih iz različnih obdobjih že kar potrjuje obstoj nekakšne kontinuitete med sicer časovno precej oddaljenimi ter idejno, socialno in kulturno zelo različnimi družbenimi konteksti, lahko resno inhibira zmožnost same analize razpoložljivih virov.

O teh zelo zanimivih problemih slovenske zgodovine, ki sem jih v tem prispevku lahko orisal le na grobo, bomo v prihodnje brez dvoma še veliko razpravljali. A čeprav cenim soočenje različnih pogledov in bom pod morebitno težo dejstev rade volje revidiral svoja stališča, močno dvomim, da se bom še kdaj trudil z odgovarjanjem na slabo argumentirane Grdinove umotvore. Prav tako ne mislim polemizirati z njegovimi očitki, da sem pripadnik nekakšne klike, ki se želi okoristiti z javnimi sredstvi, oziroma član (najbrž mafijskega) sindikata, subvencionistične skupnosti in celo historiografskega *establishmenta*. Če bi bilo kaj od tega res, bi namreč bil moj statusni in s tem materialni položaj neprimerno boljši.

Bi pa vseeno sklenil s pozivom, da naj Grdina slovenskemu zgodovinopisju in širši javnosti končno začne priznanašati s svojimi gostobesednimi obračunavanji. Navsezadnje mu varna zaposlitev v javni raziskovalni instituciji (ter popoldansko delo na zasebnem inštitutu) omogoča, da se v miru posveti resnemu raziskovalnemu delu. Pri tem ga očitno podpira tudi Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS, vsaj če sodimo po dejstvih, ki pravijo, da je imel Grdina v zadnjih desetih letih priložnost sodelovati pri kar devetih raziskovalnih projektih, financiranih z javnimi sredstvi. Za ta občudovanja vreden dosežek se mu kot popoln zelenec v teh rečeh lahko le priklonim. ■

Arhitektura brez arhitektov

NOVA RENESANSA – NE ŠE

Rem Koolhaas je napovedal, da bo letošnji beneški arhitekturni bienale predstavljal arhitekturo in ne arhitekta. Da si ne bo prizadeval zaznati in zabeležiti najnovejšega, najbolj spektakularnega dogajanja na področju arhitekture, temveč se vrniti k osnovam, vzpostaviti moment zaustavljenega časa, ponuditi priložnost za razmislek o tem, kje z arhitekturo smo in kam naj gremo.

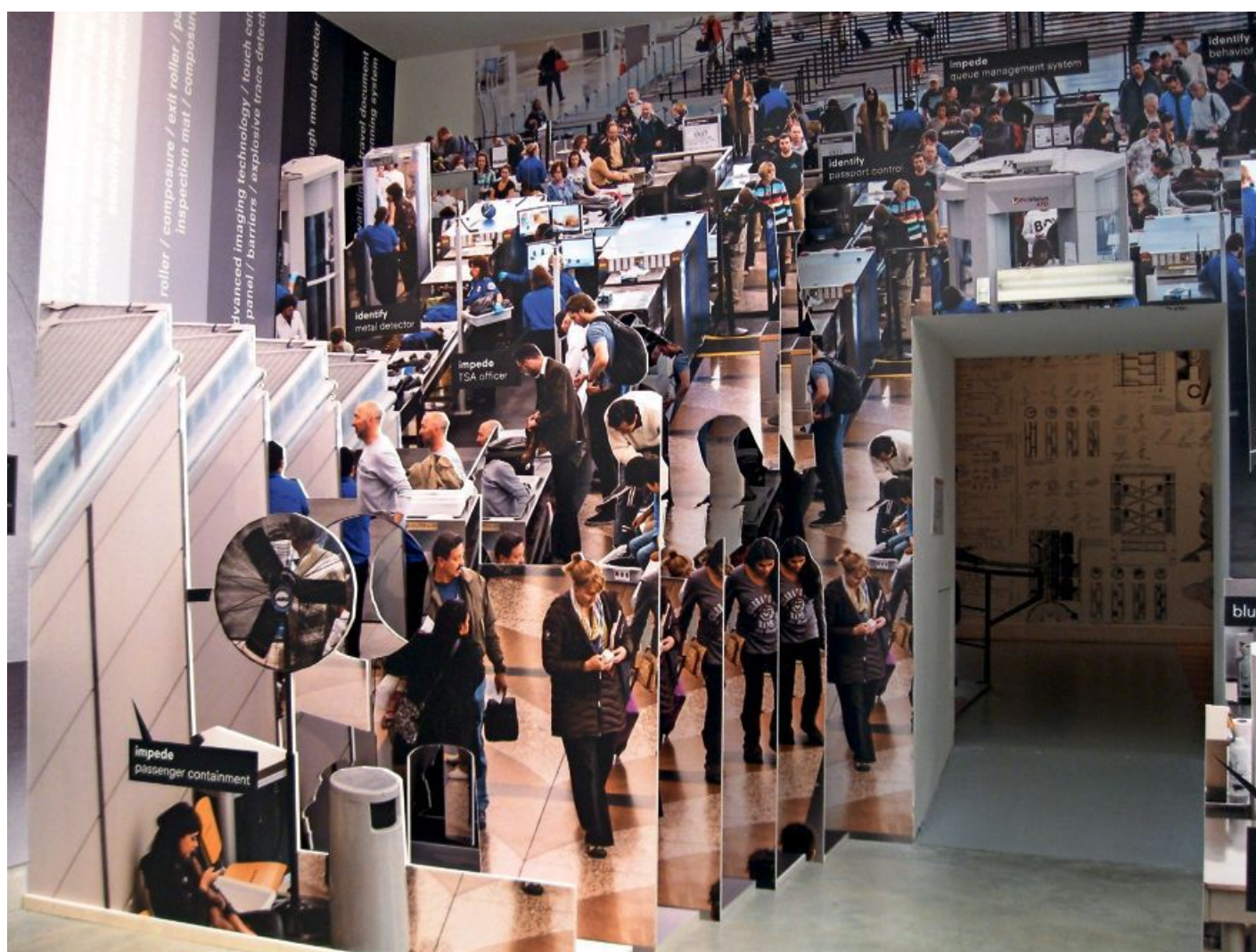
REBEKA VIDRIH

Izhodišče bienalne razstave *Osnove (Fundamentals)*, sestavljene iz treh razstavnih sklopov, je dveletna raziskava, ki so jo pod vodstvom Koolhaasa in Stephana Trübyja opravili študentje šole za oblikovanje harvardske univerze. Proučili so zgodovinski razvoj petnajstih temeljnih stavbnih elementov, na razstavi *Elementi arhitekture (Elements of Architecture)* v osrednjem paviljonu v Vrtovih (Giardini) so predstavljene njihove ključne oziroma najzanimivejše ugotovitve, vsi rezultati njihovega dela pa so zbrani v knjigi, ki jo je mogoče prelistati ter kupiti.

ARHITEKTURA STO LET KASNEJE

Ob vhodu v paviljon stoji *Maison Dom-ino*, realizirani Le Corbusierov manifestativni model »nove arhitekture« iz leta 1914, posamezne sobe paviljona pa so posvečene elementom, ki ta skelet modernistične hiše nadgradijo, dopolnijo, da se zgodi stavba, prostor, ki ga lahko človek uporablja, v njem biva. Stavba potrebuje streho in stene, da se ustvari zavetje pred zunanjim svetom. Fasada, okna, vrata, balkon pomenijo območje prehoda med zunanjim in notranjim. V notranjščini tla in strop zarisujejo prostor, v katerem dobita svoje mesto dva elementa človekovega funkcioniranja, ognjišče in stranišče. Presenetljivo veliko pa je elementov, ki zadevajo premikanje po stavbi, gibanje skozi prostor: hodnik, tekoče stopnice, dvigalo, stopnišče, tovorna ploščad. Elementi premorejo vsak svojo zgodovino: opazujemo lahko, kako so jih skozi čas in skozi prostore zaznamovale različne oblike, materiali (s prerezi sten iz različnih obdobij, od davnine do danes) in tehnologije (s poustvaritvijo prizora iz sodobne tovarne oken). Koliko se je spremenilo, ali pa v resnici niti ne – dostop do avstrijskega srednjeveškega gradu skozi kompleksno obzidje s kar štirinajstimi vrati je presenetljivo podoben našim prehodom skozi sodobna letališča.

Razstave v nacionalnih paviljonih v Vrtovih in Arsenalu pod skupnim naslovom *Vpijanje modernosti (Absorbing Modernity: 1914–2014)* ponujajo vpogled v zgodovino modernizacije sveta od začetka prve svetovne vojne do danes: kako se je ta nova arhitektura pojavljala in uveljavljala v posameznih deželah oziroma državah, v kakšnih okoliščinah se je znašla, s katerimi kulturnimi tradicijami se je morala spopasti in kakšen pomen je v tem spopadu dobila. Poudarek pri teh predstavitvah velja predvsem razmerju na eni strani med modernistično arhitekturo, ki je po svoji ambiciji univerzalna, univerzalistična, ter lokalno, regionalno ali nacionalno arhitekturo, zaznamovano z nekimi specifičnimi značilnostmi, ter na drugi vprašanju, do katere mere je te tradicionalne specifikke modernizem bodisi izbrisal bodisi prevzel, vključil in s tem ohranil.

Elementi: vrata 1 in 2; primerjava nadzornih točk srednjeveškega gradu in sodobnega letališča

BENEŠKI ARHITEKTURNI BIENALE

Fundamentals (Osnove)

DIREKTOR REM KOOLHAAS

7. 6. – 23. 11. 2014

Hrvaško Pomerjanje abstrakcije

Čilske Monolitne kontroverze

NACIONALNE PREDSTAVITVE

Predstavitve tega raznoličnega in kompleksnega procesa, ki so jih pripravile posamezne države, so seveda boljše (Hrvaška, Čile) ali slabše (Estonija). Hrvaško Pomerjanje abstrakcije (*Fitting Abstraction*) je med najbolj domišljjenimi razstavami: je teoretsko dodelano in dobro opremljeno z dokumentarnim materialom, fotografijami, načrti, modeli. Po drugi strani čilske *Monolitne kontrover-*

ze (*Monolith Controversies*) svoje sporočilo zajamejo v vizualno udaren kontrast med rekonstruirano notranjščino stanovanja ter ostankom betonske stene stanovanjskega bloka. Mozambiška *Arhitektura med dvema svetovoma* (*Architecture between Two Worlds*) opozori na osupljiv razcep, za katerega Evropejci običajno ostajamo slepi, ter na časovnico sopostavi ključne spomenike iz zgodovine modernistične arhitekture zaho-

dnega sveta ter sočasne mozambiške koče, hiše, zgradbe.

Večina nacionalnih razstav je zanimivih in poučnih, pospremljenih z uporabnimi besedili. Manj kot prejšnja leta je tistih razstav, ki se prepustijo privlačnosti novih medijev in virtualnosti in s tem učinkujejo preveč abstraktno (estonski *Medprostor / Interspace*), ali pa tistih, ki poskušajo pritegniti s prenapolnjenostjo, prenasajenostjo

informacij in s tem obiskovalčevo pozornost prej odbijejo kot pa privlačijo (japonska *V resničnem svetu / In the real world*).

Medtem izraelski *Urburb* kot posebno značilnost izraelskih naselij izpostavlja zabrisanost meje med urbanim in suburbanim, ki naj bi odražala notranjo željo izraelskega prebivalstva po bivanju v predmestnem in podeželskem okolju. Tako se na prvi pogled ustrezno vključuje v tematiziranje modernizacije, toda težava je v tem, da izraelska naselja preprosto ne »vznikajo« (*pop-up*, kakor je zapisano v spremnem tekstu) sama od sebe, temveč so zavestno, premišljeno in odločno postavljena, ne pač nekam na podeželje, temveč na strateško izbrane lokacije.

BENEŠKI ARHITEKTURNI BIENALE, NAJPOMEMBNEJŠE SVETOVNO ARHITEKTURNO RAZSTAVIŠČE, JE (S TEM KO DOPUŠČA IN OMOGOČA ZGOLJ FORMALISTIČNO IN ESTETSKO DOJEMANJE IZRAELSKE ZIDAVE) EDEN OD KLJUČNIH KRAJEV LEGITIMIRANJA OKUPACIJE PALESTINE.

Šaronov načrt ni predvidel poselitve Palestine zato, ker bi bil »nenaklonjen življenju v velikih mestih«, temveč zato, ker je bil nenaklonjen palestinskemu ljudstvu. Šaronov načrt ni urbanističen, temveč vojaški: izraelska naselja so predvsem orožje (najpomembnejša politična in vojaška izraelska taktika) za zavzemanje palestinske dežele in šele nato stvar arhitekture.

Problem z vsakokratnim, ne samo letošnjim, izraelskim paviljonom je torej pretvarjanje, da gre za zgolj arhitekturo: pretvarjanje izraelske države, ki se predstavlja, in tudi organizatorjev in obiskovalcev bienala, ki to predstavitev sprejemajo. Beneški arhitekturni bienale, najpomembnejše svetovno arhitekturno razstavišče, je (s tem ko dopušča in omoogoča zgolj formalistično in estetsko dožemanje izraelske zidave) eden od ključnih krajev legitimiranja okupacije Palestine.

NOVA ZGODBA ZA EVROPO

Z razstavo *Svetitalija* (*Monditalia*) v Arsenalu se zgodba o modernizaciji nadaljuje ter zaključuje. Skupek priložnostnih študij arhitekturo navezuje na širši kontekst, jo povezuje s politiko, gospodarstvom, religijo itn. Predstavljeni so posamezni arhitekturni in urbanistični spomeniki, projekti, problemi, tematike, vprašanja: vila filmskega režiserja Michelangela Antonionija (1912–2007), rezidence mafijskih mogotcev, posledice nedavnega potresa v L'Aquila, problem konserviranja in restavriranja oziroma zanemarjanja modernistične arhitekture, tematika uveljavljanja modernizma z izobraževanjem in publiciranjem, vprašanje o središču sveta (»vse poti vodijo v Rim«, toda kje točno v Rimu je ta ciljna točka?). Tako se ustvari portret italijanske realnosti v tem trenutku, ki naj bo s svojo kompleksnostjo zgled za prevpraševanje realnosti, arhitekturne in družbenopolitične, v globalnem oziru.

Na koncu na steni visi prazna tabla, ki jo je šele treba popisati: potrebujemo namreč novo zgodbo za Evropo (*New Narrative for Europe*), zatruje kulturni komite, katerega član je Koolhaas, ter poziva k razpravi o evropski kulturi, ki bi preseгла in nadomestila zdaj prevladujoče populistične in nacionalistične zgodbe, k razpravi o »novi renesansi«, o prihodnosti Evrope.

Letošnji beneški arhitekturni bienale torej predpostavlja, da modernizem v arhitekturi in nasploh ni nekaj, kar smo že presegli, temveč nasprotno, nekaj, k čemur se moramo vrniti: da bi s pogledom nazaj zmogli napraviti korak naprej. ■

Mark Wigley, arhitekturni teoretik in profesor

V ARHITEKTURI MORA PRITI DO NEKE VRSTE REVOLUCIJE

FOTO GIORGIO ZUCCHIATTI

URŠULA REBEK

Mark Wigley je končal študij arhitekture v Aucklandu na Novi Zelandiji, po doktoratu na tamkajšnji univerzi (1987) pa se je odpravil v ZDA. Poučeval je na Univerzi Princeton, kjer je bil med letoma 1987 in 1999 tudi direktor oddelka za arhitekturo.

Leta 1988 je s Philipom Johnsonom v newyorški MoMI pripravil razstavo *Dekonstruktivistična arhitektura*; predstavila sta sedem arhitektov (Coop Himmelblau, Frank Gehry, Zaha M. Hadid, Peter Eisenman, Daniel Libeskind, Bernard Tschumi, Rem Koolhaas), ki so s svojimi pogledi in delom razbijali dotedanje prakse in si prizadevali za nove arhitekturne rešitve in izraze. Leta 2005 je z Remom Koolhaasom in Olegom Boumanom ustanovil strokovno revijo *Volume*. Namenjena je raziskovanju širšega področja arhitekture in dizajna, vzpostavlja odnos do socialnih in okoljskih tem ter uveljavlja inovativne novinarske pristope.

Doslej je bil tudi predstojnik oddelka za arhitekturo na newyorški univerzi Columbia. Izjemno priljubljeni dekan se je letos odpovedal tej funkciji, kot teoretik srednje generacije pa bo brez dvoma pustil sledi tako na pedagoškem kot na znanstvenem področju delovanja te ustanove. V javni odstopni izjavi je zapisal, da »gre pri izobraževanju

predvsem za zaupanje. Najboljši učitelji verjamejo v študente, v tisto, kar se z njimi poraja in česar za zdaj še ni mogoče ovrednotiti, v tisto, kar pravkar vznika in odpira nove možnosti«.

Wigley veliko predava in sodeluje na simpozijih, pred izidom pa je njegova nova knjiga o radiu, o vidnem in nevidnem vsega, kar nas obdaja.

Na arhitekturnem bienalu v Benetkah sva, zato me zanima, kaj je kurator Rem Koolhaas s to razstavo želel doseči, kaj nam je pokazal, in tudi kako razumete naslov *Fundamenti*?

Do zdaj sem se zelo dobro seznanil z gradivom v Arsenalu, nisem pa še videl vsega v Giardinih. Lahko bi rekel, da bolje poznam tisti del, kjer so »elementi arhitekture«, o »fundamentih arhitekture« težje govorim. Ker pa vas zanima kritika, kritičen odnos do vsega tega – Koolhaas je predvsem pisec. O tem ni nobenega dvoma. Začel je kot pisatelj, nato je postal neke vrste arhitekt in je verjetno sam presenečen nad svojim uspehom v vlogi arhitekta. Po eni strani želi biti na tej razstavi skoraj skrajni arhitekt, saj pravi, da naj si ogledamo fundamente arhitekture, po drugi strani pa pravzaprav predlaga, da naj imamo Bienale brez arhitektov. Tako se vrača k svoji

vlogi pisca in kritika. Ta Bienale je po mojem predvsem kritiški bienale, s čimer se strinjam in kar se mi zdi zares dobro. Ne vem še, kako dobro se bo obneslo, vendar se mi zdi ideja o arhitekturnem bienalu brez arhitektov zares izvrstna ideja.

Toda ali niso fundamenti tisto, kar povezujemo predvsem z gradnjo, arhitekturo, konstrukcijo, nosilnim? Zakaj torej fundamenti?

Saj, saj, vendar so nekatere stvari lahko tako fundamentalne, da niso več v domeni arhitektov, in če bi presojali to razstavo, bi lahko rekli, da hoče z njo morda le spraviti iz ravnovesja arhitekta, da išče nekaj pred arhitekturo. Seveda, kot pravite, fundamenti so osnovni elementi arhitekture, možno pa je, da se arhitekt teh osnov sploh ne zaveda. To je zanj odlično stališče, kajti na Bienalu je en sam arhitekt – in to je Koolhaas. Znano je, da arhitekti niso ravno ljubeznivi drug do drugega in ta razstava ni nikakršna izjema, vsekakor jim ne izkazuje nobene naklonjenosti. Kot veste, se na Bienalu običajno dogaja predvsem to, da arhitekti pokažejo svoja zadnja dela, in te vrste pornografsko prikazovanje je vedno neprijetno. Bienale je običajno zelo neprijetna stvar, mislim pa, da tokratni Bienale sploh ne spravlja v zadrego. Treba mu je torej izreči pohvalo.

Če prav razumem, je Koolhaas teoretik z nagnjenjem k filozofiji. Ali bo ta razstava morda odprla prostor živahnejši razpravi, spodbudila diskusijo?

To si želim, čeprav se bojim, da sta obstajata dve teoriji Bienala. Ena predpostavlja, da Bienale predstavlja nova razmišljanja in te zamisli deli, da bi področje napredovalo. V tem smislu ima zelo učinkovito posredovalno vlogo, saj lahko na enem mestu, v enem dnevu, vidimo vse. To je bolj optimističen pogled na Bienale.

Drugi pa je, da je glavni namen Bienala preprečevanje vsakršnega razvoja arhitekture. Recimo, na primer, da bi se zaradi glasbe vsi zbrali na istem kraju, in predstavljajte si, da bi bil vsako leto samo en glasbeni dogodek, denimo sodobne glasbe, in da bi se to pravzaprav zgodilo vsaki dve leti z namenom, da bomo slišali vse, kar je v glasbi potrebno slišati. Rekli bi, kako absurdno, saj to je v nasprotju z razvojem, raznolikostjo.

Sam sem prepričan, da je namen Bienala to, da preprečuje spremembe.

Primerjava s sodobno glasbo je res posrečena. Na koncertih sodobne glasbe je običajno zelo malo ljudi, ta glasba je večini neznana in ni popularna. Beneški Bienale pa je ogromna prireditev, o kateri veliko poročajo tudi mediji. Ste morda že naleteli na kakšna kritiško zanimiva besedila?

Ne, še ne. Toda zdi se mi, da nisem prava oseba za takšno vprašanje. Mislim, da je glavna naloga Bienala usklajevanje,

LETA 2050 BO 80 ODSOTKOV LJUDI ŽIVELO V MESTIH IN VEČ KOT 2 MILIJARDI LJUDI BO STARIH VEČ KOT 65 LET, ZATO BOMO POTREBOVALI VEČ IN VEČ ARHITEKTURE. MESTO PRIHODNOSTI BO ZELO DRUGAČNO, TODA BREZ TEORIJE SE TEH VPRAŠANJ NE MOREMO LOTITI.

ki naj zagotovi, da vsi poslušajo isto glasbo. Tudi večina prisotnih – oblikovalcev, kritikov, kuratorjev, novinarjev, investitorjev, institucij, šol –ima do Bienala nelagoden odnos, kajti vsi stremijo za tem, da bi bili bolj ali manj sinhronizirani.

Sploh pa mediji pravzaprav ne poročajo o Bienalu, temveč so že kar del vsega tega, vključeni so vanj, Bienale je medijski dogodek. V tem smislu bi bilo ustrezno vprašanje: V kakšnem odnosu do te sinhronizacije je Koolhaasov projekt? S tega vidika so »fundamenti« lahko zelo zanimivi, čeprav se mi zdi sama beseda prav grozna. Težko vidim besedo fundamenti v pozitivni luči. Fundamenti implicirajo preveč stabilnosti.

Ja, beseda ima svojo težo.

Ja, trdnost in težo. Ne zdi se mi prav primerna, ljubše bi mi bilo blažje ime, morda beseda, kot so »elementi«. Čeprav so lahko tudi elementi elementarni, so hkrati vendar tudi samo elementi. Rem pa bi k temu seveda dejal – prav imaš, toda saj gre vendar za provokacijo.

Kaj pa obiskovalci: kaj zanje odpira Bienale, kaj jih privlači, kakšne odgovore iščejo?

Mislite na ljudi zunaj arhitekture? To je izvrstno vprašanje, na katerega ne poznam odgovora. Arhitektura je na zunaj vedno nekaj privlačnega. Predstavljaš si, da je arhitekt zanimiva oseba. Arhitekti venomer govorijo, da je njihovo življenje grozno, ljudje pa govorijo – če si ti arhitekt, sem tudi jaz arhitekt. Vsakokrat, ko me kdo vpraša po poklicu in povem, da sem arhitekt, slišim – tudi sam sem nekoč hotel postati arhitekt. To je torej res nekaj dobrega, nekaj krasnega.

Pogled na arhitekta nekako buri domišljijo, z arhitektom je povezano nekaj romantičnega. Arhitektura je zelo romantična, pri njej gre predvsem za možnosti, ne za realnosti, in tudi zato se mi beseda »fundamenti« ne zdi tako super. Čeprav so nekatere stvari v arhitekturi gotovo fundamentalne, to še ne pomeni, da ima arhitekt z njimi kaj skupnega.

V zvezi z Bienalom so tudi nagrade; letošnjega zlatega leva za življenjsko delo je prejela Phyllis Lambert, ki je sicer arhitektka, vendar predvsem naročnica, kustodinja, slovi tudi kot vodilna pokroviteljica arhitekture. Kaj pomeni ta sprememba?

Ta sprememba je del Koolhaasovega načrta – če želi narediti razstavo brez arhitektov, potem tudi zlatega leva ne more dati arhitektu. Verjetno se je znašel pred dilemo kaj storiti in je sprejel nenavadno odločitev, da podpre nekoga, ki podpira arhitekto, ne pa samega arhitekta.

Ali ima to v današnjem času kakšen poseben pomen? Vloga pokroviteljev se je skozi zgodovino spreminjala, in ko gre za vprašanje financiranja ...

Rad imam Phyllis, vendar imam pomisleke glede nagrade, ki gre tja, kjer je denar. Lambertova je izvrstna oseba, toda stvar vzbuja pomisleke. Sicer nisem tako naiven, da bi mislil, da moramo živeti v svetu brez denarja — toda pri tej nagradi gre tudi za denar.

Kaj torej implicira ta nagrada?

Brez denarja ni arhitekture. Če gre pri arhitekturi za možnosti in ne za realnosti, potem tudi ne gre za rešitve, temveč za vprašanja in odgovore, za kar je potreben pokrovitelj. Za zametke, za ustvarjanje idej ni nikakršne podpore, zato je pokrovitelj domala vključen v samo idejo arhitekture. Nekdo mora reči – to se finančno ne izplača, je pa velikega kulturnega in intelektualnega pomena.

Arhitektura vedno potrebuje injekcijo zunaj normalnega konteksta, toda ali se na Bienalu o teh stvareh sploh kdaj govori? Ne, besede denar se nikoli ne omenja. Poslušamo o lepoti in ustvarjalnosti, in če denimo govorimo o »fundamentih« – ali pokrovitelj sodi k fundamentom? Ja, razumsko, seveda. Tukaj gre za neke vrste nasprotja med materialnostjo, kot so okna, vrata, pod in ostalo, nato šele pridejo denar, ideje, teorija in tako dalje. Ne verjamem, da se med »fundamenti« kakorkoli izražajo zamisli, ideologija, denar, teorija in podobno.

Morda opozarja tudi na razlike med pokrovitelji, denar ima danes zelo različne izvore. V Italiji je bilo vprašanje moči različnih družin nekoč povezano s pokroviteljstvom, kako je danes?

Seveda, dobro je, da se ob tem sprožajo te vrste diskusije.

Rada bi vas vprašala o vašem teoretskem delu, področju, na katerem ste predvsem s knjigo *White Walls, Designer Dresses* razburkali arhitekturno prizorišče. Posvetili ste se zgodovinskim avantgardam in arhitekturo vzporedili z modo, kar ima določeno tradicijo tako na Dunaju (Adolf Loos) kot v Nemčiji (Gottfried Semper). Kaj se je v zadnjih letih zgodilo z »belimi stenami«?

Pri meni ali v mojem odnosu do belih sten?

Mislim predvsem na vzporednico z modo, ki je takrat tako jasno opredelila nekatera vprašanja.

Mislim, da še vedno pišem o istih stvareh, toda z malo drugačnimi primeri. Pravkar poskušam končati knjigo o radiu, o arhitekturi radia, ki v teoriji predstavlja nevidno, vendar na koncu spet preide v argument belih sten. Izhodišče belih sten je seveda to, da ni stena, temveč neverjetno rahla površina, kakor je na površju moda, in v to krhko tkanino vlagamo vso svojo duševno pozornost.

Seveda imam zato zelo rad Semperjeve razprave o prostoru in psihološkem dojemanju zgradbe. Radio je celo bolj rahla, bolj krhka površina. Ves čas nosimo pri sebi mobilne telefone, do tega prostora vzpostavljamo odnos, in prav kakor pravi Semper, nosimo ta prostor, kakor nosimo tudi vse ostale tkanine.

Zelo me zanimajo elektronske tkanine. Moda je občutljiva v odnosu do časa, odnos do mode se vzpostavi zaradi njene časovnosti, je samo v zavedanju tega, da nekaj kmalu ne bo več v modi. Moda je občutljiva ...

Mislite torej, da se menja glede na perspektivo, da pri tem vzbuja čustva?

Ja, spreminja se in postane nova moda. Moda mora graditi na lastni občutljivosti. Moda vedno zaprasketa in hkrati že izginja. Sploh ne gre samo za novo modo, tisto, ki se je pravkar pojavila, gre za odhajanje. Živeti v svetu mode, oblačil, pomeni živeti v svetu, ki izginja. Tudi radio je nekaj, kar izginja. Torej še vedno pišem o istih stvareh.

Kot razumem, pišete o vidnem in nevidnem, o prisotnosti in odsotnosti, o stvareh, ki jih ne opazimo vedno, vendar so tukaj. Kako vzpostavljamo odnos do stvari, ki so nevidne, vendar zaznavamo njihovo prisotnost?

Ja, ja, arhitektura je zame to – vidno in nevidno. Zdaj jo vidiš, zdaj je ne vidiš. Če se spet vrnemo k razstavi, je to prav nasprotno fundamentom. Na razstavi o fundamentih vidimo tisto, kar je vedno prisotno. Kakor da sporočaš: za arhitekturo potrebuješ to in to.

Je torej kot nekakšna potrditev tega, zakaj smo tukaj in kaj počnemo?

Ne, ne strinjam se s takšnim pristopom, saj bi lahko tudi rekli, da arhitektura nima ničesar opraviti z vrati, okni in ostalim, temveč s tem, kaj bi vse te stvari lahko bile. Mračne prerokbe pravijo, da so vse osnovne elemente arhitekture prevzele digitalne tehnologije, kot da smo del velike zarote v smislu nekakšne znanstvenofantastične norosti.

Na letošnji razstavi je ogromno digitalnih projekcij, vsi ti zasloni pritegnejo veliko pozornosti, lahko so prav fascinantni in prepričljivi, večkrat pa se pokaže tudi njihova odvečnost. Bi to lahko bila ena ključnih tem tega Bienala?

Lahko bi bila. Uspešen Bienale se izraža v debati, in tudi vaše prvo vprašanje se je glasilo – kaj bo vse to prineslo? Ne gre za to, da nekdo pride in pove, razstava mi je všeč ali mi ni všeč. Pomembno je, ali se porodi resničen dialog, v kar pa nisem prepričan. Vemo, da je namen Bienala likovnih umetnosti kupovanje in prodaja umetnosti. Pri arhitekturi to ni tako jasno. Nihče ne kupuje ali prodaja arhitekture, zato lahko ta Bienale igra zanimivo vlogo.

Za disciplino?

Ja, in prepričan sem, da je Rem stremel za tem, ne vem pa, koliko mu je to uspelo.

V Benetke prihaja v tem času veliko študentov arhitekture, udeležujejo se tečajev, razprav in raznih dogodkov, ki jih največkrat organizira kar sam Bienale in so, grobo rečeno, samo malo drugačna »vodstva po razstavi«. Ti obiski so torej nadzorovani, kaj imajo študenti zares od tega?

V Arsenalu, na sklopu *Monditalia*, je Beatriz Colomina naredila steno *Radical Pedagogies*. Med drugim zagovarja tezo, da so v petdesetih in šestdesetih letih na različnih šolah za arhitekturo po svetu delali precej radikalne poskuse in razvijali teoretsko misel. Od takrat se ni nič zgodilo in tudi zdaj se nič ne dogaja.

Pa saj ste tudi vi sami profesor, delujete na univerzi.

Mislim, da prihaja zelo zanimiva generacija, generacija družabnih omrežij z veliko etike, pameti in z velikimi tehničnimi sposobnostmi. Izjemna generacija so. Šole se mi ne zdijo prav zanimive, tem bolj pa študenti. Na univerzi Columbia prevladuje misel, da bi morali biti študenti bolj zanimivi od učiteljev, zato se na tej šoli dogajajo vznemirljive stvari, toda 99 odstotkov arhitekturnih šol po svetu ne zanima prav posebno, kaj se dogaja. Sploh se ne zavedajo svoje vloge. Imajo sicer množico čudovitih učiteljev in izvrstnih študentov, ki svoje delo zelo dobro opravljajo, vendar nimajo manifesta in občutka za politično delovanje. Medlo se zavzemajo za ohranjanje stroke. V tem precej čudnem trenutku je na svetu več kot milijon študentov arhitekture.

Brez teorije, brez filozofije. Ali niso prav to »fundamenti«?

Ja, ja, to je velik problem in izgubljena priložnost. Toda generacija družbenih omrežij se lahko povezuje brez šol, zato mislim, da bo to v kakšnih desetih letih prineslo velike spremembe. Želim si, da bi prišlo do velikih sprememb.

Torej pričakujete spremembe? Od nove generacije?

Mora priti do neke vrste revolucije. Samo na vzhodu (v Afriki, Indiji in Aziji) bo recimo v naslednjih dvajsetih letih treba zgraditi milijardo novih stanovanjskih enot. Nihče nima pojma, kaj bi to lahko bilo. Stanovanjske enote ne bodo v nebotičnikih, ki so zelo dragi, in ne bodo individualne gradnje. Tega nihče ne ve, zato bi morala arhitekturna stroka v teoriji o tem razmišljati. Arhitektura se bo po mojem spremenila, mora se spremeniti, da bi se lahko soočili s tem.

Zaradi potreb?

Ja, zaradi potreb. Zdajšnja generacija je zares izjemna, zelo rad imam študente. Odprto se spopadajo z izredno obsežnimi, nujnimi vprašanji. Mora priti do preobrazbe.

V AFRIKI, INDIJI IN AZIJI BO V NASLEDNJIH DVAJSETIH LETIH TREBA ZGRADITI MILIJARDO NOVIH STANOVANJSKIH ENOT, IN TE NE BODO NE V NEBOTIČNIKIH, KI SO ZELO DRAGI, IN NE BODO INDIVIDUALNE GRADNJE.

Spremenile se bodo šole, spremenila se bo praksa, spremeniti se mora kritika, saj danes ni močne kritike. Celotna teorija, ki je imela v osemdesetih in začetku devetdesetih let jasno vizijo, danes ne daje občutka trdnosti. To je noro, kajti arhitekti so teoretiki, vedno so bili teoretiki.

Vaša generacije je torej imela srečo, ker ste se lahko ukvarjali z Derridajem in ostalimi filozofi. Kdo je aktualen zdaj; ali ne vidite nikogar?

Ne zares, ne prav zares. Teorija je preprosto želja po tem, da ne bi bili neumni. In ker je večino stvari, ki se danes dogajajo v arhitekturi, zelo neumnih, se je po mojem treba lotiti teoretskih raziskav. Koolhaas je seveda teoretik in njegovo glavno delo tukaj je, da naredi knjigo. Bienale morda ne bo imel posebnega učinka, lahko pa, da ga bo imela knjiga.

Tudi to je dobro.

Ja, zelo dobro. Vse nas torej uporablja za to, da mu urejamo knjigo. Že z odzivom na razstavi. Napisal je osemsto strani debelo knjigo.

Po eni strani so za arhitekto izziv potrebe po novih rešitvah, kar pomeni, da je dela veliko. Toda arhitektura brez teorije, v danih političnih in družbenih razmerah ...

Leta 2050, ko bo 80 odstotkov ljudi živel v mestih in bo več kot 2 milijardi ljudi starih več kot 65 let, bomo potrebovali več in več arhitekture. Ko smo še majhni in ko smo zelo stari, potrebujemo več arhitekture. Mesto prihodnosti bo vsekakor zelo drugačno od današnjega, toda brez teorije se teh vprašanj ne bomo mogli lotiti.

Zato me zdaj zelo zanima svet Buckminsterja Fullerja (ameriški arhitekt in inovator, op. p.), ki je v šestdesetih letih dejal, da ni energetske krize, da je samo kriza duha. To je spodbudna misel, kajti upajmo, da so potrebe močnejše in da vse te vsakdanje stvari nimajo tako pomembnega vpliva na naše življenje, kot ga ima arhitektura. ■

MED UMETNIŠKIM IN IZUMETNIČENIM

Razkrijmo kar takoj glavno karto, ki jo včasih radi hranimo za konec. Novi roman Maje Gal Štromar *Potaknjenci* nikakor ni slab. Ta sodba je neizpodbitna, čeprav danes velja, da so take sodbe relativne, in čeprav bo celo ta kritika romanu pretežno solila pamet.

TINA VRŠČAJ

Potaknjenci razkazujejo kot pav svoj rep mnoge zelo literarne postopke. Ambiciozno se dvigujejo v višave, da bi se postavili ob bok mojstrovinam. A z istim zagonom, s katerim avtorica knjigo povzdiguje, jo že tudi strmoglavlja. In tokrat si bomo ogledali predvsem to, kako ji občasno nehotе striže peruti, ne da bi s tem spodkopavali izrečeno sodbo, da se roman uvršča med zlahtnejšo sorto sodobne slovenske proze.

Potaknjenci govorijo o Patriku Šelcu oziroma nam Patrik pripoveduje o sebi in dogodkih svojega življenja, kakor jih je sam doživel ali jih tudi nekoliko izmaličil v svoji glavi. Njegova notranjost je zapletena, obložena s travmatičnimi otroškimi spomini, ki mu še zmeraj ne dajo dihati, čeprav ima že svojo družino, ženo in tri otroke. Kakšen obisk psihiatra mu najbrž ne bi škodil; pravzaprav občasno tudi res jemlje antidepresive (vendar to ni v središču, je zgolj omemba). Njegovo zaznamovanost z zgodnjimi odnosi z babico, materjo in s teto, samimi močnimi ženskami, ter s prezgodnjim odhodom očeta dobro in v vsej zadušljivosti občuti tudi bralec. In sicer skozi ponavljanje motivov metinih bombonov iz Trsta, ki ni naš, paradoksa o Ahilu, ki nikoli ne dohiti želve, in drugih podob iz otroštva, ter skozi neusmiljeno repetiranje stavkov, včasih surovih, nič kaj prijaznih, ki so jih v raznih jezikih ob raznih priložnostih izgovarjali njegovi domači, da v njem še danes odmevajo, npr.: »*Aber das ist zu wenig, meine Liebe! Wir haben andere wichtigere Ziele!*« Tak postopek ponavljanja fraz in podob deluje prepričljivo in je učinkovit. Spominja celo na pripovedno tkanino *Angela pozabe*. Vendar v tem ponavljanju tiči tudi past; na nekaterih mestih se preveč nakopiči. Kopičenje potencira še pripovedovalčevo poznavalsko nizanje latinskih izrazov za mnoge rastline, med katerimi simbolično težo nosita predvsem plezalki hmelj (ki mu z odstranitvijo moških delov povečajo hektarski donos) in bršljan (škodljivec, uničevalec). Patrik je pač obseden z botaniko in poln nerazrešenih kompleksov. Z omenjenimi literarnimi postopki po eni strani tako dobimo precej globok vpogled v njegovo zapleteno duševnost, po drugi nas utegne tu in tam zmotiti vtis, da vsa ta zgoščena literarnost plačuje ceno izumetničenosti.

Vtis izumetničenosti poudarjajo še nekateri drugi prijemi, ker se jih gnete preveč na premajhnem prostoru. Svoj prostor si poskušajo izboriti tako citati na začetku kot policijska poročila (roman nosi pridih kriminalke, kot npr. *Albisserjev razlog* Adolfa Muschga – ki se tudi začne s podobnim poročilom in v nadaljevanju postopno razkriva identite-

to protagonista z nerazrešenim Ojdipovim kompleksom), ki se včasih tudi ponovijo; pa zapisi partnerske sinastrije; ilustracije rastlin, ki v besedilu prispevajo svoje metaforične odtenke; odlomki iz intervjuja ob Patrikovi uspešni knjigi *Bršljanovo gnezdo* (ki bi lahko bila nekaj podobnega kot ta, ki jo imamo pred seboj); in na samem koncu celo recept za metine bombone. Vse to štrli iz besedila, a romanu hkrati daje živahnost, razgibanost,

**POTAKNJENCI SO PRECEJ
PREMIŠLJENO IZDELANI.
MORDA JE CELO PREVEČ
PREMIŠLJENOSTI IN
HOTENJA PO TISTEM,
ČESAR NI MOGOČE
IZSILITI, VSEENO PA JE
ROMAN NA PRAVI POTI,
OBRNjen V PRAVO SMER.**

svežino. Bralec uspešno zvabi v svoj napeti pripovedni tok in ga zlepa ne izpusti iz njega. Dva med tovrstnimi *potaknjenci* pa bi vseeno zlahka pogrešili.

Odveč je Milino pismo Patriku, saj ob nenadnem pomanjkanju vsebinskega konteksta Milini izlivi delujejo patetično. Še zlasti, ker uporablja običajni pogovorni diskurz z vulgarizmi in anglicizmi vred, ki jo naenkrat prikaže kot banalno, čeprav se je še malo prej (skozi Patrikovo optiko) gibala v višinah poetičnega jezika. Zapiše mu recimo: »Nehaj nadzorovati ta svoj zategnjeni botanični fris in fukni se že enkrat v lajf.« Literarna gospa, nekolikanj vzvišena in nerealna, pade na trda tla. Res je nekaj na tem, da zaljubljenici vidijo svoj objekt nekje v oblakih, ta pa je v resnici iz mesa in krvi, a tej logiki realnega sveta nasprotuje logika literarnega. Nivo Milinega pisma ni enakovreden ostalemu besedilu, ni ubran z njim. Poleg tega pismo bode v oči, ker nima naravne funkcije znotraj same fabule; njegova naloga v romanu je le ta, da nam nekaj reči razkrije in nas s tem zavaja. Zavaja nas glede tega, kaj se je na prizorišču zločina zgodilo, in tudi v tem, da naj bi razmerje med junakoma pridobivalo osrednjo težo; izkaže pa se, da ponikne v nekaj nepomembnega, se izteče v stranski rokav Patrikovega življenja. Še en literarni postopek torej, ki je nekoliko preveč razviden in z očitnim namenom zavajanja doda priokus trivialnosti. Patrik je osumljen posilstva in umora in skoraj do konca ne izvemo, ali je kriv ali nedolžen, pa tudi ne, kako je z identiteto njegove žrtve. Prav lahko bi bil psihopat, razmišljamo, kajti ima psihopatu ustrezen psihološki profil; *Potaknjenci* imajo za tak razplet dobre nastavke. A izvijejo se v drugačen, bolj zamotan konec, ki je manj predvidljiv. Avtorico sicer lahko pohvalimo za taktično premišljeno, skrivnostno razpletanje te niti. Na koncu pa nam žal spet ostane vtis, da je tudi na ravni fabule preveč gneče. Presenečenja se vrstijo, vendar na račun premnogih načetih niti, ki tako ne morejo biti dodobra razdelane oziroma jim umanjka spremstvo psihološkega orisa do-

gajanja in to, da bi se izpele. Ves roman tako obtiči v senci uvodoma razgrnjenih otroških spominov, ki trdovratno prihajajo na plano ob vsakem poznejšem dogodku. To samo na sebi ni napačno. Znano je, da so otroški doživljaji najmočnejši in v nas pripravijo teren za vse poznejše čustvovanje. A junakova sedanjost, ki je prepolna nenavadnih dogodkov in preobratov, tako ostane nekako brez pravega odmeva v njegovi notranjosti, neraziskana, nedorečena.

Odveč so tudi opombe, v katerih imamo prevode nekaterih tujejezičnih stavkov. Odveč so že same na sebi, saj nimajo nikakršne vloge; še en *potaknjene*c, ki ne sodi tja, kamor so ga podtaknili. Moteča je tudi njihova nedoslednost: nekateri stavki so prevedeni, drugi ne, in ni videti, da bi zadaj tičalo kakšno pravilo. Prevod zgoraj navedenega nemškega citata pa je najti celo v treh opombah. Še eno ponavljanje torej, ki bi nam rado nekatere verbalne vtise zasidralo v nezavedno, da bi se tako bolje približali Patriku, se celo spojili z njim. No ja, to je le drobna napakica ob precej kompleksno zastavljenem romanu, ki bi jo moral odpraviti že pozoren uredniški

ali lektorski pregled. Sicer pa so *Potaknjenci* precej premišljeno izdelani. Morda je v njih čutiti celo preveč premišljenosti in hotenja po tistem, česar ni mogoče izsiliti.

Kljub vsem omenjenim pripombam je roman na pravi poti, obrnjen v pravo smer. V primerjavi z umetninami (omenjali smo *Angela pozabe* in *Albisserjev razlog*) se skriva veliko laskanja. *Potaknjenci* mogoče občasno zdrsejo v pretiravanja, niso povsem homogena celota in tako izgubljajo na moči. Za večjo enotnost bi morala avtorica žrtvovati kakšno presenečenje in nam na ogled postaviti kaj manj pretencioznega, denimo, kako se neki pasivnež, ki je doma copata – v središču pozornosti je res ves čas šibek moški značaj –, lahko prelevi v aktivnega psihopata. A roman se vedno znova izmota iz teh zagat in nam spet streže s privzdignjenim slogom, ki prevladuje, nihajočim med ekspresivnim in poetičnim, zgrajenim iz kratkih, dih jemajočih stavkov. Pika. Pika. In za piko zmeraj pride kakšno novo razkritje, estetizirano psihološko spoznanje. Na koncu pa sklep, da slovenska proza še ni povsem padla s tečajev. ■

Vabilo

Spoštovani!

*Sto let je minilo od
strelov Gavrila Principa,
usodnih za prestolonaslednika
Franca Ferdinanda, avstro-ogrsko
monarhijo in mnoge Kranjce.
Vabimo vas, da obiščete razstavo
Zgodovinskega arhiva Ljubljana*

Kuge, lakote in vojske – reši nas, o Gospod!

Kranjska v prvem letu vélike vojne

*Zgodovinski atrij Mestne hiše v Ljubljani
od 28. junija 2014*

**MAJA GAL
ŠTROMAR**

Potaknjenci

ZALOŽBA GOGA

NOVO MESTO,
2014

223 STR., 24,90 €

E-volucija knjige in založništva

KAKŠNA BO E-KNJIGA PRIHODNOSTI?

Ko govorimo o e-knjigi, se pogosto pretvarjamo, da gre za jasen, enoznačen fenomen, ki smo ga v zadnjih letih lahko že dodobra spoznali in si o njem – vsak po svoje – ustvarili stališče z neomejenim rokom trajanja. Mesto e-knjige v sodobnem svetu pa v resnici še zdaleč ni načrtano. Industrija elektronskega knjigotrštva se nahaja na prelomni točki v svojem razvoju in zelo težko je predvidevati, kateri trendi bodo prevladali.

MATIC KOCIJANČIČ

Bo – kot se je to zgodilo v digitalni glasbi – e-knjižni trg poenotil in standardiziral formate ali pa bomo še naprej priča celi paleti najrazličnejših knjižnih datotek? Bodo te datoteke lahko končno prosto prehajale med različnimi programi in operacijskimi sistemi ali pa bodo še naprej (večinoma) vezane na posamezne digitalne ekosisteme? Kdaj in na kakšen način bo e-knjiga vstopila v naš izobraževalni sistem? Kakšne so podobnosti med digitalno spletno glasbeno, filmsko in knjižno industrijo? Je pri e-knjigah mogoče govoriti o približevanju paradigmi *streaminga*, ki je postal eden od osrednjih načinov trženja filmskih in glasbenih vsebin? Bo v prihodnosti razvedrilno branje na eni strani in študijsko podčrtovanje na drugi mogoče izvesti na oblikovno enakih nosilcih – kot je to mogoče pri fizičnih knjigah – ali pa bodo za raznolike pristope k branju potrebni tudi raznoliki e-knjižni formati, naprave in aplikacije? Bodo e-knjige shranjene le v oblakih velikih korporacij ali tudi na trdih diskih naših naprav?

EPUB IN PDF

Trenutno vodilna formata e-knjig, ki na nek način označujeta tudi osrednji viziji e-knjižne distribucije, sta PDF in pa EPUB. Zdi se, da v zadnjih letih v komercialnem smislu prevladuje EPUB, v piratskih vodah pa PDF. Pojasnimo najprej osnovno razlikovanje med formatoma.

PDF bralcu ponuja identično preslikavo strani, kakršne bi bile – in danes praviloma tudi še so – v tiskani podobi knjige, vključno z vsemi vizualnimi elementi: prelomom, tipografijo, oblikovanjem, postavitvijo strani (vključno s praznimi stranmi) ipd. Za takšen način digitalnega branja seveda potrebujemo naprave, ki vsaj približno ustrezajo fizičnim dimenzijam klasičnega knjižnega formata. Takšna naprava je npr. iPad (in podobni tablični računalniki) na eni strani in večji formati Amazonovega Kindla (ter podobni elektronski bralniki) na drugi. PDF je standardni digitalni format knjige, preden gre ta v tisk, lahko pa seveda tudi ne gre v tisk in imamo tako le digitalno (komercialno ali prosto dostopno) kopijo knjige. PDF pa je tudi tisti format, ki se praviloma ustvari ob skeniranju knjig in njihovem deljenju na spletu. Takšno deljenje je seveda pogosto piratsko. Trženja PDF-jev je – morada prav zaradi lahkotnega deljenja, ki ga ta format omogoča – na spletu zelo malo. Obstajajo sicer nekatere manjše, a vplivne spletne knjigarne, kakršna je na primer knjigarna O'Reilly Media, katere e-knjižne police polnijo predvsem tehnično obarvani naslovi, ki vse svoje naslove ponuja tako v EPUB- kot v PDF-formatu. Ampak to je vseeno precejšnja redkost.

Velika večina spletnih knjigarn svoje knjige ponuja v drugih formatih, praviloma v eni od različic EPUB-formata. Razlogov

za to je poleg že naštetega še veliko: PDF je format, ki si ga lasti podjetje Adobe, znano po tem, da tistim, ki želijo komercialno uporabljati njegove formate, povzroča kar precej preglavic. Tudi pri *Flashu*, ki je še vedno standard za prikazovanje številnih multimedijskih vsebin na spletu, je prišlo do nekaterih odmevnih konfliktov pri njegovi implementaciji v računalniške in spletne izdelke drugih velikih podjetij; še posebej vroče je bilo nekaj časa na fronti Apple: Adobe, zato lahko tudi s tega vidika razumemo, zakaj Apple svojih knjig ne ponuja v Adobovem formatu.

Kaj pa je EPUB? Gre za format, ki v nasprotju s PDF-jem ni tako striktno vezan na klasične knjižne mere. Prav lepo se ga da brati tudi na pametnih telefonih in manjših tablicah, kjer lahko uporabnik izbira med različnimi nastavitvami prikaza dokumenta: od velikosti in vrste tipografije do širine strani. Čeprav večina EPUB-aplikacij privzeto

TRG E-KNJIG JE TRENUTNO PRERAČUNLJIV NA PODOBEN NAČIN, KOT JE BILA GLASBENA INDUSTRIJA V ČASU VZNIKA SPLETNEGA GLASBENEGA PIRATSTVA.

omogoča listanje strani, ki oponaša fizično listanje knjige, pa je pri EPUB-datotekah mogoče tekst prikazati in ga brati tudi tako, da ni več zajet v posamezne strani, temveč funkcioniira bolj kot tekst na spletnih straneh. Prav s spletnimi stranmi EPUB povezuje tudi glavni oblikovalski pojem, ki ga moramo poznati v povezavi z njim: »responsive design«, odzivno oblikovanje. Gre za princip digitalnega oblikovanja, ob katerem se vsebine oblikovno prilagajajo napravi, na kateri so odprte. V spletnem dizajnu se je ta metodologija razvila že do zelo kompleksnih stopenj, ki jih e-knjige generalno gledano še niso ujele, je pa moč čutiti tendenco novega knjižnega oblikovanja, da bi se približalo tej prevladujoči logiki spletnega oblikovanja.

Z novimi verzijami EPUB-formata, ki omogočajo selektivno izbiranje med fiksnim in fleksibilnim dizajnom, ter obenem revolucionarno prisotnost multimedijskih vsebin, EPUB-knjige vse bolj in bolj postajajo neka-kšne zapakirane spletne strani, namenjene prodaji. V zadnjem času smo tako lahko – predvsem v tehnoloških žanrih – videli nekaj odmevnih primerov, ko je spletna stran postala knjiga. Računalniški blogger Federico Viticci je npr. na svoji spletni strani *macstories.net* najprej brezplačno ponudil izčrpno predstavitev iOS aplikacije Editorial, ki jo je pozneje s pomočjo iBooks Author (Applove aplikacije za izdelavo e-knjig) predelal v e-

knjigo in jo precej uspešno prodajal v Applovi knjigarni.

E-UČBENIKI?

Po mnenju Billa Kasdorfa iz revije *Book Business* se glavna priložnost za poenotenje formata e-knjige skriva v njenem vstopu v ameriški izobraževalni sistem. Naslednji veliki cikel priprave ameriških šolskih učbenikov naj bi tako že v celoti temeljil na e-knjigah, ki za izobraževanje predstavljajo zanimivo posodobitev. Knjigam v elektronski obliki je namreč mogoče dodati najrazličnejše multimedijske datoteke – filmske posnetke, zvočni material, kvize ipd. –, obenem pa so omogočene tudi povezave s spletnimi bazami podatkov. Zamislimo si številne primere, v katerih bi to lahko prineslo pravo renesanso tega žanra: ob primerih iz literature bi npr. učenci lahko predvajali branje pesnika ali pisatelja, v matematične in fizikalne učbenike bi lahko vključili interaktivne grafe, ob učenju jezikov bi lahko uporabljali spletne slovarje, vsem učbenikom pa bi lahko na koncu dodali tudi teste, ki bi jih učenci reševali in se ob tem pripravljali na prihajajoče šolske teste. Enotnemu formatu, v katerem bodo nastajali bodoči ameriški elektronski učbeniki, so njegovi snovalci nadeli ime EDUPUB. Gre za predhodnika širšega enotnega formata, e-knjižnega odgovora na »odzivno oblikovanje«, ki nosi ime EPUB 3. Ta format bo poleg poenotenja poskusil rešiti tudi težave, ki nastanejo ob prilagajanju oblikovnih razsežnostih knjig oblikovno zahtevnejšim žanrom – poeziji, grafičnim knjigam, strokovni literaturi ipd.

KNJIŽNICE IN E-KNJIGE

Kot pojasnjuje tehnični direktor Založbe Beletirina Marko Hercog, ki vodi e-projekt Biblos, je glavno vprašanje knjižnične izposoje e-knjig v tem, ali naj se uporablja zaščita datotek in kakšna naj bo ta zaščita. Knjižnični sistemi so zaradi predhodno uveljavljenih pravil o izposojanju in zaradi varovanja avtorskih pravic prisiljeni iti v digitalizacijo na precej konservativen način.

Hercog pravi, da so le nekatere avstralske knjižnice eksperimentirale s tem, da bi izposojale povsem nezaščitene knjige, a še tam to v zadnjem času ukinjajo. Globalni standard je torej zaščita. Kakšna? Obstajata dve možnosti: prva je t. i. »trdi DRM« (DRM je kratica za *Digital Rights Management*, tj. upravljanje digitalnih pravic), druga pa »mehki DRM«. Razlika je v tem, da trdi DRM posamezno knjigo po nakupu ali izposoji zaklene tako, da je branje omogočeno le njenemu lastniku, medtem ko mehki DRM knjigi doda le žig, s katerim je posamezna datoteka mogoče izslediti do njenega kupca, četudi je knjiga pristala v rokah kakšnega drugega bralca. Teoretično bi torej knjige, ki so zaščitene z mehkim DRM, lahko izsledili nazaj do njihovih kupcev, če bi se znašle na kakšni piratski strani ali če bi bile na kakršenkoli drug način kršene avtorske in bralčeve pravice. Po Her-

cogovem mnenju je prihodnost vsekakor v mehkem DRM, čeprav je na Biblosu trenutno v uporabi trdi. Hercog to pojasnjuje z dejstvom, da slovenska publika za zdaj še ni dovolj zrela za tovrstni *fair play*. Po njegovi oceni bo ta čas nastopil v roku petih let.

Pri knjižnični izposoji elektronskih knjig je pomembna tudi časovna komponenta; knjiga ne more biti izposojena v nedogled, temveč se po končanem obdobju izposoje zaklene, oziroma sama izbriše iz naprave. Pri tem se Biblos in drugi knjižnični sistemi seveda zgledujejo po izposoji fizičnih knjig; to bi bilo težko izvesti drugače, saj moramo do novih posodobitev zakonodaje upoštevati avtorske pravice, kakor so bile sprejete za uveljavljen sistem knjižne distribucije. Biblos, ki je trenutno vodilna e-knjižna platforma v Sloveniji – tako za izposajo kot za prodajo –, po mnenju Hercoga pravzaprav nima resne konkurence, saj je na področju izposoje pravzaprav edina delujoča platforma v Sloveniji. Na področju prodaje je še najbližje spletna knjigarna založbe Mladinska knjiga, ki pa se po Hercogovih besedah v zadnjem času že dogovarja za prodajo svojih elektronskih knjig tudi na Biblosu. Slovenski bralci e-knjige še niso sprejeli povsem za svojo. Tudi Biblos tako za zdaj še ni zares profiten: iz prodaje pokrijejo tehnične stroške, medtem ko plače zaposlenih pri projektu še vedno pokriva matična založba.

ODKLENITI ALI ZAKLENITI?

Čeprav tudi PDF omogoča zaklepanje – kot lahko opazimo tudi na Biblosu –, pa v velikih e-knjigarnah še pogosteje opazimo zaklenjene EPUB-knjige.

Zaščiten EPUB vseeno še zdaleč ni enoten format, temveč pravzaprav vsaka od velikih spletnih knjigarn, ki trenutno obvladujejo ta posel, ponuja svojo različico EPUB-knjige. Vse te različice so zaklenjene tako, da nam ob nakupu knjige omogočajo branje le v aplikaciji ali na napravi tiste knjigarne, v kateri smo knjigo kupili. Piratska – in s tem odklenjena – različica PDF-ja ali EPUB-a pa nam omogoča, da e-knjige beremo na večini prevladujočih naprav za elektronsko branje. Prav zaradi tega piratstvo marsikateremu sodobnemu bralcu bolj diši od nakupa knjige, tudi če ima za to voljo in denar. Tega se mnogi v založniški branži seveda zavedajo, zato si prizadevajo za vzpostavitev enotnega formata, predvsem na področju oblikovno prilagodljive e-knjige, torej EPUB- in sorodnih formatov.

Ozaveščen sodobni bralec e-knjig si želi enoten digitalni format, ki se ga da odpreti na vseh napravah in aplikacijah, shraniti na lokalnem disku in deliti s prijatelji ter posledično tudi s celotnim spletom. Knjižna industrija bi v prihodnje preprosto morala razviti takšen model – kot se je to zgodilo v glasbeni industriji, ko je na neki točki postalo glasbo bolj enostavno plačati kot pa potegniti s piratskih strani. Je pa res, da je z novim fenomenom *streaminga* uporab-

nik kar naenkrat pripravljen lokalno kopijo glasbe zamenjati za udobnost, ki jo omogoča glasba v oblaku. To je vsem kulturnim industrijam dalo jasno sporočilo, da je za potrošnika na prvem mestu udobje in ne lastniške pravice ali celo nepripravljenost na plačevanje vsebin.

Oglejmo si ta razvoj še malo поблиžje. Glasbena industrija je v zadnjih letih vsekakor ujela piratstvo in ga do neke mere celo obrnila v svoj prid. V tem trenutku lahko z gotovostjo trdimo, da glasbeno piratstvo in glasbena industrija živita v sožitju; ne gre za izpodbijajoči, nasprotujoči si sili, temveč piratstvo med poslušalci spodbuja poznavanje širokega spektra glasbe in s tem tudi interes potrošnikov za dosti bolj raznoliko glasbo kot pred pojavom piratstva. Da pa je pirat sploh lahko postal (oz. bolje rečeno – ostal) potrošnik, je morala glasbena industrija ponuditi uporabniško izkušnjo, ki se je zoperstavila piratski; uporabniku je morala postati bolj prijazna ter na novo cenovno ovrednotena. Demokratični glas, ki ga je s piratstvom izrazil povprečni poslušalec, je obelodanil, da so glasbeni posnetki predragi; četudi so bili v času vznika Napsterja in podobnih pionirskih platform glasbenega piratstva poslušalci pripravljeni glasbi nameniti določen denar, niti približno niso bili pripravljeni več zapravljati takšnih količin denarja, ki jih je glasbena industrija od njih terjala za zmerno posodabljanje domače glasbene zbirke.

Poslušalec je torej izrazil preprosto dejstvo, da bi rad poslušal bistveno več glasbe, kot si jo je lahko privoščil po nekdanjih cenah. To je pokazal odločilni val spletnega piratstva, po katerem sta se reformirali glasbena in filmska industrija. Kaj pa založništvo?

NAROČNINA ALI NAKUP?

Ko se oziramo v prihodnost e-knjige, se moramo torej nujno ozreti (tudi) v sedanost in preteklost industrij, ki sta jo v svoji digitalizaciji bistveno prehiteli: najprej glasbeno in nato filmsko. V treh najpomembnejših masovnih kreativnih industrijah – glasbeni, filmski in knjižni – po »razvitosti« prav gotovo vodi glasbena, četudi jo filmska s svojim unikatnim pristopom k *streamingu* v nekaterih pogledih že prehiteva, knjižna pa je v takšni percepciji pravzaprav na zadnjem mestu, kar bi lahko pripisali tudi temu, da gre v številnih elementih za najbolj kompleksno izmed treh industrij. Čeprav nikakor ni rečeno, da se bo elektronski knjižni trg razvijal

na podoben način kot glasbeni in filmski, si vseeno poglejmo potencialne sorodnosti.

V glasbeni in filmski industriji se je v zadnjem času močno razbohotil t. i. streaming, o katerem smo v *Pogledih* že pisali. Uporabnik plača določeno mesečno naročnino, za katero lahko gleda katerikoli film oz. posluša katerokoli ploščo, kadarkoli si zaželi. Vse to se odvija prek strežnikov v oblaku. V filmski industriji je bleščeč primer tovrstnega posla Netflix, v glasbeni pa Spotify. Zanimivo je, da Applov iTunes – še vedno najbolj uspešna platforma za prodajo digitalne glasbe – ohranja star poslovni model, kjer kupec dejansko kupi posamezno pesem oz. posamezen album – se pa z Applovim nedavnim prevzemom podjetja Beats, ki se ukvarja tudi s *streamingom*, stvari v kratkem utegnejo zasukati v drugo smer. *Streaming* je do neke mere pravzaprav digitalizacija osnovne ideje knjižničnega sistema, četudi so knjižnične članarine v grobem bistveno manjše od tistih na *streaming* platformah. Gre torej za idejo, da ljudje plačajo neko osnovno članarino in v zameno lahko gledajo in poslušajo karkoli in v kakršnihkoli količinah želijo. Takšno svobodo ima uporabnik izredno rad; udobje, ki ga prinaša – in je bistveno večje od piratske izkušnje –, odtehta ceno 5 do 15 evrov na mesec, kolikor te storitve v povprečju stanejo. Gre za način mišljenja, ki ljudem ustreza: glasbi nameniti 10 evrov na mesec in vedeti, da lahko za ta denar poslušas karkoli, kadarkoli. Tudi na filmskem področju je z Netflixom, ki se v zadnjem času širi tudi po Evropi, ta paradigma postala vodilna. Kako pa je s knjigami? Je *streaming* model mogoče smiselno vpeti v bralne navade sodobnega sveta?

V knjižni industriji je o *streamingu* seveda neumno govoriti, ker so podatki v knjižnih datotekah (za zdaj) tako majhni, da ni ničesar, kar bi lahko *streamali* (drugače bo, ko bodo knjigam začeli bolj množično dodajati videoposnetke in zvočne posnetke). Je pa privlačna možnost sam model naročnine, ki se za zdaj sicer še ni pojavil v kakšnih zelo uspešnih oblikah (najbrž temu botrujejo tudi že obstoječi knjižnični sistemi). Najbolj prepoznavna v tem pogledu je spletna stran Oyster, ki se oglašuje kot nekakšen »Spotify za knjige«: plačas deset dolarjev na mesec in lahko kadarkoli bereš vse knjige iz njihovega kataloga. Njihov katalog pa je žal precej luknjičast in še zdaleč ne ponuja toliko literature, kot jo lahko kupimo v Amazonovi in Applovi knjigarni.

E-ČRNILO IN TABLIČNI RAČUNALNIK

Opazimo lahko še eno pomembno razliko v tehnoloških vizijah e-branja: razliko med bralniki z e-črnilom (*E-ink*) in tabličnimi računalniki. Prve je populariziral Amazonov Kindle, druge pa Applov iPad. E-črnilo je tehnologija, ki omogoča izdelavo zaslonov, na las podobnega papirju. Takšen bralnik lahko zato uporabljamo na sončni svetlobi, kar je pri tabličnih računalnikih skoraj nemogoče oz. precej manj prijetno. Imajo pa slednji zato tudi številne lastne unikatne prednosti. Hvalevredna je predvsem odzivnost na dotik, ki omogoča enostavnejše podčrtavanje in vnos beležk pa tudi ekspresno iskanje po besedilu. V zadnjem času sicer tudi bralniki

NA NEK NAČIN JE PRAV, DA SLOVENSKE ZALOŽBE POČAKAJO NA STANDARDIZACIJO E-KNJIŽNE PRODAJE PO SVETU, PREDEN JO VELIKOPOTEZNO ZASTAVIJO DOMA.

z e-črnilom dobivajo funkcionalnost na dotik, ampak vseeno je ta bistveno počasnejša in nerodnejša. Če na sončni svetlobi suvereno zmaga e-črnilo, pa je povsem nasprotno v situacijah, ko svetlobe primanjkuje. Tu tablični računalniki ponujajo nove načine branja, npr. branje v popolni temi.

Katera izmed obeh tehnologij bo na koncu prevladala? Ali pa bosta živeli in se razvijali še naprej druga ob drugi? Sprva se je zdelo, da bo z lahkoto prevladalo e-črnilo, predvsem zato, ker je Amazonov Kindle pač daleč najbolj uspešen e-bralnik – namenjen izključno e-branju – na svetu. Res je, da so iPadi komercialno izjemno uspešne naprave, vendar predvsem zaradi številnih drugih funkcij, kot so brskanje po spletu, igranje videoigric, gledanje filmov in poslušanje glasbe. Izključno kot bralnik (in nakupovalnik) knjig se iPad ne bi približal Kindlu. Je pa Amazon presenetil s tem, da je tudi sam razširil svojo ponudbo naprav s tabličnimi računalniki, in tako na nek način nakazal, da to ni več boj na izločanje, temveč gre preprosto za dva

različna pristopa k tablični bralni napravi, ki bosta vsaj še nekaj časa soobstajala, morda celo v simbiozi.

OBLAK IN LOKALNA KOPIJA

Bralci elektronskih knjig v večini želimo in pričakujemo, da e-knjige, ki smo jih kupili, ostanejo v stanju, v kakršnem smo jih kupili, ne glede na spremembe, ki sledijo v naslednjih izdajah. Pri tiskanih knjigah imamo seveda jasen sistem posodobljenih izdaj knjig, ki prinašajo nove predgovore, popravke očitnih napak, določene vsebinske revizije itn. Pri e-knjigah bi lahko to pomembno zapuščino tiskanih knjig izpustili: knjige bi se lahko preprosto »updateale«, podobno kot se danes računalniške in mobilne aplikacije. Glede na to, da večina bralcev na to ni posebej občutljiva, bi se lahko knjige začele na takšen način posodabljati tudi brez vednosti bralcev in brez jasnega beleženja sprememb, kar pa za zahtevnejše bralce – npr. tiste, ki prebrana dela navajajo v svojih besedilih – predstavlja velik problem. Morda bi se lahko celo začelo dogajati tisto, kar se že danes pri navajanju spletnih strani, se pravi, da bi moral tisti, ki navaja, vedno opredeliti, kdaj je do knjige dostopal. Takšna fleksibilnost bi pomenila tudi zmanjšanje tistega pozitivnega pritiska na založbe, zaradi katerega pred izidi praviloma opravijo temeljito uredniško in lektorsko delo.

V spremembah knjižnih izdajateljskih mehanizmov v e-knjižne bi se torej utegnili pripetiti, da bi založbe (še posebej, ko so pod takšnim ali drugačnim finančnim pritiskom) začele knjige izdajati bistveno bolj nepremišljeno in po hitrem postopku, ker bi vedele, da bo priložnosti za popravke še veliko. Knjige bi v takšnem razvoju dogodkov začeli razumevati bolj kot nekakšne mobilne aplikacije: kot nekaj, kar sicer mora imeti »stabilno« prvo verzijo, bodo pa njenih »razvijalci« imeli še veliko možnosti za posodobitve.

Če smo orisali slabe plati tovrstne transformacije tega pomembnega dela založniškega postopka, je pošteno, da se dotaknemo še potencialnih pozitivnih plati. V primeru, da bi se ohranila že obstoječa zavest in se lektorsko in uredniško delo ne bi poenostavilo, bi takšen mehanizem lahko omogočil, da bi bil tisti, ki je kupil »prvo izdajo« e-knjige, upravičen tudi do prostega in enostavnega dostopa do »druge izdaje«. Posodobitve bi lahko – podobno kot pri računalniških

in mobilnih aplikacijah – navedle vse spremembe, ki so se v knjigi v tem času zgodile, uporabnik pa bi bil lahko tudi obveščen, ko bi knjiga, ki jo ima v lasti, doživela spremembe. S tem bi sistem posodobljenih izdaj v nekaterih pogledih morda dvignili celo na bistveno višjo (in smiselnejšo) raven, kot je to rešeno v klasičnem založništvu.

Tudi na tej točki se lahko ozremo k razvoju glasbene industrije, ki ponuja privlačne

paralele. Prva stopnja v razvoju spletne digitalne glasbene prodaje je bil trg, ki se je obnašal pretirano zaščitniško. Če je lahko človek s piratske strani potegnil MP3, ki je bil osvobojen vseh digitalnih spon, pripravljen na poslušanje v kateremkoli predvajalniku ali sistemu, pa je sama glasbena industrija v teh prvih letih digitalnih formatov brez fizičnih nosilcev pravzaprav ponujala skoraj izključno zaščitene formate.

Skratka, če sem takrat kupil MP3 ali kakšno drugo datoteko, je bila to zaščitena glasbena datoteka, ki je delovala samo znotraj sistema tistega programa, v katerem sem ga kupil. Trgovci so kmalu ugotovili, da so ljudje pripravljeni dosti več denarja nameniti nezaščitenim kopijam. Nepričakovan zasuk te zgodbe pa se je zgodil z vznikom *streaminga*. Potrošnik, ki si je v razvoju te industrije že »izboril« odklanjeno datoteko – tipičen primer je iTunes, ki je najprej ponujal zaklenjene glasbe, zdaj pa že nekaj let odklanjeno, in celo ponuja tistim, ki so prej kupili zaklenjene glasbene datoteke, da si ponovno naložijo njihove odklanjene različice –, je zdaj zaradi udobja, ki ga ponuja glasba v oblaku, pripravljen sprejeti tržni model, v katerem si pravzaprav trajno ne lasti nobene glasbe. Čim je en mesec brez denarja, izgubi vso svojo glasbeno zbirko, in čim ima denar, pridobi nazaj vso glasbo, ki jo njegov dobavitelj oblačne glasbe ponuja.

SUPERIORNOST PIRATSKE IZKUŠNJE

Žalostno dejstvo je, da je bralec strokovnih e-knjig, ki z njimi želi »obračunati« na enak način, kot to lahko stori s fizičnimi različicami knjige, danes prisiljen poseči po piratskih e-knjižnih verzijah. Zaprti formati Amazonove in Appleove knjigarne ter njunih konkurentov mu preprosto ne omogočajo obdelave teksta, kakršno so mu že pred vznikom e-knjižnega trga omogočala orodja v PDF-programih, npr. v Adobevem Acrobatu. Tudi na področju EPUB-a imamo številne računalniške aplikacije, ki omogočajo sorodno označevanje (odkljenjenih) datotek EPUB-formata.

V tem smislu je trenutni trg e-knjig preračunljiv na podoben način, kot je bil zgodnji trg spletne glasbe; industrija elektronskih knjig je na podobni stopnji, kot je bila glasbena industrija v času vznika spletnega glasbenega piratstva: ne računa na vse uporabnike, ampak samo na množico najbolj prilagodljivih bralcev. Ne računa na resnega bralca, vsaj ne v polnosti njegovih zahtev in dosedanjih bralskih izkušenj. Upa, da se bo resni bralec prilagodil in da bo okrnil svojo izkušnjo poseganja v knjigo. Zato lahko po eni strani razumemo ljudi, ki imajo po prvih izkušnjah z (legalnimi) e-knjigami do njih velik odpor. Preprosto jim ne ponujajo tistega, kar že imajo (kaj šele, da bi to presegle). E-knjige torej vidijo kot tehnologijo, ki pravzaprav prinaša okrnjenje pred-digitalne bralne izkušnje. Po drugi strani pa so tisti – tudi najbolj zahtevni bralci –, ki poznajo piratske pristope k e-branju (govorimo torej

o povsem nezaščitenih PDF-jih knjig, ki se jih lahko odpre v mobilnih PDF-bralnikih za tablične računalnike) nad njo ponavadi navdušeni. Trenutno jim takšno branje v večini primerov omogoča samo izbira piratskih verzij e-knjig.

Tudi ta vidik nam lahko pomaga odgovorjati na prej zastavljeno vprašanje, ali bi se model *streaminga* lahko preslikal na knjige. Sporoča nam namreč, da bodo vedno obstajali ljudje, ki bi radi tako pri filmu in glasbi kot pri knjigah svojo zalogo priljubljenih kulturnih izdelkov posedovali – fizično ali digitalno. Ne bi si je radi v nedogled »izposojali«. Kljub izpopolnjenju in prevladi *streaminga*, ki se nakazuje v zadnjih letih, bodo torej vedno obstajale specifične potrebe določenega kroga zahtevnejših poslušalcev, gledalcev in bralcev digitalnih vsebin, ki bodo potrebovali in zahtevali posedovanje posameznih nezaščitenih datotek.

CENZURA IN RAZPRŠENOST

Trenutno se velika večina knjig proda iz peščice spletnih knjigarn, ki imajo skoraj popolno oblast nad tem, kaj se v njihovih knjigarnah prodaja in kaj ne. Tudi to potencialno predstavlja velike težave. Že na klasičnem knjižnem trgu se je v zadnjih desetletjih dogajala vse večja in večja monopolizacija in centralizacija. Manjše knjigarne propadajo, velike se širijo. Tržni monopoli pa lahko hitro preidejo tudi v vsebinske. Če Amazon in Apple ohranita svoji poziciji na tržišču e-knjig v enaki meri, kot jih imata danes, to za njiju pomeni neznansko moč, ki bi lahko pripeljala tudi do hudih tovrstnih zlorab. Te bi lahko povzročili najrazličnejši interesi – od političnih do ekonomskih in širših kulturnih manipulacij. Omogočena bi bila tudi edinstvena cenzura, ki na klasičnem, bolj razpršenem trgu knjig ne more priti do takega izraza.

Orodja, kakršno je iBooks Author, nam lahko dajo slutiti, da prihodnost e-knjižnega založništva vseeno ne bo tako distopična. Gre za računalniško aplikacijo, ki piscu omogoča, da sam – dokaj spodobno – oblikuje svojo knjigo, jo izvozi v primerni obliki za Applov iBook Store in jo tam tudi prodaja. Skratka, vsak avtor lahko popolnoma zaobide uveljavljeni sistem založništva. Če ga zavrnejo čisto vse založbe na tem svetu, ima še vedno možnost, da svojo knjigo ponudi potencialnim bralcem na enotnem tržišču. Opisani Applov sistem ima seveda predhodnike že v industriji tiskanih knjig; številne spletne strani so svojim uporabnikom omogočale poceni tiskanje in celo predhodno oblikovanje knjig, ki pa jih do pred kratkim niso mogli ali želeli objaviti po standardni poti. Po drugi strani pa gre pri digitalizaciji tega procesa vseeno za nekaj prelomnega. Knjigo lahko praktično čez noč objavim v eni največjih spletnih knjigarn, in vsem, ki bodo v enotno iskalo polje vpisovalni ujemačja se gesla, bo moje delo prikazano skupaj z naslovi največjih založniških hiš na svetu. Tiskana knjiga, ki mi je ne bi uspelo spraviti v utečeno knjižno distribucijo, nikdar ne bi prejela tovrstne pozornosti.

SLOVENSKA E-ZADRŽANOST

V Sloveniji se e-knjižni trg za zdaj še ni zares vzpostavil. Marsikdo slovenskim založnikom očita pretirano konservativnost in celo strahopetnost pri vpeljevanju elektronskih tehnologij, a če upoštevamo vse probleme, ki so naštet v tem članku, to ni povsem pravična ocena. Dejstvo je, da e-knjižni trg na globalni ravni še ni začrtal svojih osrednjih smernic. Majhen trg, kakršen je slovenski, ima seveda še toliko bolj specifične zakonitosti in težje eksperimentira z inovacijami, ki bi se lahko pozneje izkazale za zmotne. Na nek način je prav, da slovenske založbe počakajo na standardizacijo e-knjižne prodaje po svetu, preden jo velikopotezno zastavijo doma. Upajmo, da bomo takšno standardizacijo čim prej dočakali. Ob tem je treba omeniti, da zelo podobne težave pestijo tudi naše tiskane medije, ki prav tako še niso zares prešli v digitalno dobo – tudi zato, ker čakajo, kaj bodo pokazali številni inovativni projekti velikih svetovnih medijskih hiš, ki preizkušajo najrazličnejše modele novega spletnega trženja vsebin. Na celovito digitalizacijo slovenskega knjižnega trga bo torej treba počakati še vsaj nekaj let. ■

Na dan izida tudi v Istri, Dalmaciji in na otokih

Delo in Nedelo s prilogami od 30. 6. do 31. 8. 2014
na večini prodajnih mest že na dan izida v večjih hrvaških počitniških krajih.

DELO neDELO
QNA DELOINDOM :polet vikend OK PLUS 50

Delo, d. d., Dunajska 5, 1509 Ljubljana, 576473

O čem se sploh ne pogovarjamo?

Lunapark za idealno občinstvo ali morda pa to počnejo namenoma?

Predčasne volitve so očitno presenetile čisto vse: to se očitno kaže s tem, da je v predvolilnih programih in na soočenjih malo res tehtnih razvojnih vprašanj. Veljalo pa bi jih odpreti pri pisanju koalicijske pogodbe ali vsaj dolgoročno pred prihodnjimi volitvami: pod drobnogled smo vzeli pravno, socialno in kulturno okolje, prenos znanja v gospodarstvo ter četrto vejo oblasti, ki nam to javno debato sploh omogoča.

ANDRAŽ TERŠEK

Josh: *How about our exclusion from the debates. Let's try that.*

Ned: *So, what do we do? Film chicken coops and say they're too chicken to debate us?*

Josh: *I want two volunteers. I want them in giant chicken suits. I want them in my office first thing in the morning.*

(TV nadaljevanka *Zahodno krilo* / *The West Wing*, 6. sezona, epizoda *Freedonia*)

Lahko sklenemo, da ni ničesar novega in da ni nič drugače, kot je bilo. Na primer. Še vedno nastopajo isti posamezniki. Tudi isti, najmanj pa na las podobni tipi ljudi. Še vedno se ustanavljajo stranke, ki nosijo imena predsednic in predsednikov. Prav neverjetno, res. Personalizacija dnevne politike, leaderska centralizacija strank, njihova hierarhična organiziranost in novačenje ljudi z matičnimi številkami občanov, ki je namenjeno predvsem ali izključno temu, da pač neki ljudje z imeni in primki prevzamejo za nastop strankinega liderja na volitvah nujno potreben status poslanskega kandidata.

Politiki ostajajo največji, ves čas in povsod prisotni estradniki. Dnevnopolitična soočenja so v največji meri zabavljaki forumi, amaterska predstava popreproščene skrbi za narodov blagor.

Tudi o teh vprašanjih je bilo (kot o pomembnem problemu) v zadnjih letih s strani političnih filozofov, intelektualcev in drugih konstruktivno razmišljujočih ljudi marsikaj javno izrečeno, zapisano ali objavljeno. Tudi z nekaj mojimi prispevki (med drugim v Dnevnikovem *Objektivu*, *Pogledih*, *Pravni praksi*, *Emzinu* in *Studiu City*). Brez učinka na nacionalni politični proces.

Vse je torej enako, kot je bilo, ali je še malo slabše. Zelo verjetno bo po volitvah 2014 drugače samo to, da bo marsikaj še slabše. Morda je čisto malo drugače to, da se tokrat ne dogaja niti poskus vsebinskega argumentiranja pri naslavljanju volivcev. Zaznati ni niti sledi o misli na poskus preseganja leporečnih abstrakcij, kot so npr. »več etike in več vrednot«, ali pa »vrniti dostojanstvo ljudem«, ali pa »poskrbeti za slovenskega človeka«, ali pa, nekoliko bolj sofisticirano, »urediti pravno državo«, pa se bo uredila tudi »večja gospodarska rast« pa z njo »nova delovna mesta«. Vsekakor »zavzemati se za transparentnost«, ob tem še izraziti »posebno skrb za mlade«, nikakor pa ne pozabiti omeniti »družbe znanja«, skrbi za »boljše pogoje za razvoj podjetništva«, obljube o »lajšanju davčnih bremen« in odločnega »obračunanja s korupcijo«. S sovpadajočo nacionalno držo »večjega poguma in odločnosti do Bruslja«. Ob tem še jezikovno in strateško briljiranje o »pomenu privatizacije« in o tem, da »naj strateška podjetja«, četudi smo jih pravkar prodali in druga še prodajamo, »ostanejo v državnih rokah«, če pa so se že prodala, pa naj se te prodaje »še enkrat pregledajo in naj se ugotovi, kaj se še da storiti.«

Je drugače? Ne razumemo? Se je treba temu smejati? Kaj pa drugega? Kakšna bi bila primerna drža državljana ob takšnem političnem

FOTO UROŠ HOČVAR

in medijskem dogajanju? Je kdo, ki bi lahko kaj storil?

Po drugi strani pa ... gospe in gospodje odgovarjajo na tisto, kar jih prevpraševalno suvereni, obče pomembnih tematik večji in izvedbeno prepričljivi predstavniki novinarskega dela pač sprašujejo. Kadar jih sprašujejo in ne nastopajo namesto njih ali nanje ne kričijo, ko uresničujejo točke s seznama, kaj vse morajo v predvolilnih televizijskih neokusnostih vprašati tako, da bodo največ govorili oni in odgovorili sami. Morda smo spregledali bistvo?

Zdi se, da ta pomanjšani lunapark, tradicionalno vsestransko skromen, še nikdar ni bil tako skromen, tako popreproščen in tako deplasiran. Četudi se je še ob zadnjih parlamentarnih volitvah marsikomu zdelo, da je bilo doseženo dno preskromne politične kulture in javnega uprizarjanja prikrajšane umnosti, tudi s figo v žepih. Mar formula res tako dolgo časa lahko deluje tako enostavno: naj zmaga ta, ki se zdi najbolj pošten. Oziroma, naj zmaga ta, ki ima po mnenju relativne večine ljudi najbolj pošten obraz. Naj zmaga ta, ki mu najdlje časa uspevajo največje (izvotljene, prozorne, ultrafloskulne ...) ponovitve. Ni pomembno, kdo je v resnici, kaj dejansko počne, kako res živi, kaj je v življenju res storil, kaj bi o njem pokazala resnična, pristna, vsebinska analiza govorjenja, ravnanj in drže, kaj resnično ve, česa nima in čemu je res lahko kos. Česa ne razumemo?

MOREBITNE TEME, KI MORDA NIKOGAR NE ZANIMAJO

Dobroverno omenjam nekaj tem, o katerih bi se bilo dobro pogovarjati. Vsakodnevno, odločno, analitično in konkretno, v funkciji takojšnje izdelave kratkoročnih rešitev, oziroma zagotovitve sprememb. Zadevajo vprašanja, ki se zdijo zelo pomembna za vsakodnevno življenje ljudi. Ta vprašanja so rešljiva takoj ali hitro, v najslabšem primeru pa v razumnem roku nekaj tednov.

1) VOLILNI SISTEM

Glede volilnega sistema se je ponovno (kot že tolikokrat, tik pred volitvami) javno

izpostavila kvazidilema o uvedbi večinskega volilnega sistema. Politična in pravna teorija sta že pred stoletji dognali, da večinski volilni sistem ni primeren za majhne države in za države s tako skromno demokratično tradicijo in politično kulturo, kot sta slovenski. Nova, drugačna dognanja niso bila predstavljena. Zakaj se vztraja pri takšni politični retoriki in drži? In zakaj ji nudijo legitimnost tudi predstavniki pravne stroke?

Noben predstavnik katerekoli politične skupine se ni aktivno zavzel (še manj se je tega kdorkoli res lotil) za delne, a pomembne spremembe znotraj volilnega procesa, ki so bile javno pojasnjene in predlagane po vstajah: dopolniti glasovnice z več glasovalnimi možnostmi, med drugim tudi z možnostjo glasovanja »ne volim za nikogar«; zakonsko omogočiti učinkovito kandidiranje neodvisnim kandidatom; zakonsko na novo urediti vprašanje pogojev in načina odpoklica poslance; nekatera etična vprašanja, neposredno povezana z mandatom poslancev ali drugih političnih funkcionarjev, urediti kot pravna vprašanja z določenimi pravnimi sankcijami; sistemsko urediti aktivno državljanstvo z učinkovitejšimi elementi neposredne demokracije; preurediti lokalno organiziranost države in regionalizacijo. O teh vprašanjih ni nikakršne razprave.

Je v Sloveniji sploh mogoče govoriti o pristni in učinkoviti avtonomiji upravljanja na ravneh pod državno centralo? Ali je obstoječi sistem lokalne samouprave, z miniaturnimi lokalnimi samoupravnimi skupnostmi kot občinami, res družbeno in demokratično primerna oblika lokalnega samoupravljanja? Najverjetneje ni. Politični kandidati mislijo tudi ta segment nacionalnega političnega procesa?

Predstavniki najpomembnejših političnih strank so ponovno javno predstavili svoje osupljivo nerazumevanje pravnih, predvsem pa ustavnopravnih vprašanj. Med drugim tudi, kako do predčasnih volitev, kakšne so pristojnosti predsednika republike in parlamenta, kdo sme kandidirati na volitvah, kako ustavni red štiti pasivno volilno pravico, zakaj se zakoni ne smejo sprejemati za točno določene in posamezne primere, zakaj v času volitev ni

dopustno sprejeti zakonske ureditve, ki ureja te volitve ali posledice rezultatov teh volitev itd. Nenazadnje pa tudi, zakaj in kako brati odločbe ustavnega sodišča in spremljajoče komentarje ustavnopravnih izobražencev. Bi morali politični kandidati vsaj znosno obvladati tudi to abecedo?

Če politiki morda premalo berejo, analizirajo in študirajo, ali se premalo pogovarjajo s suverenimi predstavniki strok, se jim lahko hitro zgodi, da ne razumejo in ne obvladajo niti osnov posameznih področij. In če nimajo srečne roke pri izbiri strokovnih svetovalcev in sodelavcev, se državi dogajajo neverjetne napake že pri strokovno najlažjih vprašanjih, proračunski denar pa se namenja za zunanjo svetovalno pomoč. Problem se ne zdi nepomemben in je rešljiv. Se ga kandidati zavedajo?

2) DRUŽBENI POLOŽAJ MLADIH IN STATUS IZOBRAŽEVANJA

Premišljenih, prepričljivih in konkretnih političnih, sistemskih in zakonskih ukrepov za učinkovito reševanje zaposlovalnega in družinskega problema mladih ljudi ni mogoče prepoznati. Niti v opogumljajočih obrisih ali zametkih. Mar pri tem ne gre za prisiljujoči družbeni problem, ki je rešljiv? So kandidati dognali učinkovite rešitve teh vprašanj in le skrivajo njihove prepričljive predstavitve? Stanovanjska politika potrebuje radikalno predrugačenje, nov model. Je napačen vtis, da ga nihče ne ponuja?

Izobraževalna politika, predvsem univerzitetna, je skoraj nevzdržna. Ni le družbeno dolgoročno škodljiva ali celo pogubna, je tudi pravno nesprejemljiva. Ustanavljajo se študijski programi, ki niso kakovostno domišljeni, kjer prevladujejo zaposlitveni in finančni interesi tistih, ki jih ustanovijo in izvajajo, ki ne zagotavljajo poklicnih nazivov, ne zagotavljajo zaposlitve, celo ne ponujajo kakovostnega izobraževalnega procesa in prepričljivih znanj, posledično pa diplome niso veliko več od administrativnih potrdil. Pri nekaterih se študente celo vabi k vpisu z zvijačami in manipulacijami. Mlade se dejansko sili k vpisovanju v študijske programe, pri katerih je študij sam sebi namen, maksimalno podaljševanje študija pa nekaj samoumevnega, ker mladi nimajo kam drugam iti in se jim nič drugega ne ponuja. Kako je mogoče, da tako velik obči problem ostaja javno neopažen in politično zanemaren? Zakaj odnos politike, medijev in javnosti do te teme ni bistveno drugačen? Se problem ne zdi nadvse pomemben in rešljiv? Bo moral biti prvi korak storjen s strani študentov, ki bodo fakultete, univerze in državo tožili zaradi kršitve pravice do izobraževanja in dela?

Nihče z vplivom in odločevalskimi pristojnostmi, ki omogočajo spremembe, se ne ukvarja z vprašanjem instituta volonterskega pripravištva. Trdim, da gre za protiustavno rešitev, ki je pravno sprejemljiva samo v primeru, ko je narava določenega dela takšna, da posameznik tega dela nikakor ne more

primerno opravljati brez posebnega dodatnega izobraževanja skozi volontersko prakso, ki je volonterska zato, ker so stroški pripravištvata dokazljivo večji od koristi od pripravniškega dela, ali pa se posameznik svobodno odloči za takšno pripravništvo, brez obstoja sleherne sistemske prisile, posredne ali neposredne. Sicer pa ima vsak človek pravico do poštenega zaslužka za vsako opravljeno delo. Ali ne gre za pomembno in hitro rešljivo vprašanje?

Nadzor nad delovanjem avtonomnih študentskih organizacij je nesporejmljivo pomankljiv. Podobno je z nadzorom nad varnostjo študentov pri opravljanju dela, ko pride do zapletov glede plačil. Problem zadeva existenco velikega števila mladih in velika finančna sredstva. Kakšna je ponudba konkretnih in kratkoročnih rešitev na tem področju v dnevni politiki?

Univerze so se spremenile v administrativno tehnokratske ustanove, kjer se procesi izobraževanja in raziskovanja pogojujejo s »tržno vrednostjo« rezultatov dela, forma ima bistveno prednost pred vsebino in znatno večji pomen, presoja akademske in znanstvene kakovosti pa je podvržena izključno golo tehničnim in formalističnim kriterijem. Pristna avtonomija univerz še vedno ni zagotovljena, habilitacijska politika je osupljivo nazadnjaška in formalistična, pluralizem in odprtost duha sta prej izjemi kot pravilo, naslovnika odgovornosti za kršitev ustavne pravice do izobraževanja in intelektualne suverenosti pa v medsebojnem preigravanju, ne nazadnje pa tudi poigravanju ministrstva in vodstev univerz preprogosto ni mogoče izpostaviti. Država, ki se s temi problemi univerzitetnega okolja sploh ne ukvarja, z novimi predlogi zakonske ureditve univerze pa ga nikakor ne rešuje, bi se morala z njim ukvarjati prednostno. Kdo od politikov misli in javno prevprašuje ta problem?

Študijski programi, predvsem družboslovnih in humanističnih smeri, bi morali doživeti nekatere vsebinske spremembe. Med drugim tudi z znatno večjim poudarkom vsebinam, kot so psihologija, opismenjevanje, ustvarjalnost, učenje jezikov in intelektualno kritična državljanska drža. Je kdorkoli od političnih kandidatov vsaj zaznal pomen tega vprašanja?

Ne zdi se, da bi bilo komurkoli neprijetno uporabljati slogan o »družbi znanja« v slovenskem družbenem habitusu, ki marsikaj je, a družba znanja zagotovo ni.

V ponudbi politične kampanje ni lucidnih idej, vizije, konkretnih rešitev, konstruktivnih predlogov, kratkoročnih operativnih načrtov ... Ničesar drugega ni, razen leporečnih floskul.

3) LJUDJE DELA

Skrb države za učinkovito pravno zaščito delavk in delavcev, predvsem tistih z najnižjimi dohodki in najmanjšo socialno varnostjo, je skromna in nepričljiva. Pravna zaščita temeljnih ustavnih pravic ljudi dela, predvsem pa njihovega dostojanstva na delovnem mestu, zaščite pred mobingom, šikaniranjem in diskriminacijo, je daleč od zglede ravni. Kdo sploh misli ta vprašanja?

Sistemsko dejstvo je, da mora sleherni delavec, ne glede na očitnost in resnost kršitev njegovih pravic, sprožiti dolgotrajen in preprogosto tudi drag sodni postopek. Država bi ne le mogla, ampak bi z vidika prava tudi morala sistemsko urediti pravno zaščito delavk in delavcev tako, da bi bila ta učinkovita. Izterjave dolgovane dohodka, plačil socialnih zavarovanj ipd. bi morale biti poenostavljene in ekspressne. Primeri, ki se vlečejo skozi leta in marsikdaj ostanejo celo nedokončani v škodo delavcev, bi morali biti sodno zaključeni v največ 15 dneh. Zakoni ali posamezni členi, namenjeni takšni učinkoviti pravni zaščiti, so lahko izdelani in sprejeti v nekaj dneh. Je enemu samemu političnemu protagonistu jasno, o čem bi morali govoriti in kaj so veliki konkretni problemi za dnevno življenje običajnih ljudi, rešljivi v urah ali dnevih?

S tistimi spremembami zakonodaje, ki so nujne, zlasti pa z drugačnim razumevanjem zakonskih določb in spremenjeno sodno prakso, bi bilo treba nemudoma preprečiti vse možne oblike hudih izigravanj in zlorab pravnega reda, ki so dogajajo v primerih, ko različni posamezniki, tudi premožni, v vlogi delodajalcev izigrajo, prevarajo ali drugače premišljeno oškodujejo delavce, potem pa se poplačilu dolgov izognejo s prepisi premoženja na svoje družinske člane. Gre za pravno nevzdržen problem družbenih praks, ki je ekspressno rešljiv. Ga sploh kdo namerava reševati?

Delovnopravna politika bi se morala končno soočiti z izzivom, kako preoblikovati filozofijo dela in zaposlovanja, s ciljem, da bo življenje ljudi dela kakovostno osredotočeno na čas zunaj delovnega procesa, ne na življenje za delo na delovnem mestu in zaradi dela na delovnem mestu. Ali sploh kdo od političnih kandidatov razmišlja v tej smeri?

Zakonsko bi bilo treba vzpostaviti sistem, v katerem se v državnih podjetjih ne bi moglo izplačevati visokih ali celo enormnih nagrad vodstvenim kadrom, ne glede na poslovanje podjetja in finančni položaj delavcev. Še manj bi se to smelo dogajati v primerih, ko podjetju celo grozi stečaj ali likvidacija. Pozitivna finančna sredstva bi se morala kopičiti v skladih, namenjenih točno določenemu in nadzorovanemu razvoju podjetja in poplačilu dolgov do delavcev v primeru stečaja ali likvidacije podjetja. Je kaj takega katerikoli kandidat kardarki javno izrazil?

4) SOCIALNA DRŽAVA

Sodišča bi morala biti bolj stroga, odločna in odmerjeno aktivistična, ko razsojajo v sporih glede socialnih pravic. Načelo socialne države bi moralo biti s pomočjo sodnega aktivizma neposredno uresničevano v pravnih praksah. Brez civilnega poguma in poklicne odločnosti pravnikov, ki razumejo pravo in so ga sposobni uresničevati v praksi, na tem področju ni mogoče zagotoviti napredka.

Delovanje centrov za socialno delo, ki dnevno odločajo o eksistenčnih vprašanjih ljudi, bi moralo biti izpostavljeno znatno strožjemu nadzoru pristojnega ministrstva in sodišč. Stanje, da več tisoč ali nekaj deset tisoč državljanov

NE ZDI SE, DA BI BILO KOMURKOLI NEPRIJETNO UPORABLJATI SLOGAN O »DRUŽBI ZNANJA« V SLOVENSKEM DRUŽBENEM HABITUSU, KI MARSIKAJ JE, A DRUŽBA ZNANJA ZAGOTOVO NI.

meseca ali celo leta čaka na priznanje pravic ali ugodnosti, ki jim jih očitno in nedvoumno zagotavlja zakonodaja, jemlje legitimnost argumentu o obstoju pravne in socialne države. Še toliko bolj, če podobno število ljudi iz istega naslova čaka na uradniške uresničitve sodnih odločb, ki ljudem priznavajo tisto, za kar so jih uradniki nedopustno prikrajšali. Uradniki bi morali za očitno pravno nepravilne odločitve oziroma za očitno kršenje zakonodaje, pa tudi za nesporejmljivo nerazumevanje enostavnih pravnih vprašanj, tudi osebno odgovarjati. Kdo se sploh ukvarja s tem problemom, ki ima neposreden vpliv na existenco tisočih državljanov?

Sodišča bi morala uvajati objektivno odškodninsko odgovornost države v vseh primerih, ko sistem kot tak ne deluje ali deluje slabo, razlog za to pa je ali slabo delo uradnikov, ali neustrezna zakonodaja, ali pa celo neobstoj nujno potrebne zakonske ureditve (slednje sodi pod okvir temeljne ustavnopravne doktrine o pozitivnih obveznostih države, ki se pri nas še vedno zapostavlja, ignorira in se je ne razume). Se o tem pogovarjajo vsaj pravniki?

Politika zaposlovanja in pomoči brezposelnim bi morala doživeti prevetritev in redefinicijo. Birokratsko formalistični balast, kot so vsebinsko in ciljno neustrezni kvaziseminarji za iskalce zaposlitve, bi morala zamenjati domišljena in pronicljiva politika učinkovitega in kakovostnega, zatorej subjektivno in obče koristnega sodelovanja med državo in brezposelnimi. Je komu mar za to?

Ali obstaja statistika o stopnji brezposelnosti invalidov in analiza kakovosti pravne zaščite njihovega delovnopravnega položaja? Ali obstaja karkoli od tega glede drugih kategorij posebej ogroženih delavcev? Se kdo od političnih kandidatov ukvarja s tem vprašanjem?

Zakaj se o teh vprašanjih ne govori? Ali se res ne zdi verjetno, da bi primerna ureditev teh in podobnih vprašanj že na kratek rok lahko pomembno prispevala k dvigu kakovosti življenja ljudi dela, tudi ali predvsem preko dviga ravni pravne zaščite njihovega delovnopravnega položaja in pravic.

5) PRAVNA DRŽAVA

Na pravnih fakultetah (četudi ne le na teh fakultetah) bi bilo treba nemudoma uvesti sprejemne izpite, vključno s testi moralnega razvoja. Brez poostrenih kriterijev za vstop na pravne fakultete in za pridobitev diplome, pa tudi znatno poostrenih kriterijev za pridobitev nazivov iz podiplomskega študija, ne nazadnje pa delne spremembe študijskih programov in delne kadrovske spremembe v vrstah učiteljev prava ni mogoče izpolniti primarnih in nujnih pogojev za dvig kakovosti pravne države in dvig kakovosti pravnih praks.

Vladavina prava se lahko uresničuje samo pod pogojem, da sodniška mesta zasedejo najboljši diplomanti in diplomantke bistveno bolj kakovostnega pravnega študija in da tudi pravniki, zaposleni drugje v javni upravi, po kakovosti ne zaostajajo veliko. Prvi korak bi moral biti storjen z zamenjavo golega učenja zakonskih paragrafov in pravnih definicij na pamet z intelektualno suverenim učenjem pronicljivega pravniškega mišljenja, na vseh ravneh šolanja in pri vseh oblikah preverjanja kakovosti usposobljenosti za opravljanje pravnih del.

Tudi pravniški državni izpit bi se moral od golega učenja na pamet kot težišča premakniti proti stopnjevanju intelektualnega izziva pri usposabljanju pravnikov z izdelavo in uvedbo sistema pravniškega usposabljanja in preverjanja usposobljenosti preko analitičnega reševanja težjih pravnih vprašanj. V nasprotnem primeru bi veljalo resno razmisliti o smotrnosti obstoja pravniškega državnega izpita.

Predstavniki pravniškega poklica, predvsem tisti, ki delujejo v pravosodju in javni upravi, bi morali za napake pri delu, ki so posledica bodisi nesporejmljivega nerazumevanja prava bodisi zavestnega sprejemanja odločitev v nasprotju s pravom, tudi osebno odgovarjati za storjeno škodo. Na primer za kaznivo dejanje »nevnestnega dela v službi«. Se je to že kdaj zgodilo?

Sodišča bi morala dovoliti oškodovancem, da odškodninsko tožijo državo tudi v vseh tistih primerih, ko bi njen nadzor nad delovanjem sistema javne uprave in javne oblasti po razumni pravni presoji moral biti učinkovitejši (pozitivna objektivna odgovornost države). Koliko časa bo treba še čakati na prvi sodni primer te vrste?

Sodišča bi morala drugače uresničevati postopkovno zakonodajo, ki pogojuje način odvijanja in trajanja sodnih postopkov, v funkciji njihovega skrajševanja. Prihod pred sodišče bi morala biti strogo presojana *dolžnost* strank v postopku, ki bi dovoljevala samo redke izjeme ob prisiljujočih in strogo presojanih razlogih. Obremenjevanje sodišč z vprašanji, ki pred sodnice in sodnike sploh ne bi smela priti, bi moralo biti pravno okvalificirano in sankcionirano kot »žalitev sodišča«. Tako bi sodne zaostanke lahko hitro in bistveno zmanjšali.

Za takšne spremembe pravosodne politike ni treba sprejeti ali spremeniti nobenega zakona. Gre za vprašanje intelektualnega odnosa do prava in uresničevanja postopkovnih pravil pri delu sodišč. Koliko pravnikov in koliko političnih kandidatov je pripravljeno prisluhniti takšnemu razmišljanju?

Predstavniki odvetniškega poklica ne bi smeli imeti monopola nad pravico do zastopanja strank pred sodiščem, njihovo plačilo pa bi moralo biti v večji meri odvisno od kakovosti zastopanja. Hkrati bi veljalo prav med odvetniki iskati kandidate za nove sodnike vrhovnega in ustavnega sodišča.

Večina pravnikov, predvsem tistih s poklicem učitelja prava, zavrača takšne očitke pravni stroki in takšnih predlogov ne jemlje resno. Pa politični kandidati? Zdi se, da se jim še močno odmika razumevanja prava in dojevanje, kaj sploh je pravna država kot vladavina prava.

Pomembno se zdi postaviti vprašanje, kaj je bilo storjenega za to, da bi javna uprava lajšala življenje ljudem, ne pa ga oteževala? Terjati bi morali jasne in konkretne odgovore!

Zakaj se o teh vprašanjih nihče resno ne pogovarja? Se mar ne zdi zelo verjetno, da bi tovrstne spremembe že srednjeročno lahko ustvarile znaten napredek v sferi pravne države in javno upravnega sistema?

6) KORUPCIJA

Kdo od političnih akterjev je ponudil konkretne predloge ali rešitve za probleme korupcije in kateri so ti predlogi oziroma rešitve?

Zakaj se prav nihče več ne pogovarja o problemih KPK, med drugim tudi o dejstvu, da je

pomemben del zakonodaje, ki utemeljuje delo KPK, protiustaven?

7) DRŽAVNI ORGANI

Zakaj niti vplivni predstavniki pravniške srenje ne nastopijo javno z odločno zahtevo, da se institucija predsednika republike okrepi? Predvsem z dopolnitvijo ustave v delu, ki je bil pri prepisu nemške ustave izpuščen in daje predsedniku večje pristojnosti glede razpusta parlamenta in razpisa predčasnih volitev, in s podelitvijo ustavnega veta, ki bi predsedniku omogočal zadržanje podpisa zakona do odločitve ustavnega sodišča o ustavnosti zakonskih rešitev.

Zakaj so tudi javne razprave in polemike o vlogi in pristojnostih Državnega sveta RS ponovno poniknile, ne da bi se sploh zgodila kakršnakoli sprememba?

Bi se motili, če bi sklepali, da se političnim kandidatom ta vprašanja ne zdijo pomembna ali pa nimajo nikakršne zamisli, kako bi jih državotvorno in učinkovito reševali?

8) INFRASTRUKTURA

Zakaj ni prepričljive razprave o načrtu, po katerem bi končno razvili kakovostno nacionalno cestno in železniško infrastrukturo?

Je odveč pričakovati lucidne ideje, kako turizem, tudi športni turizem, razviti kot prepoznavno in pomembno storitveno dejavnost države, ki je tako enkratno obogatena z naravnimi danostmi in njihovo raznolikostjo?

So politični kandidati ravnodušni do zgodb, ki na eni strani vključujejo odlične razvojne ideje glede storitvenih dejavnosti, pozitivitve gospodarstva, okrepitve turizma in povečanja zaposlovanja, na drugi strani pa osupljive birokratsko administrativne ovire pri vsakem najmanjšem razvojnem koraku?

Mar teh vprašanj ne gre razumeti kot prisiljujoče družbene prioritete?

OD DANES DO JUTRI

Četudi se človek na ekonomijo ne spozna, se lahko vpraša, kakšne in katere strukturne reforme konkretno predlagajo politični kandidati. Kakšna in katera plačna politika je njihov konkreten predlog, kakšna in katera vloga sindikatov je njihova konkretna zamisel? Na primer.

Med področji, za katera se zdi legitimno pričakovati, da bodo politični kandidati iz rokava in prepričljivo vlekli konkretne ideje in premišljene predloge točno določenih rešitev, s kratkoročnimi pozitivnimi učinki, so zagotovo tudi:

- bistvena sprememba nazadnjaške in pravno nevzdržne politike izobraževanja;
- znaten dvig kakovosti oz. učinkovitosti pravne zaščite delavk in delavcev;
- občutno izpopolnjena zaposlovalna vizija, z otipljivimi konkretnimi učinki na kratek rok;
- redefiniranje vloge države v funkciji ustvarjalne in socialne družbe, s takojšnjimi učinkovitimi ukrepi na področju izobraževanja, znanosti, socialnih upravičenj, infrastrukture, zdravstva, stanovanjske politike in kulture;
- znatne kakovostne spremembe v zdravstvenem sistemu, s konkretnimi predlogi za spopad s problemom preslabe finančne higiene in paradoksom zasebno-javno v zdravniških praksah.

Zakaj se političnim kandidatom postavlja vprašanja, ki se jim jih postavlja, ne postavlja pa se jim drugih vprašanj? O čem se politični kandidati sploh pogovarjajo? Kako verjetno je, da v resnici vse, kar bi morali vedeti, tudi vedo? In da vedo tudi marsikaj drugega? Kako verjetno je, da smo mi tisti, ki ne vemo in ne razumemo? Kako verjetno je, da dejansko zelo malo zadev, ali skoraj nič, res suvereno obvladajo in prepričljivo vedo?

In če obrnemo. Kako verjetno je, da politični kandidati vedo, da jim ni treba pokazati, da kaj vedo, in da jim tudi ni treba zares vedeti, da bi bili (eni prvič, drugi ponovno) izvoljeni na državnoborskih volitvah? Ali pa vse to, kar se gredo, počnejo namenoma?

Javno govorjenje in nastopanje kot nekašna nacionalna politika? Ali pa po-etika? Kaj sploh počnemo? Kaj se sploh dogaja? Kaj sploh želimo? Kdo sploh smo? Kaj je sploh še smiselno izreči in zapisati? ■

DR. ANDRAŽ TERŠEK je *ustavnik in publicist, zaposlen kot univerzitetni učitelj na Univerzi na Primorskem, matično na Pedagoški fakulteti.*

Ustvarjanje prihodnosti

KAKO GLOBOKO SLOVENIJA SPI?

MAJA MAKOVEC BRENČIČ

The Innovator's Dilemma profesorja Claytona Christensena je eno od del, o katerem v Sloveniji ne slišimo pogosto. Eden ključnih aktualnih poslovnih mislecev, avtor teorije disruptivnih inovacij, je že leta 1997 ugotavljal, da se velika podjetja, ki dlje časa uspešno delujejo na trgih, vedejo vse bolj racionalno in previdno, da se ohranjajo na vrhu. Z vzdržnimi inovacijami se usmerjajo predvsem v razvite, dobičkonosne segmente trgov, pri tem pa vse bolj postajajo ranljiva zaradi pojava drznih in »motečih« inovacij največkrat manjših akterjev, ki prodirajo z novimi tehnologijami in cenejšimi rešitvami. Prav te vrste inovacij pa lahko po njegovem mnenju »obračajo« trge na glavo ter poenostavljajo storitve in izdelke tako, da za kupce postajajo koristnejši in bolj dostopni.

Delo je dobilo še vrsto nadaljevanj, avtor pa tudi vrsto odmevnih umestitev na vrhove lestvic vplivnih mislecev. Najbolj zato, ker je »obračal« ustaljeno in vgrajeval razmislek in dileme celo tam, kjer se je zdelo, kot da vse deluje dobro in prav. Ni sicer neposredno vpletal pomena in vrednosti znanja – a vendarle, novih teorij ni, če ni sistematičnega raziskovanja in iskanja novega, in prav tako ni inovacij, če ni znanja v vseh pomenih te bistvene gospodarske funkcije.

Inovacija namreč pomeni nekaj izvirnega, novega, prebojnega za trg ali družbo, in le redke se zgodijo slučajno. Večina jih temelji na bazičnih ali aplikativnih raziskovanjih, sistematičnih in (vz)trajnih pridobivanjih novih vedenj in spoznanj, izhajajoč iz obstoječih znanj, ki jih nenehno nadgrajujemo. In če se ozremo v zgodovinski presek razvoja danes najuspešnejših gospodarstev, lahko hitro ugotovimo, da so (vsako sicer na svoj način in s sebi lastnimi sistemi) podpirala znanje in inoviranje. Še več, spodbudila so tudi njun kar se da učinkovit prenos v pra-

FOTO: IGOR MODIC

ZDAJ, KO SE ZDI, DA SMO RAVNO UJELI ZDRAV PODJETNIŠKI VAL, ŠE POSEBNO MED MLADIMI, JE PRAV, DA JIH V TEM TUDI SPODBUJAMO.

kso, bodisi v gospodarstvo ali širše družbeno okolje. Zato so gradila ustrezna podpora okolja, tako da so izobraževala akterje in »facilitatorje«, ki so to znali prekvasiti v ustvarjanje napredka.

KAJ IMAMO IN ČESA NIMAMO?

Zakaj je tako pomembno, da razpravljamo o tem? Ker je že skrajni čas, da tudi Slovenija pogleda vase in ugotovi, da ima obilo znanj. Ne le, da marsikatero znanstvenoraziskovalno področje sodi v sam vrh svetovne znanstvene odličnosti, prav tako imamo vrsto novonastajajočih, mladih in visokotehnoloških podjetij, ki postajajo »motnja« velikim, celo na globalnih nišnih trgih. Tudi nekatera mala ali srednja podjetja so v svojih nišah globalni vodje prav zaradi povezovanja obstoječega znanja, raziskovanja in pogumnega inoviranja. Rojevajo se tudi nove in dobre zagonske ideje start-up-ov. A le malokrat se zazremo v sistem in se vprašamo, kaj vse bi morali celovito vgraditi vanj, da bi takšne še preveč posamične odličnosti postale pogoste in da bi kultura inoviranja na vseh ravneh (tako v znanosti, izobraževanju, javni upravi, kot v gospodarstvu in širšem družbenem okolju) postala nekaj splošno sprejetega, celo

zaželenega, rezultati pa vidni z gospodarsko rastjo in družbeno blaginjo.

Poglejmo nekaj ilustracij, zakaj je treba vzpostaviti trajnostno naravnano in celovit sistem povezav *znanje* (znanost in raziskovanje)–*inoviranje*–*prenos znanja*.

Slovenski delež za raziskave in razvoj v bruto domačem proizvodu je po podatkih Svetovne banke v letu 2011 znašal 2,11 odstotka, na Finskem 3,78 odstotka, v Izraelu pa 4,39 odstotka. Tudi po inovativnosti (raziskava *European Union Scoreboard*) smo se v zadnjem obdobju iz skupine »zmernih inovatorjev« v Evropi prebili v skupino t. i. »inovativnih sledilcev«, kar predstavlja pet do deset let zaostanka za najbolj inovativnimi gospodarstvi v Evropi. Še vedno tudi šepamo v privlačnosti inovativnega in poslovnega okolja ter pri komercializaciji dosežkov. Visokotehnološka podjetja v izvozu proizvedenih dobrin doprinesejo približno 6 odstotkov, povprečje držav OECD je 16,5 odstotka, južnokorejsko gospodarstvo pa dosega celo 26 odstotkov visokotehnološkega izvoza (*UN Data, World Development Indicators*, 2013).

Spodbudo potrebujejo tudi znanstveniki in raziskovalci, tako z bolj sproščeno zakonodajo kot v podpornem okolju za prenos znanj in predvsem s podporo za komercializacijo znanstvenih dosežkov. V tržnem prenosu znanstvenih dosežkov po podatkih Instituta Jožefa Stefana zaostajamo tako po številu podeljenih patentov s popolnim preizkusom (dosegamo le okrog 50 odstotkov podeljenih patentov glede na povprečje EU) kot pri številu sklenjenih licenc (manj kot 10 odstotkov sklenjenih licenc ter prodanih patentov glede na povprečje EU) in prodaja-

ji patentov in licenciranju (bistveno manj kot 10 odstotkov povprečja EU). Močnejšo sistemsko podporo, pa tudi povezovanje za trdnjše inovacijsko okolje prav tako potrebujejo zagonska podjetja, ki poskušajo zavestno ustvarjati nova delovna mesta in svoja znanja in ideje čim prej podjetniško oplemenititi na trgu. Zdaj, ko se zdi, da smo ravno ujeli zdrav podjetniški val, še posebno med mladimi, je prav, da jih v tem tudi spodbujamo. *Start:up Manifest 2020*, objavljen aprila letos, proaktivno spodbuja, kaj vse bi bilo smiselno storiti v ta namen.

Na Univerzi v Ljubljani se je npr. v letošnjem letu na tekmovanje za Rektorjevo nagrado za inovacijo leta prijavilo kar 22 študentskih in raziskovalnih idejnih projektov. Poleg tega študentje organizirajo start-up vikende, delujejo v univerzitetnem podjetniškem inkubatorju, raziskovalci in mladi doktorandi vse bolj ozaveščajo in iščejo informacije o pomenu inovacij, patentov, licenc in zaščite znanja, na karijerne centre se obrača vse več mladih, ki se zavedajo zahtevnosti prehoda na trg dela ... A za vse to potrebujemo sistematično podprto okolje ter razvite instrumente in oblike prenosa znanj: od okrepljenih pisarn za prenos tehnologij, inovacijskih stičišč, podjetniških centrov, centrov odličnosti in kompetenčnih centrov, inkubatorjev, kariernih centrov, povezovalnih e-platform, *spin-offov* in *spin-outov* do usposobljenih kadrov, ki znajo tovrstne »facilitatorje« tudi upravljati in voditi, njihove rezultate pa uspešno umeščati na trg.

IZZIVI

Imamo torej vrsto znanj, odličnih raziskovalcev in znanstvenikov, zanimivih idej za

zagonska podjetja, potencialov za inovacijske mreže in stičišča, a jih pogosto ne zmoremo ali ne znamo spodbuditi in jih povezati, jih opogumiti h korakom prenosa znanj na trg in v družbo, ali pa zanje ne najdemo ustrezne podpore. Tudi nimamo dovolj razvitih in učinkovitih podpornih mehanizmov in namensko izobraženih posameznikov, ki bi v različnih oblikah in skupnostih prenosa znanj povezovali inovatorje z gospodarstvom in širšim družbenim okoljem. Tako vsak ostaja bolj kot ne v svojih omejenih okvirih, deluje premalo interdisciplinarno in premalo aktivno soustvarjalno, pa čeprav v tako majhni državi.

In če se vrnemo k uvodnim »motečim« inovacijam: za začetek je morda naša ključna »moteča« družbena inovacija zgolj prožnost, odprtost, dostopnost oblik in podpor prenosa znanja tako na ravni sistema in institucij znanja kot ljudi ter sprostitev nekaj zakonodajnih ovir. Pa veliko neobremenjene radovednosti, brez omejitev preteklosti in z zdravim odnosom do lastnega ustvarjanja prihodnosti. Opravimo razmislek o tem, ali (res) želimo biti inovativna družba, temelječa na znanju! ■

DR. MAJA MAKOVEC BRENČIČ je redna profesorica na področju mednarodnega poslovanja Ekonomske fakultete v Ljubljani. Do aprila 2013 je predsedovala Svetu NAKVIS, v oktobru 2013 pa je bila imenovana za prorektorico Univerze v Ljubljani za področje prenosa znanja.

FESTIVAL ECHOS – Čezmejni odmevi 2014

Partnerji pri projektu:

Projekt je sofinanciran v okviru Programa čezmejnega sodelovanja Slovenija-Italija 2007–2013 iz sredstev Evropskega sklada za regionalni razvoj in nacionalnih sredstev.

Progetto è finanziato nell'ambito del Programma per la Cooperazione Transfrontaliera Italia-Slovenia 2007-2013, dal Fondo europeo di sviluppo regionale e dai fondi nazionali.

Četrtek, 10. 7.

JAZZ: Daniele D'Agaro (Italija)

Šmartno (zunanja lokacija na trgu, v primeru slabega vremena v Hiši kulture)

Četrtek, 17. 7.

KLEZMER: Klez Gang (Italija)

Pliskovica (hostel, zunanja lokacija, v primeru slabega vremena v Šotoru)

Četrtek, 31. 7.

Koncert mladih glasbenikov

Karmen Štendler (kitara), Neža Torkar (harmonika), Valentina Danelon (violina)

Štanjel (viteška dvorana, notranje prizorišče)

Preoblikovanje političnega prostora

NA POTI K NORMALIZACIJI

Politični prostor v Sloveniji je neizgrajen, v nekaterih razsežjih tudi predmoderen. Šele danes, 23 let po tranziciji (denimo, da se je tranzicija začela z letom 1991), v nekoliko širšem smislu pa 85 let po uvedbi šestojanuarske diktature (6. januarja 1929), se nakazuje obet, da bomo končno zaživel v modernejšem političnem prostoru.

URBAN VEHOVAR

Slovenske politične stranke, nastale v poznih osemdesetih, približno 100 let po nastanku svojih predhodnic, so njihove dedinje tudi po nazorski oziroma ideološki plati. Vendar moramo upoštevati, da je nanje vplivala 85-letna prekinitve obstoja strankarske demokracije. Nikakor pa ni normalizacija političnega prostora na Slovenskem samoumevna – zgodi se lahko, da bomo prešli v dolgotrajno obdobje politične nestabilnosti, ki je sicer značilna za Italijo.

Izhodišče in temelj nastanka slovenskih političnih strank po letu 1991 predstavljajo prehod v demokratično ureditev (institucionalno razsežje), gospodarska in politična kriza v Socialistični federativni republiki Jugoslaviji (razsežje zgodovinske krize in potrebe po njeni razrešitvi) ter razvojna stopnja slovenske družbe (razsežje modernizacije). Imajo pa politične stranke na Slovenskem precej daljšo zgodovino: Katoliška narodna stranka (pogojno jo lahko označimo za predhodnico slovenske različice krščansko-demokratske stranke) je bila ustanovljena leta 1890. Narodna napredna stranka (predhodnica slovenske različice liberalno-demokratske stranke) dve leti pozneje, Jugoslovanska socialdemokratska stranka pa leta 1895. Torej je tudi za slovenski politični prostor značilna »srednjeevropska« razporeditev političnih strank v tri tabore, med katerimi igrata vodilni vlogi krščansko-demokratska ter socialdemokratska stranka.

TRADICIONALNI SLOVENSKI RAZCEPI

Politične stranke nastanejo kot posledica nacionalne in industrijske revolucije (sledim ugotovitvam Steina Rokkana in Seymourja M. Lipseta). V času nacionalne revolucije se vzpostavi dva temeljna družbena razcepa: prvi je razcep oziroma spopad med prevladujočo kulturo, v našem primeru gre za kulturo dominantnih, nemško govorečih elit, ter podrejeno slovensko jezikovno in kulturno skupnostjo. Drugi pa je razcep in spopad med centralizirajočo, vse bolj laično državo ter zgodovinsko pridobljenimi privilegiji Cerkve. Kar zadeva industrijsko revolucijo, tudi ta privede do dveh razcepov: prvi je med zemljiškimi interesi ter interesi industrijskih podjetnikov, torej razcep in spor med interesi primarnega, kmečkega gospodarstva ter sekundarnega, industrijskega gospodarstva. Drugi pa je razcep med lastniki in zaposlovalci ter najemniki in delavci oziroma razcep med interesi dela in kapitala.

Na Slovenskem so se vsi štirje razcepi vsaj deloma prelili med seboj in izoblikovali specifičen političen prostor s specifičnimi značilnostmi političnih strank, razvrščenih v katoliški in liberalni tabor ter tabor dela. Ključno vlogo pri oblikovanju vseh treh taborov sta igrali nizka stopnja modernizacije slovenske družbe in gospodarstva ter vpetost v »tujerodne« politične celote, najprej v Avstro-Ogrsko, nato pa v različice Jugoslavije, vse od Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev pa do Socialistične federativne republike Jugoslavije. To pomeni, da so slovenske politične stranke po potrebi iskale zaveznike v centru trenutne državne ureditve, obenem pa je bil zmeraj znova vzdrževan razcep in spor med dominantno ter podrejeno kultur-

FOTO: ROMAN ŠPIČ

no in jezikovno skupnostjo. Tiste stranke, ki so zagovarjale interes podrejene slovenske jezikovne in kulturne skupnosti, so na ozemlju naroda tudi prevladovali; kolikor pa jim to ni uspelo, so iskale oporo v »beogradu«. Najpomembnejše dejstvo, ki ga moramo pri analizi političnega prostora na Slovenskem nujno upoštevati, pa je, da sta bila slovenska družba in gospodarstvo nemoderna oziroma »obmoderna« (izraz je utemeljil sociolog Ivan Bernik) oziroma modernizirana v sila omejenem obsegu.

Nemodernost oziroma obmodernost slovenske družbe in gospodarstva je privedla do tega, da sta bila liberalni politični tabor, ki naj bi zagovarjal interese in vrednote laičnega meščanstva ter poslovnih in finančnih krogov, prav tako pa tudi tabor dela zmeraj veliko šibkejša od katoliškega tabora. Slovenska socialdemokracija je bila zaradi nizke stopnje razvoja gospodarstva na slovenskem narodnostnem ozemlju zmeraj sorazmerno šibka (z izjemo rudarskih revirjev in katoliških delavskih organizacij), še bolj pa je bila šibka komunistična frakcija, katere delež v predvojnem političnem prostoru je bil zanemarljiv. Komunistična frakcija si je lahko prihod na oblast zagotovila samo v vojnih razmerah, kar je po letu 1940 tudi storila.

DVA KATOLIŠKA IN DVA TABORA DELA

Zanimivo je, da sta bila tako katoliški kot tudi tabor dela v bistvu razcepljena na dve frakciji. V katoliškem taboru lahko govorimo o razcepu med »mahničevskim« ter »krekovskim« političnim in socialnim pristopom, v taboru dela pa o razcepu med komunističnim in socialdemokratskim. Oba skrajna pristopa, »mahničevski« in komunistični, sta bila – ali pa sta še zmeraj – glede na način svojega delovanja napadalna in v skrajnostih tudi protidemokratska. Protidemokratskost mahničevske frakcije katoliškega tabora se je izkazovala v načinu delovanja slovenskih cerkvenih elit, ki je

končno privedel do zaveznitva z nacistično Nemčijo, protidemokratskost komunistične frakcije tabora dela pa je končno privedla do zaveznitva z nič manj totalitarno in brutalno socialistično Sovjetsko zvezo. Kar zadeva komunistično frakcijo, je ta svojo prevlado v nizkomodernizirani družbi, ki ni premoгла omembe vrednega deleža industrijskih delavcev, vzpostavila pozneje, v času druge svetovne vojne. Komunistična frakcija je lahko oblast osvojila le s pomočjo terorja in z vojaško silo. Po letu 1945 je svojo prevlado

V DANIH RAZMERAH ZGOJ SLOVENSKA KRŠČANSKA DEMOKRACIJA PREMORE POTENCIAL ZA ODMIK OD PRAKS MEHKEGA TOTALITARIZMA.

utrdila tudi na formalni ravni, obenem pa je začela z intenzivnim procesom industrijske modernizacije, ki je sploh ustvaril telo, v imenu katerega je prevzela oblast.

Opozarjam tudi na to, da predstavlja »krekovstvo« tisto osnovo, na kateri bi zrasla slovenska krščanska demokracija, če bi ne prišlo prevzema oblasti s strani komunistične frakcije tabora dela.

V nadaljevanju bom poskušal orisati slovensko politično areno po letu 1991, ko sta bila vsaj na formalni ravni ponovno vzpostavljena politična demokracija in kapitalizem. V tem obdobju bi se lahko, tudi na osnovi zgodovinskih nastavkov, vzpostavili krščansko-demokratski, liberalni in socialdemokratski tabor slovenske politike. S tem bi se politični prostor v Republiki Sloveniji tudi dejansko moderniziral in normaliziral. Vendar se to ni zgodilo, pač pa sta ponovno

prevladali obe radikalni frakciji katoliškega tabora in tabora dela. Ta prevlada vztraja še danes in šele v zadnjem letu se kažejo nastavki, ki bi lahko omogočili njun zaton in normalizacijo ter modernizacijo političnega prostora na Slovenskem. Vendar srečen izid tega procesa nikakor ni samoumeven.

RDEČE IN ČRNO PO SLOVENSKO

Menim, da je upravičena ocena, da smo imeli doslej na Slovenskem opraviti z mehko različico totalitarizma. Totalitarizem opredeljujem kot ureditev, v kateri dominanten nosilec moči obvladuje vse sektorje družbe, torej ne le političnih procesov in politične arene, temveč tudi gospodarstvo, državno in lokalno (samo)upravo, medije, izobraževalni sistem in civilno družbo. O tem, kako daleč nazaj seže totalitarizem na Slovenskem, je mogoče razpravljati. Glede na to, da je na tem mestu govora o ponovnem vzniku demokracije in političnih strank, pa se bomo omejili na obdobje po letu 1991. To je tudi obdobje, ki ga lahko označimo kot »obdobje mehkega totalitarizma«. O mehkem totalitarizmu lahko govorimo zato, ker si dominantne politične stranke tabora dela ter SDS kot stranka, ki obvladuje katoliški tabor (o liberalnem na tem mestu ne bom govoril, ker je izjemno šibek), delijo vse sektorje družbe v skladu z načelom moči (pri prilaščanju in vplivanju sodelujejo tudi druge, manjše stranke, vendar v manjšem obsegu). Tisti del akterjev iz politične arene, gospodarstva in ostalih sektorjev družbe, na katere dominantne politične stranke nimajo vpliva, je zelo majhen in potisnjen na obrobje družbenega dogajanja.

Da lahko delovanje tistih političnih strank, ki jih lahko na Slovenskem umestimo v tabor dela oziroma slovenske »levice« oziroma »rdečih«, označimo za mehko totalitarno, o tem ne more biti dvoma. Pripadniki tega tabora so po letu 1991 obdržali ključne pozicije v političnem, gospodarskem, finančnem, upravnem in izobraževalnem ustroju države.

Prav tako so pripadniki tega tabora obvladovali in še obvladujejo delovanje vseh ključnih medijev. Novinarji, ki so temu taboru tako ali drugače zavezani, izvajajo samocenzuro, nezavedno ali zavedno se podrejšo diktatu slovenske različice manihejstva, v okviru katere zavračajo vse, kar je »kapitalistično, »neoliberalno«, »desno« ali »črno«. V tistih primerih, ko s svojim delom ogrožajo interese lastnikov medijev in z njimi povezanih interesnih skupin, so njihovi prispevki tudi dejansko cenzurirani. Nobenega dvoma ni o tem, da so pripadniki elit frakcije dela izvedli veliko izčrpavanje gospodarskega in finančnega sistema, ki je potekalo v zadnjih dveh desetletjih, in igrali ključno vlogo v procesih razkranjanja državnega aparata. Vendar krivde za izčrpavanje gospodarskega in finančnega sistema ter razkroj državnega aparata ne moremo pripisovati le »levim« strankam, interesnim skupinam in elitam, temveč so v tem procesu sodelovale tudi stranke »desnice«.

Kar zadeva katoliški tabor oziroma stranke slovenske »desnice«, so zadeve bolj zapletene. Ključno vlogo v katoliškem taboru igra SDS, ki si prilašča tudi krščansko demokracijo, čeprav je po vsebinski plati daleč od tega, da bi svoje delovanje lahko enačila z delovanjem sodobnih evropskih krščanskih

OBDOBJE PO LETU 1991 V SLOVENIJI LAHKO OZNAČIMO KOT »OBDOBJE MEHKEGA TOTALITARIZMA«. PRIPADNIKI ELIT FRAKCIJE DELA SO IZVEDLI VELIKO IZČRPAVANJE GOSPODARSKEGA IN FINANČNEGA SISTEMA, V TEM PROCESU PA SO SODELOVALE TUDI STRANKE »DESNICE«.

demokracij. Zanimivo je, da je usmerjanje transmissijskih organizacij, ki so podrejene SDS, veliko bolj agresivno kot usmerjanje, ki ga izvajajo akterji iz tabora dela. Stranki SDS sta brez dvoma strogo zavezana vsaj dva tiskana medija, željam SDS je zavezan tudi ključni katoliški časopis. Prav tako kot »leve« stranke je SDS imela in še ima precejšen vpliv v nadzornih svetih in upravah vrste paradržavnih podjetij ter vsaj ene velike državne banke. SDS-u je zavezan Zbor za republiko, ki velja za organizacijo civilne družbe, poleg tega pa je mu zavezano tudi vodstvo slovenske Katoliške cerkve. To ostaja, prav tako kot v času pred drugo svetovno vojno, glede na način razmišljanja o političnem prostoru in družbi še zmeraj »mahničevsko«. Pred dobrobit vernikov in celotne družbe namreč postavlja svojo željo po moči. O tem, da je tudi delovanje SDS »mahničevsko«, ni nobenega dvoma. Rečemo lahko, da je, izhajajoč iz opredelitve totalitarizma, SDS manj mehko totalitarna kot frakcija, ki prevladuje na strani tabora dela.

Posledice delovanja obeh dominantnih frakcij znotraj katoliškega tabora ter tabora dela so izrazito negativne. Ne le, da je raven konkurenčnosti slovenskega gospodarstva izjemno nizka in da celotna družba z izjemo ozkega kroga elit postopoma tone v vse večjo revščino, stopnja zadovoljstva z demokracijo ter zaupanja v demokratične institucije ter institucijo Cerkve je izjemno nizka. Nižja skorajda ne more biti. Kar zadeva poslovne prakse Cerkve, so te privedle do bankrota mariborske nadškofije.

NOSILCI IN RUŠILCI NORMALIZACIJE

Poudariti želim, da zgolj krščanska demokracija premore – glede na zgodovinsko tradicijo, odnos do družbe, način delovanja ter stopnjo modernizacije slovenske družbe – potencial za normalizacijo političnega prostora v Republiki Sloveniji. Zgolj slovenska krščanska demokracija namreč premore potencial za odmik od praks mehkega tota-

litarizma. Da je tabor dela v razsulu, o tem ni nikakršnega dvoma. Fragmentacija na levem polu slovenske politike je popolna, vzrok zanj pa predstavlja izguba identitete. Zato ta pol slovenske politike zmeraj znova išče »mesijo«, ki naj ga odreši. Če je na prejšnjih volitvah mesijo predstavljal Zoran Janković, jo na sedanjih hočeš nočeš predstavlja Miro Cerar. Rešitev za ta tabor bi predstavljal vznik pristne socialdemokratske stranke. Vendar je kaj takšnega nemogoče, med drugim zato, ker je tabor dela zmeraj obvladovala komunistična frakcija. Poleg tega

PO OSAMOSVOJITVI STA PONOVRNO PREVLADEVALI OBE RADIKALNI FRAKCIJI KATOLIŠKEGA TABORA IN TABORA DELA, ENAKO KOT V PRVI POLOVICI 20. STOLETJA.

pa je vodstvo Zveze svobodnih sindikatov, ki bi lahko predstavljali zametek slovenske socialdemokracije, v zadnjih dveh desetletjih delovalo izjemno kratkovidno, nestrateško in brez-umno. Liberalni tabor je, zaradi vi-sokega deleža gospodarstva, ki ostaja v večji ali manjši meri v lasti države oziroma političnih strank ter interesnih skupin, obsojen na politično marginalizacijo.

Vendar imamo težave tudi na strani »krekovske«, krščansko demokratske frakcije katoliškega tabora. Težava je predvsem ta, da v tem taboru prevladuje SDS, ki uporablja specifične metode, s pomočjo katerih ohranja svojo prevlado, obenem pa z aktivno pomočjo vodstva slovenske Cerkve onemogoča, da bi prišlo do normalizacije katoliškega tabora. Elita slovenske Cerkve je brez dvoma soodgovorna za razmere v družbi, državi in vsaj deloma tudi gospodarstvu. V bistvu SDS v navezi s cerkveno elito sistematično onemogoča, da bi na Slovenskem prišlo do nastanka moderne krščanske demokracije, da bi nad »mahničevstvom« končno prevladalo »krekovstvo«.

SOVRAŠTVO IN NIČELNA VSOTA

Pred nekaj meseci je eden od cerkvenih dostojanstvenikov izjavil, da v slovenski Cerkvi vlada zlo. V bistvu pa zlo in sovraštvo vladata tudi v mentaliteti povprečne Slovenke in Slovenca. Zlo in sovraštvo sta del naše politične kulture – našim sovražnikom, najsi bodo »levi« ali »desni«, »partizani« ali »domobranci«, »pomladneži« ali »komunisti«, »ateisti« ali »klerikalci«, »socialno-državneži« ali »neoliberalci« ..., ne priznavamo človečnosti. S tem nam je dovoljeno, da z njimi brez milosti obračunavamo. Vendar se moramo v Republiki Sloveniji dokončno odreči tovrstnega manihejstva. To (v sociološkem smislu besede) izhaja iz mentalitete igre ničelne vsote, ki prevladuje v predmodernih družbah. V teh družbah velja, da je kolač, ki si ga deli prebivalstvo, zmeraj enak – če si več prilasti eden, potem za drugega ne ostane nič. In če prevlada ena politična frakcija, potem bo druga ostala brez vsega. Zato je domnevno nujno, da se vsi pridružimo enemu ali drugemu taboru, ker bomo sicer mi sami in naši otroci ostali lačni in bosi ... Več kot nujno je, da se končno odredimo mentaliteti zla in sovraštva. Še prej pa se morajo tovrstni mentaliteti ter praksam odreči naše elite.

Poudarjam in ponavljam, da predstavlja zgolj krščanska demokracija tisti temelj, na podlagi katerega bi lahko prišlo do normalizacije in modernizacije političnega prostora v Sloveniji. Če se krščanska demokracija na Slovenskem ne bo utrdila, potem smo obsojeni na dolgotrajno obdobje politične nestabilnosti, ki nas bo spremljalo več desetletij. Končno želim poudariti, da se zavedam vsega zla, ki ga je Slovenkam in Slovencem prinesla komunistična frakcija po letu 1941. Vendar se proti zlu ni mogoče boriti z istimi sredstvi, kot jih uporabljajo nosilci zla. ■

DR. URBAN VEHOVAR je sociolog, docent na Pedagoški fakulteti Univerze na Primorskem.

Nalomljena veja oblasti

KOLIKO JE URA V RESNICI?

BOŠTJAN VIDEMŠEK

V stari judovski vasi nekje v Karpatih so imeli le dve uri. Eno stensko in eno ročno. Najprej se je pokvarila prva in kmalu za njo še druga. Vaščani so izgubili občutek za čas – kaj kmalu so le še približno vedeli, koliko je ura. Vaški starešina se je odločil, da tako preprosto ne more iti več naprej. Nekaj je bilo treba storiti; to je bilo jasno vsem. Treba je vedeti, koliko je ura! Zato je starešina preko gora v najbližje mesto poslal edinega pismenega mladeniča na vasi. Ta je krenil na dolgo, naporno in mestoma tudi nevarno pot. Ko je prispel v mestece na drugi strani gora, je takoj pogledal na cerkveni zvonik. Na list papirja si je zapisal, koliko je ura, in se, kolikor hitro se je le dalo, vrnil domov. Komaj je namreč čakal, da vaščanom sporoči, koliko je ura v resnici.

Boljše primere za »reševanje« in »vizijo« slovenskih tiskanih medijev se preprosto ne morem spomniti. Že vse od preloma tisočletja namreč od urednikov, predsednikov uprav ter kolegov vseh starosti poslušam, da *moramo nekaj spremeniti*. Da je (skrajni) čas za sledenje napredku informacijske tehnologije. Da je čas za integracijo tiskanih in spletnih redakcij. Da tako ne gre več naprej, ker »nas bo internet povozil«. Isti stavki so po hodnikih tiskanih hiš slovenskih medijev odmevali leta 2002, 2006, 2010 – in isti stavki po istih, a precej revnejših in depresivnejših hodnikih odmevajo še danes.

OD SLABŠEGA PROTI NIČU ...

V vseh teh letih se je namreč spremenilo bore malo. Čas je šel naprej bistveno hitreje od časnikov. Internet nas je dejansko povozil – a le zato, ker smo zvezanih oči tekali po avtocesti v času najbolj gostega prometa. Kljub očitni nabuhlosti in zaostlosti poslovnega modela in tudi vsebine in novinarskega dela samega do zdaj sploh še ni prišlo do kakršne koli omembe vredne selekcije. Kaj šele, da bi bila ta pozitivna. Zgodilo se je nasprotno – po glavi so v zadnjih letih, ko je gospodarska kriza postala vrhunski alibi za krčenje stroškov in uničevanje vsebine, dobivali večinoma le tisti, ki bi lahko k reševanju časopisov prispevali največ. Radovedni, energični, z delovno vnemo in obvladanjem vseh novinarskih orodij podkovani honorarni sodelavci, ki so jih časopisne hiše preprosto nehale zaposlovati. Še huje – začele so jih, brez kakršne koli selekcije, serijsko odslavljati. Sindikati so – v branjenju pravic tistih, ki v nasprotju s honorarnimi sodelavci (prekarci) nekaj pravic celo imamo – nanje popolnoma pozabili. Tako popolnoma, da je delovalo *sistematizirano*. In le še huje bo. Prave čistke se v slovenskih tiskanih medijih šele obetajo. Najverjetneje že v roku šestih mesecev bo na trgu (novinarskega) dela neskončna gneča. Vrednost novinarskega dela pa je že tako nizka, da mora biti vsakomur, ki si ne želi lagati v obraz, popolnoma jasno, da bo za mlajše generacije – razen v res zelo redkih primerih – novinarstvo le še hobi. ➡

Adijo, tovarna

Farewell, Factory

Spomini pozabljenih delavcev

Časnik Delo in Muzej in galerije mesta Ljubljane

vabita,
da skozi oči delavcev
doživite zgodbe
desetih propadlih
ljubljskih tovarn

Mestni muzej Ljubljana,
Gosposka ulica 15
na ogled do 5. septembra 2014

DELO

Po hodnikih pa še vedno odmeva, da je »treba nekaj storiti z internetom«. Kot da bi bili leta 1997. Ne! Prepozno je. Že dolga leta je prepozno. Imeli smo priložnost. Priložnosti. Zapravili smo jih. Ker so nas »imeli« napačni lastniki. Ker so nas vodili napačni predsedniki uprav. Ker so nas vodili napačni uredniki. Ker smo računali, da mi pa že ne bomo tisti, ki bomo dobili po glavi. Ker smo vztrajali v območju navideznega večnega udobja. Ker smo novinarstvo dojemali kot javno službo. Kot nekaj, kar ti preprosto pripada. Za vse življenje. In se ob tem počutili še – mesijansko. Ne bo šlo. Bralci so se obrnili stran. Oni imajo svoje ure in vse manj časa. Mi smo se namesto z njimi ukvarjali sami s seboj. Novih bralcev nam seveda ni uspelo dobiti – le s čim bi jih lahko? Še posebno v času steroidno razpršene pozornosti in že druge generacije, ki je odrasla v »kulturi brezplačnosti«. Mladi do knjig, filmov, glasbe in neskončnega števila informacij namreč brez kakršnih koli težav in (zanje) postranske škode pridejo zastoj. Z enim samim klikom. Tisk je zanje nekaj, kar je morda obstajalo v 20. stoletju.

A tega si nikoli nis(m)o upali priznati. Iskali smo rešitve, vizijo, strategijo. Kopirali že nič-kolikokrat prekopirane vzorce. Se primerjali z *neprimerljivim*. In se, vedno znova, vračali v diktaturo istega. Istih ljudi, istih vzorcev, iste – terminalne – diagnoze. Brez rezov. Brez nujnih operacij. Skoraj metafizično sanjajoč o spontani ozdravitvi, ki bo slej ko prej tu.

Ne bo je.

Jaz sanjam o drugih rečeh.

KAJ DELATI IN KAJ STORITI

Sanjam o družbeno angažiranem mecenu, ki se bo, kot so to počeli pametni in etični bogati gospodje v 19. stoletju, odločil kupiti enega izmed obstoječih ali pa – precej bolj logično – ustanoviti svoj medij, s katerim bo »izpolnil svojo moralno dolžnost«.

Sanjam o internetnem dnevnem časopisu, ki bi imel svojo tedensko tiskano izdajo v obliki bogatega, s kontekstom, vrhunskimi reportažami, analizami in intervjuji napolnjenega magazina, katerega vsaka številka bi bila posvečena le eni sami temi.

Sanjam zagnane, zagrizene, etične in že skoraj do roba norosti razgledane in vedoče sodelavce in sodelavke, s katerimi bi dnevno izmenjavali tako funkcije – v resnih ekipah mora vsak igralec dobro igrati vsaj na treh ali štirih pozicijah – kot informacije in ideje.

Sanjam egalitarno in mlado uredniško ekipo, v kateri bi bil eden starejših.

Sanjam odsotnost kakršnega koli ljubosumja in presežek tako pozitivne kot negativne kritike, stalnega »feedbacka«, torej.

Sanjam vsakodnevni »brainstorming«.

Sanjam odsotnost mrtve teže in samoumevnost odsotnosti kakršnih koli umetnih napihovanj branosti/klikanosti.

Sanjam vrhunsko fotografijo.

Sanjam avtorske infografike.

Sanjam celostni »story-telling«.

Sanjam številne, a vedno smiselne novinarske poti, kajti le s terena je mogoče govoriti resnico.

Sanjam video-spletne-dokumentarce.

Sanjam mednarodno ekipo, ki ni omejena ne z mejami ne z jezikom.

Sanjam brutalen obračun s plačnimi nesorazmerji.

Sanjam o pozitivni selekciji.

Sanjam o etiki.

Sanjam o motivu.

Sanjam o neskončni volji in energiji.

Sanjam o obstoječih medijskih projektih, ki živijo tisto, kar jaz sanjam (www.eldiario.es).

Sanjam o relevantnosti.

Sanjam o dokončnem obračunu s preteklostjo.

Sanjam o prihodnosti.

Sanjam o ključnih družbenih, političnih in gospodarskih temah.

Sanjam o pogumu in razdejanju udobja.

Sanjam o bombardiranju privilegijev.

Sanjam o »ukinitvi« politične korektnosti.

Sanjam o spretni uporabi – in »mešanju« – vseh obstoječih novinarskih orodij.

Sanjam o svobodnem, a do obisti ustvarjalnem delovnem času.

Sanjam o hitrosti, odzivnosti, brezkompromisnosti, neposrednosti, odločnosti.

Sanjam o vrhunski ekipi.

Sanjam o stalnem in tesnem stiku z bralci.

Sanjam o celostni interaktivnosti.

Sanjam o periodičnih (ne le) e-knjižnih projektih, s katerimi bi zaključili tematske sklope.

Sanjam literarno novinarstvo.

Sanjam krasno napisane športne zgodbe.

Sanjam anglosaško dišeče portrete.

Sanjam, da bi se moral vsak novinar za vsak svoj članek pogovarjati vsaj s tremi ljudmi.

Sanjam deljenje »kontaktov«.

Sanjam diskretnost.

Sanjam ustvarjanje novih mnenjskih voditeljev in popolno slovo od starih – sanjam medij, ki bo sam po sebi mnenjski voditelj.

Sanjam obračun z agencijskimi novicami.

Sanjam obračun s prepisovalci.

Sanjam radikalno spremembo pravil komentiranja pod spletnimi članki.

Sanjam tako tiskan kot spletni časopis, ki bo vodilni glas družbe in ki se nikoli in nikdar ne bo bal zavzeti jasnih političnih – ali kakršnih koli drugih – stališč.

Sanjam poštenega plačnika.

Sanjam angažiranega lastnika.

Sanjam poštenost in pravičnost.

Sanjam o zgodbah, na katerih skupina novinarjev dela tedne, če ne mesece.

Sanjam poglobljeno preiskovalno novinarstvo.

Sanjam preživetje in ostro pomladitev dopisniške mreže.

Sanjam o vzpostavitvi nečesa najbolj samoumevnega – skupnosti bralcev preko socialnih omrežij.

Sanjam o komunikaciji brez balasta.

Sanjam o znanju.

Sanjam o vseh knjigah, ki bi jih moji sodelavci in sodelavke prebrali.

Sanjam o koristnem, a tudi prijetnem.

Sanjam o prijateljih z vsega sveta, vrhunskih piscih, ki bi bili kadar koli pripravljeni delati v tem (sanjskem) projektu.

Sanjam o profesionalni in osebnostni rasti.

Sanjam o zaposlovanju najbolj nadarjenih in hkrati pridnih.

Sanjam o briljantnih analizah, ki bi jih lahko ponujali kot »ready made« politiko ali gospodarsko rešitev – sanjam medij, ki je dejansko tudi neodvisni »think-tank«.

Sanjam o pozicioniranju med politiko in družbo.

Sanjam pogrom nad birokracijo.

Sanjam absoluten trijumf kvalitete nad kvantiteto in vsebine nad formo.

Sanjam odsotnost klientelizma, nepotizma, korupcije in vladavine malih uslug.

Sanjam o koncu strahu.

Sanjam o dnevnih uvodnih tekstih, ki nikoli ne bi bili podpisani: bili bi trdno mnenje časopisne ekipe.

Sanjam dinamiko in sekundno prilagodljivost.

Sanjam o stripu in ilustracijah.

Sanjam o marketinškem oddelku, ki bi oglaševalcem ponujal avtorsko oblikovane in že kar boleče kreativne oglase.

Sanjam o »skavtih«, ki bi tako kot v nogometu iskali talentirane novinarje v drugih medijih.

Sanjam, da bi naš mecen na ta način izbral nekaj izstopajočih punc in fantov, ki bi jih štipendiral.

Sanjam, da bi tudi glede branosti in klikanosti – naklada je beseda iz 19. stoletja :) – strmeli le h kvaliteti in ne k množičnosti.

Sanjam odsotnost lažne skromnosti, te najhujše oblike ošabnosti.

Sanjam, da bi kot medij oblikovali svet za varovanje človekovih pravic.

Sanjam, da bi narekovali tempo. Na vseh ravneh.

Sanjam, da ne bi nikoli objavili golih prsi in da ne bi poročali o prometnih nesrečah.

Sanjam, da bi nas tisti, ki si res želijo dobrega (internetnega) časopisa, poiskali sami; ne da bi se nam bilo treba prodajati pod ceno.

Sanjam, da bi se naš novi medij nemudoma povezal z vsaj ducat tujimi mediji – da bi si delili vsebine, avtorje, ideje, fotografije, videomaterial, publiko in veliko tržišče.

Sanjam, da bi bil vsak pisec dejansko tudi avtor.

Sanjam, da bi bil vsak fotograf dejansko tudi avtor.

Sanjam, da bi takšno novinarstvo preživel; da bi moralo preživeti.

Sanjam, da v Sloveniji obstaja nekdo, ki si želi svoj denar vložiti v ta fantazijski projekt.

Sanjam. ■

Kaj je bilo prej: kultura ali kulturniki?

Radikalno nov kulturnopolitični model – nujno!

Pred državnozborskimi volitvami 2011 in pred drugim krogom predsedniških volitev leto pozneje smo kandidate poprosili za njihova stališča v zvezi s kulturo. Rezultat je bil vsečno izražanje naklonjenosti in priseganje na vsa običajna obča mesta: podpirali bomo kulturo, utemeljeni smo na kulturi, prisegamo na svobodo ustvarjalnosti, kreativne industrije in neslutene priložnosti v sodelovanju javnega in vsega ostalega.

BOŠTJAN TADEL

Tokrat smo se odločili za drugačen pristop in se lotili pregleda programov strank na spletu: izmed tistih, ki jih pogosto srečujemo tudi na višjih mestih anket, jih dobra dva tedna pred volitvami na svojih spletnih straneh pet (5) kulture ne omenja niti z besedo, kaj šele, da bi o kulturi imele kakšno stališče ali celo programske ideje. Te so (po abecedi) DeSUS, Pozitivna Slovenija (PS; ta ima sicer »programski odbor za kulturo«, ki pa na spletu v enem stavku zgolj povzema področja dela ministrstva za kulturo, v nasprotju z več drugimi odbori pa tudi nima predsednika), Slovenska ljudska stranka (SLS), Verjamem in Združena levica.

Socialni demokrati (SD), stranka, iz katere sta prišla nekdanja kulturna ministrica Andreja Rihter (2000–4) in njen kolega Sergij Peljhan (1993–96), niso dosti izčrpnější. V njihovem programu, ki je sestavljen pretežno iz alinej, o kulturi piše tole: »Razvoj kulture in pogojev za kulturno ustvarjanje je ključ do ustvarjalne družbe.« Kaj bolj konkretne ne povedo niti v obsežnejšem lanskem programskem dokumentu, pod katerim je podpisan še prejšnji predsednik stranke Igor Lukšič.

SODITE NAS PO LIPICI!

Med strankami, ki jih zaznajo predvolilne ankete, je (tudi) na temo kulture najbolj izčrpno Zavezništvo Alenke Bratušek, ki se v veliki meri sklicuje na uspehe vlade v odstupu in tudi pri kulturi poudarja opravljeno delo v tem mandatu: izpostavlja ponovno uvedbo samostojnega ministrstva za kulturo (MK), lansko sprejetje *Nacionalnega programa za kulturo 2014–17* (NPK), februarja uveljavljeni *Zakon o enotni ceni knjige* ter *Zakon o Slovenskem avdiovizualnem centru* (SLAVC); slednjega verjetno nekoliko preuranjeno, saj ni prav gotovo, če, kdaj in v kakšni obliki bo romal v parlamentarno proceduro, kaj šele če, kdaj in kakšen bo prišel iz nje.

Sledijo zaveze in »benchmark«, točka oz. projekt, »po katerem boste sodili naše delo«: zaveze so večinoma znane že iz NPK in javnih nastopov (nestrankarskega) ministra Uroša Grilca, praviloma pa gre za povečevanje količinskih pokazateljev: 5 odstotkov več knjig slovenskih založb; za petino več kakovostnih slovenskih dolgometažnih filmov; za vsaj 10

odstotkov se bo povečalo število projektov s področja oblikovanja, ki bodo doživeli redno proizvodnjo; število zaposlenih na področjih kulture se bo povečalo za 10 odstotkov – kar je več kot pred slabim letom, ko je minister v pogovoru za *Pogled*e napovedal 5-odstotno rast (do 2017). Povečalo se bo tudi članstvo v splošnih knjižnicah in participacija državljanov v kulturnih dejavnostih. Kako bo to doseženo ali koliko bo stalo, ne izvem.

Zavezništvo pa pogumno pove, kje vidi kontrolno točko svojega programa: »LIPI-CA. Z zakonskimi spremembami, medresorskimi programskimi usmeritvami ter investicijskimi projekti bomo javno kulturno infrastrukturo, kulturne in naravne spomenike zaščitili in predstavili domačemu in tujemu občinstvu. Oživili in razvili bomo vse potencialne Lipice, tega biserja naše kulturne in naravne dediščine, ki potrebuje spodbude tako z vidika kobilarne kot javne službe kakor tudi z vidika turističnega središča.« Res je sicer, da tudi med javno bolj izpostavljenimi kulturniki ne manjka ljubiteljev Lipice, ampak zastaviti kot arhimedovo točko kulturnega programa prenovo že desetletja zavožene cesarske kobilarne je vsaj precej nenavadno.

Vsekakor pa na svoj način kreativno – o ustvarjalnosti pa v programskem dokumentu preberemo tudi naslednje: »Ustvarjalnost na področju kulture ne bo podrejena nobenemu diktatu, ne finančnemu, ne uradniškemu, ne diktatu trga ali gledalcev. Le tako bo svobodna.« Zadnjemu stavku je težko oporekati, prav tako težko pa ga je povezati s kulturno politiko – bolj se zdi, da govori o ustavno zajamčeni pravici do svobode govora kot o strategiji za uresničevanje javnega interesa v kulturi. Ob vsej kritičnosti do problematičnih mest v programu Zavezništva Alenke Bratušek pa ostaja dejstvo, da je v svojem odnosu do kulture daleč najbolj kompetentno in tudi konkretno.

DOMOLJUBJE IN DIGITALIZACIJA

Na drugem polu imata Slovenska demokratska stranka (SDS) in Nova Slovenija (NSi) zelo podobne predstave o kulturni politiki: v glavnem so predmoderne, recimo temu čitalniške. Glavna tema je domoljubje, omenjajo se »slovenske korenine« in »narodno samouresničevanje«, skrb za slovenski jezik, spet Lipica (SDS) in

podeželje kot »nosilec avtentične narodne kulture« (NSi), a tudi »uravnotežena skrb za osrednje kulturne ustanove in decentralizirano mrežo teh ustanov po občinah in pokrajinah« ter »promocija najkvalitetnejših dosežkov slovenske kulture doma in v tujini«. Z drugimi besedami – zavzemajo se za *status quo*, vse to namreč že imamo, in tudi v času obeh Janševih vlad in ministrov Simonitija in Turka se je na področju kulture dogajalo še manj kot sicer. Sodeč po programih teh dveh strank ostaja vse po starem, po spletnih materialih SLS, ki je na volitvah 2011 nastopila z najbolj radikalnim kulturnim programom (zasnoval ga je založnik in publicist Luka Novak), pa lahko sodimo, da so se tokrat odločili kulturi kratko malo izogniti: če namreč odpremo poglavje »Teme« na spletni strani stranke, se odpre planjava več sto »tem« od »6 VO« do »žveglič« (vmes kajpak najdemo tudi »Bogoviča« in druge pričakovane SLS *buzzwords*, začuda tudi »srpski pokret«), »kulture« pa med »Krškim« in »lesno biomaso« kratko malo ni.

Izkaže se torej, da sta tako aktualna vladna opcija kot izrazito opozicijska desnica glede kulture na istem bregu, na tistem sprijaznjeni s situacijo, kakršna je, saj ta očitno najbolj ustreza kulturnikom samim. Seveda bi ti radi več denarja, tudi politika bi ga rada odštela, ah, ko bi ga le imela, saj velja, da si kultura zaradi svojega narodotvornega pomena *itak* zasluži poseben status.

V tem prepričanju levici in desnici delata družbo tudi prejšnja in zdajšnja stranka novih obrazov, namreč Državljanska lista in Stranka Mira Cerarja (SMC): prva gostobesedno navaja vse velike besede iz kulturnopolitičnega besednjaka (javni interes, vrhunska umetnost, svoboda umetniškega izražanja, pravica dostopa, medkulturni dialog in spoštovanje različnosti, kulturna diplomacija itn.), a se ne zaveže k ničemur konkretnemu, Cerarjeva stranka pa na vprašanje »Zakaj?« samozavestno odgovarja: »Za (sic) državotvorno, vključujočo in široko dostopno kulturo«, s čimer se brezkompromisno zaveže tako »desni« državotvornosti kot »levi« svobodi ustvarjalnosti, ki tako kot pri Bratuškovi ne govori o kulturni politiki, temveč o svobodi govora.

Cerarjevi bi sicer kulturo tudi »osmislili kot gibalno družbenega in ekonomskega razvoja Slovenije« in se šli kulturno diplomacijo. Bolj humoristično navdahnjeni bralci bi se utegnili lepo zabavati s poskusom konkretizacije »osmišljanja gibalnega družbenega in ekonomskega razvoja«, tega vznemirljivega pojmovnega prepleta teleologije, mehanike, sociologije in tako rekoč nove ekonomske politike, mi pa naklonjeno sprejmimo, da gre za iskren poskus posredovanja temeljnih vrednot tudi na tem področju, in si le zaželim, da bi bil ta poskus nekoliko bolj konkretiziran in ovrednoten. Omenimo še moderno dimenzijo: SMC se zavzema za »digitalizacijo kulture za doseganje večje dostopnosti kulturnih vsebin in za večje varstvo kulturne dediščine«.

Treba pa je dodati: SMC je edina, ki omenja »nov kulturni model«, vendar o njem ne pove ničesar razen tega, da bo namenjen »za programsko in finančno avtonomijo javnih zavodov, izboljšanje pogojev delovanja nevladnih organizacij (NVO) in samozaposlenih, pospeševanje vlaganj v kulturno infrastrukturo in ohranjanje kulturne dediščine ter za spodbudo javno-zasebnim partnerstvom«, skratka za obstoječa področja dela MK. Kako bo zasnovan novi kulturni model, kako naj bi deloval ali koliko bo stal, pa ne izvem. Brez tega razmisleka bo nov kulturni model ostal le želja, obstoječega je namreč treba spremeniti predvsem zato, ker je postal stroškovno nevzdržen – in ob vsem tem naštevanju bo brez novih virov financiranja nevzdržen tudi ostal.

LANSKI NOVI KULTURNI MODEL

Da potrebujemo nov kulturni model, so tako minister Grilc kot številni drugi strokovnjaki za kulturno politiko govorili in pisali že večkrat, saj je obstoječi z le minimalnimi korekcijami v rabi vse od leta 1945. Minister je pred dobrim letom v svojem *Uvodu v NPK* celo zapisal, da »ni tretje poti med prenovo celotnega modela kulturne politike in *status quo*«. Glavna lastnost obstoječega mo-

FOTO MATEJ DRUŽNIK

»Ni tretje poti med prenovo celotnega modela kulturne politike in *status quo*,« je lani zapisal minister Uroš Grilc.

dela pa je ta, da je financiranje v ogromnem deležu stvar države.

V zvezi s to vlogo države kot financerja je bil minister predviden že pred enim letom: »Vloga države v kulturni krajini, kot je slovenska, je in bo bistvena, saj dvomilijonska jezikovna skupnost ne daje podlage, da bi se razvili kulturni trgi. Vprašanje je, kako pluralna in demokratična naj bo kulturna politika, se pravi, katera področja kulture bodo predmet javnega interesa in zato tudi skrbi nosilcev javnih oblasti. Drugo vprašanje pa je večja, povedano točneje, prevladujoča vloga stroke in javnosti pri odločanju. Deloma jo že uvajamo v nujnih spremembah *Zakona o uresničevanju javnega interesa v kulturi* (ZUJIK).«

Pri tej napovedi nujnih sprememb pa je tudi ostalo: predlog sprememb ZUJIK doslej namreč še ni prišel niti do javne razprave (za razliko od *Zakona o SLAVC*), čeprav je bil napovedan že za lansko leto. Nehalo se je tudi govoriti o tem, »da je obstoječi model kulturne politike dokončno izčrpan, in to ne samo zaradi nespornega dejstva sedanjih in prihodnjih proračunskih omejitev, temveč spričo pričakovanih učinkov, ki naj bi jih kulturna politika dajala. To je tudi tisto, kar bi nas moralo zanimati, namreč kakšno kulturo za vloženi javni denar dobimo, koliko je dobimo in za koga«. To je v *Pogledih* lani izjavil minister.

V pomanjkanju konkretnih predlogov drugih kulturnopolitičnih modelov si lahko pomagamo z ministrovim komentarjem o tem, da bi zasebna vlaganja v kulturo spodbujali z davčnimi olajšavami, kot to počno nekatere druge države: »Marsikdo, ki se zavzema za davčne olajšave, se niti ne zaveda, da bi dobil zato manj proračunskih sredstev. Po svetu je tako, da imajo različni kulturnopolitični modeli poudarek ali na enem ali na drugem.« Če si to prevedemo v bolj praktične okvire, ugotovimo, da torej o vlaganjih in kulturo v modelih z davčnimi olajšavami ne odloča več država, temveč zasebniki. In če smo pri interpretaciji te alternative nekoliko

tendenciozni, jo lahko prevedemo v še eno alternativo: država se pri svojem odločanju zanaša na stroko, zasebniki pa na trg. Pri tem za zdaj zanemarimo, da ne gre za tako enostavno dilemo, saj tudi zasebniki kdaj z vlaganjem v kulturo iščejo kaj drugega kot dobiček, recimo ugled zaradi sofisticiranosti, ki jo s seboj nosi povezava z umetnostjo.

Vse to pa zastavlja naslednje ključno vprašanje: Ali sprememba kulturnopolitičnega modela spreminja razmerje med vlogo države in trga kot financerjema kulture? In verjetno je korekten odgovor: ja in ne.

TRI TEMELJNA NAČELA

O tem, zakaj so ti načrti sprememb ZUJIK zastali, bo z ministrom zanimivo spregovoriti ob skorajšnjem zaključku mandata, vsekakor pa zlasti v svojih zgodnjih načrtih naslednikom (ali v ustreznih koalicijski kombinatoriki celo samemu sebi) zapušča uporaben material. Čisto dobro izhodišče so že Grilčeva tri temeljna načela kulturne politike: vrhunsost, raznovrstnost in dostopnost. (Zadnje je zanimivo zlasti zato, ker ne pomeni le ekonomske dostopnosti, temveč tudi vsebinsko, predpostavlja pa tudi dolgoročno oblikovanje in pridobivanje občinstva. Umetniški vodja za džez v newyorškem Lincoln Centru, slavni trobentač Wynton Marsalis, je nekaj podobnega rekel v zvezi z domnevno res dobrimi idejami: »Super je imeti dobro idejo, *but people gotta dig it*,«, kar bi lahko prevedli z »ljudem mora sestti.«) In na osnovi teh istih načel lahko predlagamo nekaj pobud za razmislek o novem kulturnem modelu, ki bi ga veljalo zapisati tudi v koalicijsko pogodbo!

VRHUNSKOST IN SOCIALA

Vrhunsost sama po sebi seveda ni vprašanje. Vprašanje je, kako jo opredelimo oziroma kje potegnemo črto? Pri tem smo lahko do onemoglosti ustvarjalni, lahko pa se ozremo po okoljih, ki bi jim bili vsaj deklarativno radi podobni in s katerimi nas vežejo stoletja skupne zgodovine.

V grobem gre za osnovne nacionalne institucije: ključne narodne muzeje, narodno knjižnico, pinakoteko, ki danes seveda obsega že umetnike rojene v drugi polovici preteklega stoletja, osrednje glasbeno-scenske ustanove in javno radiotelevizijo, verjetno pa tudi že vsaj osnovno predstavo o tem, kako reagirati na izzive digitalizacije. Pri tem gre zlasti za glasbo in video, v vedno večji meri pa tudi za literaturo, razne hibridne umetnosti in spletne domislice. Jasno je, da NUK in Vuk Ćosić ne sodita v čisto isti koš, ampak pomembno je, da država zazna, da so določeni avtorji mednarodno relevantni, in se zna na to odzvati.

V grobem je tudi jasno, kaj sem ne sodi: vprašanja o razmerjih med javnim in nevladnim sektorjem ter o socialni varnosti samozaposlenih s tem nimajo ničesar. Če smo čisto natančni, vse to sploh ne sodi na področje kulture, temveč socialnih politik. O tem je med ministri za kulturo prvi spregovoril dr. Vasko Simoniti in bil popljuvan, njegovi nasledniki so razumeli lekcijo in se niso več dotikali tega problema. Seveda že davno ne velja več slaba (in tudi neresnična) domislica, da mora biti dober umetnik lačen, v enaki meri in od nekdaj pa tudi ne velja, da dobrega umetnika (in njegovega delovanja v javnem interesu) naredijo in vzdržujejo bolj ali manj izključno državna sredstva.

Sistem financiranja kulture v Sloveniji je zdaj tak, da ločuje programska in projektna sredstva, ki jih država in lokalne skupnosti delijo javnim zavodom, NVO in samostojnim ustvarjalcem, nekaj na osnovi zakoni določenih obveznosti, nekaj na osnovi javnih razpisov. Višina sredstev je v nekaterih primerih le malo, v drugih pa v celoti odvisna od strokovnih komisij, tem pa so sredstva odmerjena na MK oziroma občinskih uradih za kulturo na osnovi le malo spreminjajočih se deležev za posamezna vsebinska področja. V grobem je to točka, kjer od leta 1945 ni resnejših formalnih prememb – je pa kajpak zlasti od osamosvojitve bistveno več deležnikov, kar v praksi pomeni, da je treba kolač razrezati na vedno več kosov. Posledica je, da so zaradi tako ali tako omejenih sredstev, zaradi splošne gospodarske krize pa še v večji

ALI SPREMEMBA KULTURNOPOLITIČNEGA MODELA SPREMINJA RAZMERJE MED VLOGO DRŽAVE IN TRGA KOT FINANCERJEMA KULTURE? JA IN NE.

meri, ti kosi vedno manjši in to je osnovni razlog za spremembo modela.

Da tržni mehanizem ne more biti osrednje ali celo edino merilo za vrhunsost umetnosti, je jasno tudi na mnogo večjih »trgih«, kot so denimo britanski, nemški ali francoski, ki vsi poznajo takšno ali drugačno obliko sofinanciranja kulture. Po drugi strani pa ni nujno, da s preobiljem državno sofinancirane kulture trg kot orodje za srečevanje ponudbe in povpraševanja kratko malo odpravimo, kot se dogaja pri nas. Trg niso samo *stand-up* komiki in kuharske knjige, ampak med avtorje velikih in številnih uspešnic sodijo tudi denimo Feri Lainšček, Goran Vojnović, Laibach, Marko Naberšnik in tudi tako mladi ustvarjalci spletnih aplikacij, da sploh še niso zaznali možnosti državnega financiranja.

RAZNOVRSTNOST IN NOVI VIRI

Uspešnic ne znajo napovedovati niti v Hollywoodu, kjer v to vlagajo velike denarje. A ni potrebe, da država nosi breme preširoko razumljene raznovrstnosti, tako vsebinske kot formalne in še manj v smislu decentralizacije. Kar je pomembno, je, da kot zakonodajalka, se pravi določevalka »pravil igre«, ne ostaja ujeta v preživetve modele in vzorce, prav to pa je temeljna zadrega slovenske kulture. Tudi o tem je že lani spregovoril minister Grilc: »Slovenska kultura ječi pod bremenom generacijskih konfliktov, opravlja imamo že z izključenostjo celih generacij ustvarjalcev. Manj znano je, da to ni

le problem javnega sektorja, temveč tudi nevladnega sektorja.«

Posledica skoraj izključno državnega financiranja kulture je bil nastanek močnega lobija »producentov«, kot jih je poimenoval minister. Ta je bil v času po osamosvojitvi praktično edini usmerjevalec kulturne politike. V tem seveda kultura ni bila izjema med javnofinančnimi področji – ki se vsa po vrsti sklicujejo na »brezmadežno stroko« nasproti »korumpirani politiki« – je pa tudi v kulturi zaradi tega prišlo do šibke odzivnosti na potrebe trga, se pravi bralcev, gledalcev, poslušalcev, prav tako pa do omenjenega stopnjevanja generacijskega konflikta.

Če si kulturna politika želi večjo raznovrstnost, mora prisluhniti potrebam še koga poleg obstoječih ustvarjalcev. To v praksi pomeni večji posluh za signale potencialnih publik, banalno rečeno – trga, prav tako pa še močnejšo podporo mladim ustvarjalcem.

Ni dovolj takšno podporo prepustiti obstoječim ustanovam, kakršna je denimo ljubljanska Drama, ki je za prihodnjo sezono napovedala ciklus *Drama laboratorij* s projekti najmlajše generacije gledaliških ustvarjalcev. V pomanjkanju sistemskih možnosti je takšen ciklus sicer hvale vreden, v bolj urejenih razmerah pa ne bi sodil v osrednje gledališče v državi, temveč na specializirane odre, kjer bi se v še večji meri kot doslej predstavljali mladi ustvarjalci z resnično inovativnimi idejami (recimo v že desetletja delujoči Glej in nedavno sproženi BiTeater v Kulturnici Lutkovnega gledališča Ljubljana)). Seveda nismo v letih pred prvo svetovno vojno, ko so prvi avantgardisti šokirali blazirano meščansko občinstvo, prav tako pa ne moremo pričakovati, da več tisoč abonementov Drame v gledališče prihaja gledat bolj ali manj radikalne supermoderne koncepte. Seveda je v našem času tudi to sprejemljivo, vendar pa bi se morali v tem primeru vprašati, zakaj potem sploh še potrebujemo nevladne skupine, če se osrednja »nacionalka« profilira (tudi) z eksperimentalnim programom? (Da ne bo pomote –v primeru *Drama laboratorija* ne

PRODUKCIJA BI BILA MNOGO BOLJ RAZNOVRSTNA, ČE BI SE BOLJ AKTIVNO ODZIVALA NA POTREBE OBČINSTVA IN ČE BI IMELA BOLJ UTRJENE POTI ZA PREDSTAVLJANJE NOVIH USTVARJALCEV.

gre za abonmajski program Velikega odra, a vseeno gre za vsebine, ki po svojem bistvu sodijo tudi v fizično drugo okolje!)

Z drugimi besedami: raznovrstnosti ne smemo iskati v ponudbi posameznih producentov, nasprotno, ti morajo imeti jasno profilirano identiteto – raznovrstnost pa bo posledica večjega števila različnih in prepoznavnih ponudnikov čim bolj različnih vsebin in oblik.

Aktualna produkcija bi bila mnogo bolj raznovrstna, če bi se znala bolj aktivno odzvati na potrebe občinstva in če bi imela bolj utrjene poti za predstavljanje novih ustvarjalcev. To velja za vse veje umetnosti, tudi denimo za klasično glasbo, kjer je na najbolj prestižnih odrih v državi očitno pomanjkanje priložnosti za mlade virtuoze, ki bežijo v tujino (recimo violinistka Tanja Sonc) ali se umaknejo v poučevanje.

DOSTOPNOST IN AVTONOMIJA

Jasno je, da dvomilijonska nacija na osnovi tržnih mehanizmov ne more preživeti prav veliko kulturnikov. In jih tudi ne: celo med najbolj znanimi imeni so (in so bili) publicisti ter uredniki pri založbah in revijah, pedagogji na umetniških akademijah in najrazličnejših drugih šolah, celo snovalci oglasov, diplomati, politiki in uradniki. To ni nič nenavadnega, tako je in je bilo povsod po svetu, relativni delež zaposlenih v kulturi je pri nas kvečjemu večji kot marsikje drugod.

»V veliki meri je ministrstvo za kulturo v marsičem socialna ustanova,« je po štirih letih pripomnil nekdanji minister Vasko Simoniti.

Še en premik, na katerega bi v povezavi z obema že obravnavanima veljalo pomisliti pri spreminjanju kulturnopolitičnega modela, je poudarek ne na potrebah producentov, temveč okolja: ne ustvarjamo novih in novih ustanov samo zato, ker prihajajo nove in nove generacije ustvarjalcev – temveč zaščitimo obstoječe ustanove zato, ker je njihov obstoj in dejavnost vrh nacionalne kulture na danem področju. Takšni ustanovi sta oziroma bi morali (v še večji meri) biti denimo ljubljanska Drama in Slovenska filharmonija. Banalno rečeno, podobno kot državna reprezentanca v tem ali onem športu.

Tema ustanovama primerljivi sta pariško gledališče Comédie française in Berlinski filharmoniki, ki pa v nasprotju z našima nista »javna zavoda«, katerih ustanovitelj je država, temveč zasebni društvi z začasno in obnovljivo državno koncesijo za sofinanciranje točno določeno storitve, v prvem primeru za vzdrževanje žlahtne francoske odrske tradicije, v drugem pa za zagotavljanje najvišje ravni glasbene poustvarjalnosti ter mednarodne promocije sodobne nemške glasbe – krstno izvedena skladba kajpada doživi povsem drugačno raven pozornosti, če jo na mednarodni turneji predstavi globalno tako prestižen orkester. In Berlinski filharmoniki svoje poslanstvo glede sodobne glasbe jemljejo še kako resno: že leta 2006 so na Salzburškem poletnem festivalu nastopili s celovečernim programom del iz 21. stoletja. Tako razumljena mednarodna promocija ne promovira le samih kulturnikov, temveč predvsem sodobnega duha države, v kateri je kultura ogledalo v prihodnost usmerjene družbe. (In ker gre za nekakšno koncesijo, jo v primeru nezadovoljivega izvajanja dogovorjene »storitve« država vzame tudi nazaj in da komu drugemu.)

Dobi pa v tem kontekstu čisto novo dimenzijo tudi koncept avtonomije. O tem se pri nas veliko pogovarjamo, delno naj bi v smeri avtonomije šlo izločanje vsebinskih področij iz okvirjev MK, denimo v primeru Javne agencije za knjigo in Slovenskega filmskega centra. Primer druge skrajnosti je velika pozornost medijev do imenova-

nja novega direktorja (oziroma direktorice) Cankarjevega doma, ki ga pri nas imenuje neposredno minister, podobno kot direktorje drugih ustanov, katerih ustanovitelj je država. Pri tem si neobvezno pridobi mnenje sveta zavoda ter morda ustanovi posvetovalno komisijo – vse se, skratka, dogaja izven same ustanove – Berlinski filharmoniki pa si sami izvolijo svoje vodstvo, ne glede na to, da jih v precejšnji meri sofinancira država. Sami tudi skrbijo za vzdržnost svojega poslovanja, ne potrebujejo komisij na ministrstvu in ne svetov zavodov ter strokovnih svetov, v katerih bi o njih odločali bolj ali manj zainteresirani predstavniki »javnosti«. Za ilustracijo: predsednik sveta ljubljanske Drame je pravnik, bančnik in občasni politični kandidat dr. France Arhar, sveta Slovenske filharmonije pa elektrotehnik in podjetnik dr. Otmar Zorn, pred leti znan predvsem kot predsednik nadzornega sveta Agencije za upravljanje kapitalskih naložb (AUKN). Kolikšna je njuna stopnja poznavanja in vpletenosti v delovanje obeh ustanov, si najbrž ni zelo težko predstavljati.

Ko torej razmišljamo o interakciji med družbo in kulturo, je smiselno razmišljati o določitvi ciljev. Ali želimo, da v dveh opernih hišah zagotavljamo existenco okrog petsto glasbenikom in plesalcem – ali želimo mednarodno ugleden baletni ansambel, kakršen je Clugov v Mariboru? Ali mislimo, da je nujno prek Javne agencije za knjigo (JAK) letno zagotavljati izid več kot petsto naslovov, izmed katerih marsikateri ne dosega niti tehničnih založniških standardov, kaj šele vsebinskih – ali bi raje dostojno podprli nekaj res izstopajočih avtorjev, da leto, dve ali celo tri lahko v miru ustvarjajo. (O tem je pred časom govoril prvi direktor JAK, pisatelj, založnik in dolgoletni predsednik Društva slovenskih pisateljev Slavko Pregl.) V času, ko bo e-samozaložba vedno bolj enostavna, je to vprašanje še bolj aktualno kot doslej. Ali res potrebujemo toliko šol z umetniškimi vsebinami, ki bruhajo diplomante, med katerimi večina postane socialni problem – ali bi raje podpirali ciljane tečaje, kot so npr. tisti za kreativno pisanje, na nadebu-

dne umetnike pa apelirali, da se v okviru javnega šolstva izšolajo za kaj, kar jim bo omogočilo existenco? Pedagoških delovnih mest bi bilo sicer manj, ampak pred meseci je Andraž Teršek pisal o odgovornosti države, ki razpisuje študijska mesta za poklice, po katerih ni povpraševanja – sliši se grdo, ampak tudi mlademu človeku vzeti več let življenja na račun nikomur potrebnega študija ni prav lepo.

V MEDIJIH IN NA DNU

In nazadnje – pogosto slišimo, kako kultura izginja iz medijev, pri čemer se kot krivec vedno predstavljajo mediji. Kaj pa če je tako, da vsepovsod prisotna, državno financirana kultura, ki se ukvarja predvsem s »prevpraševanjem« svojih lastnih, neštokrat prežvečenih predpostavk in z vprašanji lastne socialne varnosti, ljudi kaj prida ne zanima? Seveda drži, da mediji nis(m)o angeli in se nam da marsikaj očitati, glede kulture pa prej preveliko popustljivost kot kaj drugega – kulturni mediji se kot en mož bliskovito postavijo na stran vsakega kulturnika, ki zastoka, da mu je država namenila premalo sredstev – nihče pa se ne vpraša, zakaj bi moral biti vsak, ki se je enkrat prebil med prejemnike javnih sredstev, vedno znova upravičen do njih? Za referenco kakovosti se pri nas pogosto postavljajo mednarodni uspehi, s katerimi ni seveda nič narobe, absolutno nepogrešljivi pa za slovensko javnost najbrž tudi niso čisto vsi – pred kratkim smo recimo izvedeli, da je Slovensko mladinsko gledališče že šestkrat uspešno gostovalo v Franciji z uprizoritvijo *Preklet naj bo izdajalec svoje domovine!* – sliši se sicer imenitno, ampak kaj točno ima slovenska kultura ali država od tega, da se je ansambel Mladinskega že šestkrat peljal v Francijo in nazaj odigrat isto predstavo (četudi na stroške tistih, ki so jih tja povabili)? Sliši se morda kot črna zavist, a mednarodna promocija kulture je področje, kjer bi se bilo koristno temeljito pomeniti o ciljih, ki jih v zvezi z njo želimo doseči.

Tudi zaradi ekonomske krize, a ne le zaradi nje, se sredstva za kulturo zmanjšu-

NUK IN VUK ĆOSIĆ NE SODITA V ČISTO ISTI KOŠ, AMPAK POMEMBNO JE, DA DRŽAVA ZAZNA, DA SO DOLOČENI AVTORJI MEDNARODNO RELEVANTNI, IN SE ZNA NA TO ODZVATI.

jejo – tudi *Pogledom* se je sofinanciranje Mestne občine Ljubljana in MK nominalno znižalo za 15 odstotkov –, a ob tem vendarle velika večina producentov še vedno vztraja, produkcija se kvečjemu povečuje. Prizadeti so predvsem tisti na obrobju, samostojni ustvarjalci in nevladne organizacije, ki jih ne ščitijo sindikati in drugi obrambni mehanizmi javnega sektorja. Minister Grilc je imel vsekakor prav, ko je lani prav te ustvarjalce označil za svojo prioriteto, a na tem področju stvari še vedno ostajajo najbolj nedorečene, in brez spremembe modela jih bo tudi težko spremeniti. (Glede na to, da model iz leta 1945 ni predvideval ne NVO in tudi ne kaj prida samostojnih ustvarjalcev, to najbrž ni presenetljivo.)

Vrhunskost, raznovrstnost in dostopnost v kulturi so dosegljiva načela, če bo prišlo do razširitve virov financiranja, če bo kultura našla stik z zainteresirano in še posebej z novo javnostjo in če bo poskrbljeno za sistematično uvajanje novih generacij. Če bomo to storili, bo produkcija boljša, bližje bo številčnejšemu in bolj vpletenemu občinstvu ter manj obremenjujoča za javna sredstva – seveda pa bo to s seboj nedvomno prineslo tudi to, da si bodo nekateri dosedanja »producenti« morali poiskati drugo dejavnost. To se dogaja tudi v medijih in se je na marsikaterem drugem področju že zgodilo. Ni pa to nujno nekaj slabega, v kulturi in vrhunski umetnosti sploh ne. Celo obratno je – slab je *status quo*. ■

Politiki v pisateljski samoti

ZA STEKLOM PISANJA

Slovenci smo na volitvah kar nekajkrat dokazali, da bolj kot programe volimo osebnosti in da so nam najbližje umirjeni in že na prvi pogled premišljeni politiki. Volilnemu telesu je všeč, ko kandidat(ka) pokaže vitalnost in kakšen športni hobi, manj pa je ponavadi pozorno na bistveno aktivnost, ki parlamentarcem nadene idejno samozavest in prepričljivost v zastopanju političnih stališč. To je ... pisanje.

ŽIGA VALETIČ

Janez Janša in Dušan Plut sta akterja v slovenski politiki že od osamosvojitvenih začetkov, ko je prvi štel le dobrih trideset let, drugi pa slabo desetletje več. Ob dvajseti obletnici samostojne Slovenije je postalo jasno, da parlament pokriva bolj ali manj vse ideološke kategorije razen zelene, zato so v televizijski oddaji zbrani osamosvojitelji tedaj nagovarjali Pluta, naj se znova aktivira in požene ta voz naprej, on pa jim je odgovoril, da je prišel čas za mlajše od njega in da tridesetletna »mladina« v vrhunski politiki ni več zaželeni; kmalu nato je Plut s somišljeniki ustanovil TRS (»trajnostni razvoj Slovenije«) in se pred nedavnimi evropskimi volitvami pridružil koaliciji Združena levica, lokalni partnerki Ciprasove Evropske levice.

JE ZELENO NUJNO TUDI RDEČE?

V Sloveniji imamo več slabo artikuliranih zelenih strank, zato je Plutov TRS najdebelejša zelena veja pri nas, toda če je stranka *European Greens* v evropskem parlamentu ohranila svojih 7 odstotkov glasov iz prejšnjega sklica, se je TRS pod okriljem Združene levice obarval veliko bolj rdeče, kot bi potencialni volivci zelene smeri pričakovali. Na dlani je torej vprašanje, ali je Plutov ekosocializem zastavljen preveč radikalno, hkrati pa, ali so zelena vprašanja, kot so podnebne spremembe, lokalna pridelava hrane itn. res vprašanja, ki jih je sposobna naslavljal le levica?

Odgovor najdemo v novi in v angažmaju prelomni dokumentarni nanizanki *Leta nevarnega življenja* (Years of Living Dangerously), ki jo sproducirata tudi režiser James Cameron (*Titanic*, *Avatar*) in filmski zvezdnik ter guverner zvezne države Kalifornija (2003–11) Arnold Schwarzenegger. Prva sezona je prinesla devet delov, v vsakem pa smo spremljali po tri zgodbe z različnih koncev sveta, ki so prikazale posledice podnebnih sprememb za posameznike, skupnosti, dežele ... Že v tretjem delu se je razkrila tudi preteklost levice in desnice v odnosu do zelenih vrednot: republikanski predsedniki Richard Nixon (1969–74), Ronald Reagan (1981–89), Bush starejši (1989–93) in tudi kandidat John McCain leta 2008 so imeli precejšnje zasluge pri zavzemanju za zeleno stvar – Nixon je bil med drugim pobudnik *Nacionalnega zakona za zaščito okolja* (NEPA). Uravnoteženost je začela bledeti, ko je desnica s predsednikom Bushem mlajšim (2001–9) podlegla lobijem fosilnih goriv (nafta, premog, pridobivanje plina s tehniko hidravličnega drobljenja), se vrnila k teoriji kreacionizma in začela slepo verjeti nasprotnikom teze o antropogenih razlogih za podnebne spremembe, Clintonov podpredsednik (1993–2000) in nato predsedniški kandidat Al Gore pa je z globalno filmsko uspešnico *Neprijetna resnica* (2006) preusmeril zeleni tok na izključno demokratski, levi mlin. Vse odtlej pomiritve in jasne strategije na tem področju ni bilo, navkljub Schwarzeneggerjevemu prizadevanjem, da bi k ukrepanju spodbudil svoje republikance.

Zmeda se je v Sloveniji prevedla na različne načine: od tega, da zeleno vsi označujejo za »modno«, čeprav zelenih ni niti blizu parlamenta, do tega, da si po Zaresu nobena politična opcija več ne upa drezati v TEŠ 6 ali da ob zadnjih predsedniških volitvah novinarji niso postavljali nikakršnih vprašanj o tematiki in je bil kandidat desnice Milan Zver

FOTO: JOŽE SUHADOLNIK

PLUT PREDSTAVLJA MOŽNOST ZA POSTOPNI PREHOD OD NEOLIBERALNEGA K EKOSOCIALNEMU KAPITALIZMU IN NA KONCU V EKOSOCIALIZEM.

edini, ki je v televizijskih soočenjih na kratko spregovoril o nizkoogljični družbi, medtem ko levičarja Danilo Türk in Borut Pahor na njegove stavke nista reagirala niti z besedo.

Plut, sicer tudi avtor monografij *Zeleni planet?* (2004) ter *Mesta in sonaravni razvoj* (2006), je knjigo o demokratičnem ekološkem socializmu in trajnostnemu sonaravnemu razvoju naslovil nekoliko nerodno. »Socializem ali zaton v barbarstvo!« so namreč slavne besede Rose Luxemburg (1871–1919), ki se je sklicevala na *Komunistični manifest*, toda Plut svojemu naslovu *Ekosocializem ali barbarstvo* ne doda niti klicaja niti vprašaja, temveč ga pušča brez ločil, kot golo trditev – ki pa jo likovno opremlja rdeča zvezda. In vendar se knjiga bere kot manifest, z vso naprednostjo, zgodovinsko prepričljivostjo in aktualnostjo, ki jo tema potrebuje. Ob

poglobitvi v branje se njena zunanja radikalnost zmanjša. Kot je komunizem nekoč veljal za ideal, h kateremu naj bi se postopoma približevali skozi različne stopnje socializma, vidi Plut možnost za postopni prehod od neoliberalnega k ekosocialnemu kapitalizmu in na koncu v ekosocializem. Plut citira številne intelektualce, od Žižka, po katerem »se je enopartijski socializem 20. stoletja izčrpal«, do Luka Omladiča, ki trdi, da se ob spremembi razvojne poti človeštva v ospredje postavlja vprašanje opustitve kapitalizma kot takega.

Razloga za nezagretost volilnega telesa za Plutove teze pa sta verjetno dva: najprej nepripravljenost družbe na soočenje z radikalno nevarnostjo, v katero morda drvimo s svojimi dejanji, drugi razlog pa je strah volivcev in volivk, da bi morali nenadoma ponovno zamenjati politični sistem v

DUŠAN PLUT

Ekosocializem ali barbarstvo

DEMOKRATIČNI EKOLOŠKI
SOCIALIZEM IN TRAJNOSTNI RAZVOJ

DRUŠTVO TRS, LJUBLJANA 2014

296 STR., 15 €

JANEZ JANŠA

Druga republika

SLOVENIJA VREDNOT:
IZBRANI GOVORI

NOVA OBZORJA, LJUBLJANA 2014

884 STR., 45 €

MIRO CERAR

Slovenci na popravnem izpitu

OD SLEPEGA (ZA)UPANJA DO
AKTIVNEGA DRŽAVLJANSTVA

TEMPO TRADE, ŠKOFJA LOKA 2013

232 STR., 27 €

takšnega, s kakršnim nimamo izkušenj. Resnica Ciprasove Evropske levice, ki jo z nekoliko bolj zelenimi odtenki riše tudi Plut, bo zagotovo obveljala kot ena osrednjih političnih priložnosti evropske prihodnosti, njena težava (in nekoč verjetno prednost) pa je, da spreminjanju sveta sledi v živo in da nikomur ne grozi z vojsko in silo, temveč s socialnim kolapsom in nepredvidljivim obnašanjem narave.

Če smo Slovenci dobrih dvajset let trdo delali na tem, da bi se očistili idealizma, nam Plutova doktrina znova ponuja oboje: trdo realnost spaja s svetlo prihodnostjo, saj tudi v »Evropsko unijo 2030« zre kot v »ekosocialistično in trajnostno skupnost enakopravnih držav«. Kruta pravljica torej, ki pa se (lahko) konča s srečnim koncem.

DRUGA REPUBLIKA IN SPRAVLJIVOST

Tudi Janševa knjiga z zanosom zre v drugačno prihodnost od današnje, v nadgrajeno državno tvorbo, t. i. drugo republiko, ki naj bi izbrisala še zadnje sledi sistema, v katerem se je Janša kot mladenič začel oblikovati v vrhunskega politika. Gre za pisca, ki je skupno prodal več kot 85.000 izvodov knjig *Premiki* (1992), *Okopi* (1994), *7 let pozneje* (soavtorstvo, 1995) in *Za kulturo življenja* (izbrani spisi 1988–2013).

Druga republika tehta skoraj tri kilograme, videti pa je kot pet Plutovih knjig, postavljenih vkup. Janševi govori se vrstijo od najnovejših – denimo tistega na shodu Zbora za republiko *Za svobodo in demokracijo, proti levemu fašizmu* – pa vse do govora na konvenciji Slovenske demokratične zveze marca 1990 *Upanje in pogum, da uresničimo svoje sanje*. In tako kot se je Zahodna Evropa v slovenski literaturi zadnjih petindvajset let najraje ozirala po zgodbah o trpljenju pod komunizmom ter s tem iz Draga Jančarja naredila enega največjih srednjeevropskih pisateljev, je tudi Janša ves čas črpal moč v demokraciji, človekovih pravicah in v deklarativnem zavračanju vsega, kar bi lahko spominjalo na »totalitarizem« in »diktaturo«. Besedno zvezo »levi fašizem« je skoval filozof Jürgen Habermas, ki je s tem izrazom označil nemško študentsko gibanje v poznih šestdesetih letih prejšnjega stoletja, fraza pa je nova krila dobila s knjigo konservativnega kolumnista Jonaha Goldberga, čigar delo *Liberal Fascism* je leta 2008 postalo vseameriška uspešnica. Šok Janševih besed je bil velik tudi zato, ker dotlej pri nas nismo nič slišali o tej knjigi s podnaslovom *Skrivnostna zgodovina levice od Mussolinija do politike smisla*, opirala pa se je na tezo, da je bil Mussolini, preden je ustanovil italijansko fašistično stranko, vrsto let med najbolj gorečimi zagovorniki socializma, pa seveda tudi na to, da je bil Hitler (nacional)socialist. Knjiga je izražala jasna judovsko-libertarna stališča, torej stališča o apolitičnosti denarja, ki jih je iz Janševih rok ob svojem prelomu z SDS izmaknil Gregor Virant.

Druga republika razkriva predvsem dvoje. Najprej to, da je Janša v slovenskem političnem prostoru prehodil precejšen del demokratičnega spektra, čeravno se ustvarja vtis, da je šlo za eno samo misel, za jasno začrtano pot. V začetku devetdesetih sprva Tomšičeva in pozneje Pučnikova SDSS ni nujno veljala za desnosredinsko stranko, temveč se je kot socialna demokracija postavljala kot naslednica idej Ivana Cankarja (govor *V Sloveniji ni dveh socialdemokratskih strank*). Stranka, od leta 1993 pod Janševim vodstvom, je državo pomagala peljati v Evropsko unijo in Nato, zatem pa začela graditi politiko na imperativu gospodarske rasti ter vse bolj poudarjene libertarnosti. Leta 2003 se je iz socialdemokratske preimenovala v Slovensko demokratsko stranko, po nastopu gospodarske krize pa se je začela oddaljevati

FOTO: LEON VIDIC

KNJIGA PONUJA IZBOR PRESENETLJIVO PREPROSTIH MISELNIH UTRINKOV, KI ZARADI PREPROSTOSTI ŠE NISO SLABI ALI POVRŠNI.

tako od tekmic kot od načelnih somišljenikov in je s svojim »protikomunističnim« žuganjem zapolnila tudi novonastalo praznino na skrajni desni.

Ob zares impresivnem obsegu knjige postane jasno tudi to, da je Janša vsa ta leta ogromno pisal. Pisal je govore in jih imel priložnost prebirati ob sila raznovrstnih priložnostih, ki same po sebi kažejo na razgibano pot naše države – od diplomatskih nagovorov do strankarskih zborovanj ali zgodovinskih obletnic –, pa tudi na strašljivo velik vpliv, ki ga v demokratičnem okolju lahko uveljavi politik, ki pri polovici naroda z vso premišljenostjo diagnosticira neko ideološko bolezen ... Toda ta diagnoza, resnici na ljubo, ni povsod prisotna in Janša nemalokrat pokaže širino in dostojanstvo, ki ju njegovi kritiki sila radi prezrejo. Vmes torej najdemo govore, ki jim je mar za skupno dobrobit, denimo v govorih o pomenu medverskega dialoga ali o kulturni in naravni dediščini. Najbolj navdahnjeni prispevki so nastali v obdobju pred krizo, medtem ko je po obratu v krizo navdih potihnil in nadaljevalo se je kirurško natančno obračunavanje na ideološki ravni.

Pisanje je najboljši način artikuliranja lastnih misli ter brušenja izrazoslovja, s katerim nagovarjamo okolico ter navsezadnje tudi sami sebe. Svoboda misli nam omogoča, da brez vsakršnih posledic verjamemo, karkoli pač želimo. Janšev lik in delo sta edinstven dokaz za to, koliko si je z rednim pisanjem mogoče vzgojiti ideološko samozavest, hkrati pa tudi dokaz, da se ne glede na kvantiteto zapisanega

redno pišoč ljudje kaj hitro zazibljejo v mehurček absolutne prepričanosti v svoj prav, v vato samozadovoljstva, kjer se distanca od stvarnosti če že ne povečuje, pa vsaj dosledno ohranja. Če od umetnikov pričakujemo, da z ustvarjalnim trdom gradijo mostove in nam prek njih prinašajo vesti o psiholoških in družbenih robovih, pa od politikov pričakujemo čim širši nagovor realnosti, s katero se kot državljani lahko istovetimo. Ko se pisanje pojavi kot nuja po refleksiji, se politik pokaže v kontemplativni luči, in lahko se zdi, da je bilo steklo, ki je stalo med ljudstvom in »očetni naroda«, dokončno odstranjeno. Toda včasih je prosojni zid že v naslednjem trenutku zamenjan z neprebojno različico, zasluge za to pa je, seveda, treba iskati na obeh straneh ...

VREDNOTE?

Miro Cerar je avtor številnih strokovnih pravnih del, ki jim je pozneje začel dodajati poljudnejše monografije, kamor sodita tudi *Pamet v krizi* (2010) in *Slovenci na popravnem izpitu: od slepega (za)upanja do aktivnega državljanstva* (2013). Če se je ekonomist Janez Drnovšek šele ob koncu kariere lotil pisanja duhovnih besedil, je pravnik Cerar svoje vrednote spravil na papir, tik preden se je začel potegovati za mesto predsednika vlade. Knjiga ponuja izbor presenetljivo preprostih miselnih utrinkov, ki zaradi preprostosti še niso slabi ali površni. V oči pa bode, da so sila splošni, da se v celoti izognejo terenskim problemom, s katerimi se morajo ubadati vlade, in da so bolj poljudno-psihološke kot pa stvarno-problemske ali ideološke narave. Obeta se torej politika vrednot in spoštovanja pravne države, kar več kot potrebujemo, hkrati pa s »preseganjem levega in desnega« vznika bojazen, da bo taista politika vsebinsko nedorečena, tehnično nedomiselna in – ponovno – nestrateška.

Morda najbolj dosleden uvid, ki ga Cerar poda v tri leta nastajajočih tekstih, katerim se poznajo odtisi družbenopolitičnega dogajanja, je, da smo postali razpuščena, nedozorela, neodgovorna in narcisoidna družba brez sramu, krivde in strahu, in da si moramo prek vladavine prava vse troje spet pridobiti. Vsekakor mu gre verjeti, ko v poglavju *Iz krize po demokratični in pravni poti* trdi, da ne namerava igrati vloge razsvetljenega diktatorja, »ki naj nas za vsako ceno reši iz krize, tudi npr. na račun žrtvovanja človekovih pravic«, vendar v eseju *Kekec* spet verjame, da je ta literarno-filmski junak substanca Slovencev, ki jo moramo ozavestiti. Ob tem ga ne moti, da govorimo o falotu, ki je (sicer s plemenitim poslanstvom – cilj posvečuje sredstva?) okradel samotarsko zeliščarko in pretental gozdnega moža, v zvezi s katerim je pesnik Robert Bly v znamenitem delu *Divji moški* (Iron John, 1990) pokazal, da mu mora mladi fant v trenutkih zrelostne iniciacije zaupati bolj kakor očetu in materi skupaj; manj vidno Kekčevo sporočilo je namreč tudi to, da je človek, izločen iz družbe, poosebljenje zla ...

OD BESED K DEJANJEM

Umirjenost, preudarnost in vrednotna artikuliranost, ki jih volivke in volivci tako dobro sprejemajo, so osebnostne lastnosti, ki jih politiki-pisci črpajo neposredno iz refleksije ob pisanju. Če te lastnosti uspešno prenesejo pred kamere in mikrofone, je njihova zmaga lahko dolgoročna. Bo tako zdaj Miro Cerar »razložil otrokom demokracijo«, če parafraziram naslov njegove mladinske knjige iz leta 2009, Janša pa ponovno vzniknil kot feniks iz pepela? Ali se bomo prek ekologije začeli vračati k socializmu? ■

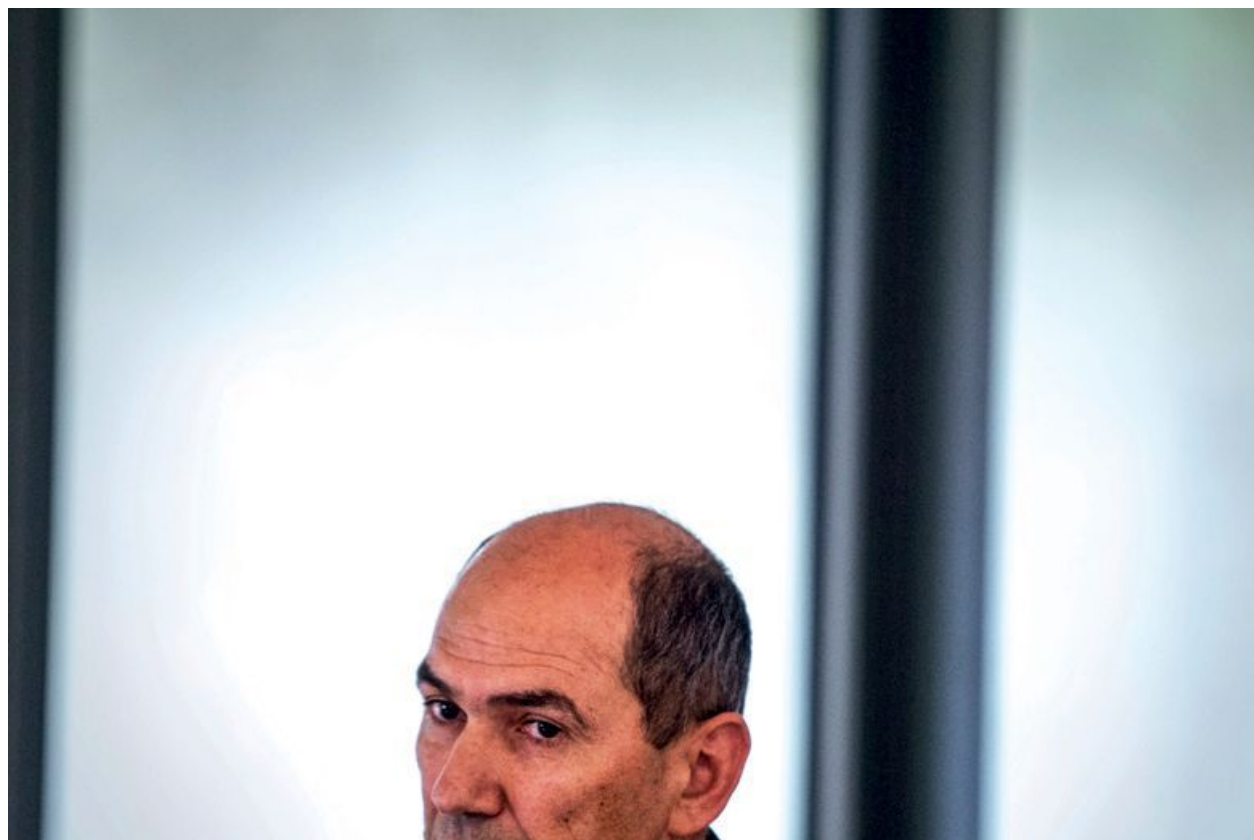

FOTO: VORANC VOGEL

JANŠA NEMALOKRAT POKAŽE ŠIRINO IN DOSTOJANSTVO, KI JU NJEGOVI KRITIKI SILA RADI PREZREJO.

Ker oba dopisovalca tako pogosto gledamo in poslušamo – Šalehar na nacionalki vodi *Poletno sceno*, Narat *Panoptikum*, Šalehar je eden od emblematičnih glasov Vala 202, Narat igra v Kataleni in v zadnjem času koncertira tudi z Boštjanom Gombačem, Žigo Golobom in Neco Falk –, se zdi, da ju ni treba posebej predstavljati. Pa vendar to Šalehar opravi že v prvem pismu, kjer se okarakterizira za »brezbrižnega pizduna«, ki »nima ne moči ne volje ne odrešeniškega potenciala Mance Košir«. Narat mu odgovarja v »kavbojskem« slogu, in najpozneje takrat vas bo spreletelo, da je škoda, ker ju ne moremo pogostej tudi brati.

BOŠTJAN, POZDRAVLJEN!

Sedim pred tipkalom in tuhtam, kako začeti tole starinsko občevanje na temo brezbriznosti. Preteklo je 21 minut, pol odmerka kave in tri cigarete, da sem se odločil, da bo nemara najpametneje, če brezbriznosti najprej obsodim sebe, potem pa s prstom pokažem še na druge. Težka naloga. Upam, da znese.

Vem, da bo tole, kar sledi, skregano z dopisnim žanrom, saj bi se moral kot vsesplošni pametnjakovič za tole priliko oviti v tančico svetobolja, sočutja in razumevanja vseh odtenkov sveta. Saj poznaš to pozo, ne. Jaz jo vedno težje prenašam. Mediji vseh pojavnosti mi vsak dan servirajo terabajte misli neštetihi diplomiranihi odrešenikov. Na bruhanje mi gre ob vseh teh prebujenih, vzbujenih, s sabo in svetom povezanihi in pomirjenih lastnicah in lastnikih superzmogljivih možganov. Možganov, ki štekajo, kako naj poštekam. In bolj ko jim kimam, bolj se nikamor ne premaknem, bolj je vse samo sebi namen. Instant strinjanje s tem, kaj je narobe in kako bi bilo bolje. Vedno bolj razmišljam, da so taka pisanja, kakršna se greva zdajle midva, en čisto navaden žanr, tako kot je žanr pornografija. Nekdo zdajle sreba ingverjev čajček, prebavlja svoj biološko pridelan korenček in pričakuje nekakšno intelektualno vzbujenje. Podobno kot na drugi strani zvonaste krivulje zdajle nekdo baše kalorični džank in absorbira vest, kako je fuzbaler nabrisal manekenko. Ponudba in povpraševanje. Je v učinku sploh še kaka razlika? Koga briga!

Najbolje bo, da za začetek priznam, kdo sem.

Sem Miha Šalehar in sem brezbrizen pizdun. Nimam ne moči ne volje ne odrešeniškega potenciala Mance Košir. Odpadke ločujem, ker moja pravi, da se spodobi; kradem ne, ker mi je tako kot tvojemu Egonu to zaukazal stari; sem multikulti, ker tako zahteva moj milje; izpostavljam se ravno toliko, da je še udobno; revolucije se pa sploh ne grem. Še podpiram je ne, ker čakam, da mi bo nekdo serviral boljšo, bolj mojo, bolj custom. Ždim v svojem gnezdu udobja in čakam, da se zgodi renesansa. Pa tudi če se ne bo, računam, da bo z mano do bridkega konca vse v redu. Preskrbljen sem, za druge pa se mi sorazmerno z oddaljenostjo od mene blago jebe. Če povem po pravici, se še nikdar v življenju nisem imel bolje. Bolj ko mi dol visi, bolj se počutim kot maratonec na cilju: kot da sem bil celo življenje vzgajan in treniran za tale brezbrizni zen. Za srednjega sloja sen. Za tistih jebenihi zadnjih deset let življenja, ki ti ostanejo po zadnjem obroku kredita, in jih preživiš na izletu na Gorenjsko, za steklom enoprostorca.

Mogoče je to stvar najine generacije, rojene sredi sedemdesetih. Pizde od fotrov in starih fotrov so nas okradle vsega. Muzike in revolucije. Si kdaj razmišljal, kaki bedniki smo? Stari očetje so se gonili po gozdovih, plezali iz fojb, se igrali revolucijo in kontrarevolucijo; očetje so bili lahko bitniki, pa potem hipiji. Imeli so Guthrieja, Dylana, Hendrixa, leto 68. Lahko so se igrali samoupravljanje in šli v partijo, pa jim je še vedno ostalo leto 91, da se kronajo z novimi medaljami. Kaj pa mi? Kot pionirček sem s kapico in rutko v gozdu za predmestno bajto pobil na tisoče švabov, ker so bili partizani dobri, Tito pa car. Pred nekaj tedni sem iz pozabljene omare ekshumiral otroški roman Deček s Sotle. Mater, kaka indoktrinacija. S čim so nas jebali že zarana. Ampak ji nisem videl srečnega konca, tej indoktrinaciji, ker je v prvem letniku usmerjenega izobraže-

MIHA ŠALEHAR & BOŠTJAN NARAT

Dopisovanje se je začelo z brezbriznostjo, nadalje sta v zobe vzela generacije, tuje in svojo, končala pa – z nacio, demokracijo in volitvami. Ni mogoče trditi, da se boste po prebranem z jasnimi političnimi stališči in bliskovito napotili k volilnim skrinjicam – ampak to skoraj gotovo ni bil njun namen.

Foto **BLAŽ SAMEC**

vanja – ravno ko sem se začel zanimati za stvar – uletelet prfoks za samoupravljanje s temelji marksizma povedat, da nas tega ne bo učil, da je to brez veze. Pa smo imeli namesto samoupravljanja celo leto nekakšno improvizirano prvo pomoč, ker nam bo koristila, če pride do prometne nesreče. V tem času enkrat so profesorji nehali pizditi, če smo v Tita metali gobo za tablo brisat. Šele danes, ko se bližam štiridesetemu, razmišljam, kakšen nezavedni udarec za razganjajočo dušo je bil ta razčefuk avtoritete. Od molitve do mavžanja z gobo. Pa potem? Potem je stari nekega dne privihral domov in povedal, da nas bo zdaj on osvobodil. In nas je. In smo se klanjali drugim malikom. Bil sem star šestnajst let in nisem razumel ničesar. Pa mi tudi ni bilo treba, nisem smel, ker mi je stari med drugim povedal tudi, da mi je odslej z rožicami poslano, da je tisočletni sen očakov priborjen, da naj ne skrbim, da bo vse okej, da naj okej samo še dočakam. In v Ljubljano so prišle allstarke.

Razlogov za upor ni bilo več. Ne za pank ne za fank, vse, kar nam je ostalo, je bilo, da smo se nalivali s pirom in igrali starinske rokerske poskočnice na temo človeške reprodukcije. In je moralo miniti dvajset let, da smo dojeli, da smo doživeli evforijo in padec dveh paradigem, pa da so nas fotri in stari fotri slabo osvobodili.

In kaj naj zdaj, mi povej, Boštjan? ;)

DRAGI MIHA,
gotovo si kot mulc bral *Taličnog Toma* – danes mu pravijo *Srečni Luka*, svet pa ga pozna pod imenom *Lucky Luke* – in morda

NARAT: »V BISTVU JE POZICIJA, V KATERO JE DANES PAHNJEN ČLOVEK, STAR NEKAJINDVAJSET LET, SIMPTOM BOLEZNI, ZA KATERO BOLEHAMO ŽE OD PRVEGA DNE NAŠEGA OSAMOSVOJITVENEGA VNEBOHODA, VIRUSA, KI STA TO BOLEZEN POVZROČILA, PA STA ŽE OMENJENA POHLEP IN NESPOSOBNOST.«

ti je, tako kot meni, v spominu ostala tale zgodba: vlada ZDA se odloči, da bo ustanočila novo državo, da se bo znova razširila proti zahodu, kjer je ogromno praznega prostora, ki ga je treba naseliti. Dejstvo, da tam nekdo že živi, je seveda povsem nepomembno, s stališča zavojevalca je prostor, v katerega vstopa, vselej nenaseljena divjina. Določena sta torej datum in ura, zarisana je startna črta, ob dogovorjenem času počí puška in zemlje ter lastnine lačno prebivalstvo se zapodi proti svojemu cilju, ki je še nezasedena zaplata zemljišča, okoli katere je treba čim hitreje zabiti tiste bele količke in jo s tem narediti za svojo last na veke vekov amen. Naloga je torej preprosta, nagrada pa mamljiva in vnovične razporeditve položajev moči. V igri, v kateri so se karte delile na novo, so dobili, kar so pač dobili, potem pa bolj ali manj spretno zasedli svoje bolj ali manj udobne fotelje, s katerih se seveda ne bodo dvignili, dokler z njih ne omahnejo. In tega jim ne moreva šteti v zlo, na njihovem mestu bi verjetno ravnala enako. Brezbrižnost, o kateri govoriš, je v kontekstu te zgodbe povsem razumljiva reakcija na dejstvo, da sva bila v trenutku, ko je povorka krenila, stara tistih

brezveznih petnajst ali šestnajst let, ko se sveta sicer že zavedaš, a imaš še povsem zmedene prioritete, ter sva posledično prvo rundo deljenja tranzicijskega plena v glavnem zamudila. Ampak brezbriznost je v resnici privilegij in privoščiva si jo lahko zato, ker sva to zgodbo o uspehu vendarle uspela ujeti za rep in se vanjo zaplesti, še preden se je izkazalo, da gre v resnici za zgodbo o deziluziji, pohlepu in nesposobnosti. A veš, kako prideš v Teksas? Greš proti jugu in ko zavohaš drek, si v Oklahomi. Ko stopiš vanj, si v Teksasu. Midva drek samo vohava; vonj sicer ni prijeten, se pa nanj hitro navadiš in zato sva lahko brezbrizna. Tisti, ki sledijo nama, so vanj globoko zagazili, zato privilegija ravnodušnosti nimajo. Smrad je preprosto prehud.

Ko je najina generacija iskala svoj prostor pod soncem in se vzpostavljala kot avtonomna in kreativna sila, prostor vendarle še ni bil povsem zaseden, predvsem pa je vsem dobro šlo, zato so bili tudi naši fotri občasno pripravljeni deliti košček svojih foteljev ali pa so nam vsaj dovolili, da smo svoja telesa odložili na kakšno dovolj udobno pručko, kjer posedamo še danes. Tudi naš dolgi marš skozi institucije, ki bi se že moral začeti, očitno zamuja oziroma poteka povsem stihijsko in ne kot posledica medgeneracijske dinamike, pač pa kot posledica individualnih sposobnosti ali ambicioznosti redkih izbrancev. Seveda tudi to ni razlog za revolucije, saj smo lastniki pručk, na katerih se vendarle da vsaj približno udobno posedati, predvsem pa lahko na njih zganjamo tisti zen, o katerem govoriš. Zen srednjega razreda in predvsem zen generacije, ki ji gre dovolj dobro, ki je preskrbljena in ji posledično pripada privilegij, ki ga imenujemo brezbriznost. Ko besno iščeš načine, kako bi podaljševal študij, samo zato, ker ne moreš dobiti službe, in ko so reference edino plačilo, ki ti ga ponujajo, si v Teksasu. Midva sva v Oklahomi.

In kaj zdaj, dragi Miha? Nič. Podobno kot fotrom ne moreva očitati, da so bili v pravem trenutku na pravem mestu, tudi sebi ne moreva očitati brezbriznosti, ki je povsem naravno stanje tistih, ki posedamo na pručkah. Je pa verjetno prav, da se zavedava, da je najina pozicija v odnosu do v udobne fotelje pogreznjenih očakov resda slabša, a v primerjavi s tistimi, ki blodijo po dreku, tudi neprimerno boljša. Ker je, ne glede na vse, v Oklahomi bolje kot v Teksasu. In ker lepota mladosti navkljub danes ne bi hotel biti star dvaindvajset let.

Toliko za danes. Bodi lepo oziroma – če ostajam zvest svojemu tokratnemu pisanju: howdy ho!

HOWDY, COWBOY!

Bravo, Narat, *Talični Tom*, oziroma Tom Cruise, ki v *Oddaljenih obzorjih* z zastavico pleni svoj hektar sanj, je čudovita prispodoba mladosti pri dvaindvajsetih. To je to kavbojsko upanje, da nekeje za horizontom obstoječega obstaja še en zahod: neodkrit svet, neobdelan raj, kamor boš prav ti zataknil svojo zastavo in zgodovini spisal nove zakone po svoji podobi. In potem bo kakopak vse drugače. Zajebal boš zgodovino in svet ter v enem samem sunku aktivne epohe tvoje generacije človeštvo odrešil uroka, ki nas tare tisočletja. Patetično, ampak to je bistvo mladosti vsake generacije. Nas in fotrov. Vsaka generacija ima svoj zahod, ampak vsaki spodleti, da bi ga osvojila po načelih neomajnega kavbojstva Karla Maya. Tudi pravim kavbojem je spodrsnilo. Antropološko dejstvo, ki vodi v frustracije. Če ostaneva pri stripih na to temo, priporočam glasbeni stripalbum Martina Ramoveša *Nesojeni kavboji*. Simpatična reč, ki za vse zablode tega sveta obsodi prav spodletelo kavbojstvo. Smo, kar smo: smo napaka, ker nam ni bilo usojeno, da bi postali pravi kavboji. Lahko si rečemo tudi neizkoriščena, spodletela mladost.

Ti praviš, da si ne želiš biti mlad, jaz se v luči tega sprašujem, ali se danes sploh še da biti mlad dvaindvajset let? Mulci dokazujejo, da fiziološko bržkone da, kavbojsko pa vedno manj. Mladost duha je praktično prepovedana, dovoljen je le uniformiran, zgolj fizičen surrogat tega. Mladost se ne meri po idejah, ampak po tem, kateri paket ti ponujajo mobilni operaterji. Nekaj časa si *Itak*, potem te pa statistika in marketing butneta v drugo kategorijo. Začneš z otroškimi mobilnikom na tipke, vmes drsaš po ekranu, zaključiš spet na tipkah z velikimi številkami. Cikel, jebiga, vmes pa nobenega zahoda.

Občutek imam, da se prvič soočamo z mulci, ki so bolj konservativni od svojih staršev. Njihov odnos do sveta ni več kavbojski, ki se počije na stari red, ampak dogmatičen. Če ni novega zakona, ki bi si ga spisal, ni zahoda. Če ni ideje, ni rešitve. Če ni cilja, ni poti. O pravih igrah se ne dvomi, pravila igre se sprejema. Mladost je postala časovno omejen interval, znotraj katerega te čaka neskončna ponudba *ready made* produktov. Nobene inovacije. Če sem namenoma patetičen, bi zaključil, da je mladost samo še ena jebena nepotrebna aplikacija, od katere ima korist nekdo drug.

Poglejva samo praktično popularno kulturo najstnic in najstnikov. Če bi pred dvajsetimi leti bral članek o tem, kako mule in mulci z birmanskimi verižicami okrog vratu v študentskem naselju Rožne doline poskakujejo na narodno-zabavne viže, bi se mi najbrž

zdelo, da berem ruralno fantastiko. Danes je to vsakdanja praksa postarane mladosti, ki v Rožno parkira boljše avtomobile od svojih staršev. Varnost, udobje, zasebnost, je rekel N'toko. Še z avtomobili ne divja več mladina. Študentje vozijo pod omejitvijo, na kolesih ni več sošolk na štangi, ampak čelade, kljukice za hlače in odsevniki. Piflarji!

Kak mesec nazaj sem naletel na zgovorno situacijo. Organizatorji v študentskem naselju so postavili ograjo in redarje okrog brezplačnega koncertnega odra. Naj, preden nadaljujem, poudarim, da so bili tudi organizatorji študentje. Zakaj torej ograja okrog odra, ki je brezplačen? Zakaj redarji, če povsod na veliko piše, da vstopnine ni? Preprosto zato, da so bratom v statističnem statusu onemogočili vnos svojih pijač in jim za ograjo, pizde, prodajali svoje drago pivo. Študenti študentom?! Pa to ni vsa bizarnost. Naravnost surrealno je bilo gledati popolnoma prazen koncertni travnik in večtisočglavo množico, ki je za ograjo stoično cuzala tople pirčke iz trgovine in z molkom prikimavala oddaljenim zvokom benda in še bolj oddaljenim zakonom ekonomije. Če je tako prav na Kuponkovem rojstnem dnevu, je tako prav tudi v Študentu, kenede. Nobenega zavedanja, da so jim prostor, ki je študentski, javen in nabit s simboliko ter tradicijo, uzurpirali zagovedni študentski bratje. Pizduni, ki jih bomo slej ko prej na *Odmevih* slišali blekniti tisti ključni stavek: Vse je bilo v skladu s pravili. Spet cikel.

Bolje topel pir kot hladen upor.

Boštjan, kaže tako, da tudi če bi hotel, ne bi več mogel biti mlad, ker tiste mladosti ni več v ponudbi. Tako kot Kraševe *marcipan prutiče* jo je zaradi vsebnosti bogve česa EU bržkone prepovedala. Je nedolžnost sploh še nedolžnost, če je izgubljena ob diatonični harmoniki?

Zdaj sva s svojo vred opljuvala že vse generacije. Zato te na tem mestu velepatetično sprašujem, ali še verjameš v sočloveka in demokracijo?

DRAGI MIHA.

Ne bit tak fotr. Brezbrižnemu pizdunu, ki je svojo mladost preživel nalivajoč se s pirom in preigravajoč starinske rokerske poskočnice na temo človeške reprodukcije, kot si se okarakteriziral v prvem pismu, taka pozicija absolutno ne pritiče. Generacija, o kateri pišeš, seveda ima svoje probleme, tako kot jih ima in jih bo imela vsaka, še posebno s stališča tistih, ki so viharje mladostništva in iskanja lastne pozicije v svetu vsaj približno že previharili; mednje glede na EMŠO spada tudi midva. Ampak poanta mojega pisanja je drugače. Problem je v tem, da se, ko

prijezdiš do zahodne obale, pred tabo razprostre Tihi ocean, torej morje, v katerega ne moreš zabiti tistih belih količkov, s katerimi naj bi si zamejl svoj prostor pod soncem, za tvojim hrbtom pa se razprostira dežela, ki so jo naši fotri in mi v vlogi njihovih asistentov ter oprod že davno razparcelirali in razdelili med seboj. Sedimo na svojih verandah, zleknjeni v naslonjače ali odloženi na pručke, opazujemo jih in si mislimo: Kaj vam pa je? Tam nekje je gotovo tudi vaša obljubljena dežela. A ne znate plavat?

Malo zaostrujem, ampak z razlogom. Generacijski apartheid se mi zdi prekleto resen problem, zato nočem, da na tej točki zapadeva v cinizem. V bistvu je pozicija, v katero je danes pahnjen človek, star nekajindvajset let, simptom bolezn, za katero bolehamo že od prvega dne našega osamosvojitvenega vnebohoda, virusa, ki sta to bolezen povzročila, pa sta že omenjena pohlep in nesposobnost. Pohlep, ki kopiči in se kot vsaka patološka želja nikoli ne zadovolji, in nesposobnost uvideti, da se te igre ne moremo iti v neskončnost in da bo naše račune na koncu moral plačati nekdo drug. In ta nekdo drug je ravno tisti oziroma tista, ki brodi po teksaškem dreku ali stoji na obali Tihega oceana in ne ve, kam, katerokoli prisodobno že uporabim. Seveda poenostavljam, ampak ko si potisnjen na rob, so stvari pač preproste in krute. In opcije so jasne: ostaneš in ždiš, dokler se fotri ne zvrnejo s foteljev in mi vstanemo s pručk; ostaneš in udrihaš okoli sebe ter si izboriš svoj prostor na eni izmed verand, kar je na individualni ravni možno, na kolektivni pa zaradi vsesplošnega ozračja toplega piva, ki ga lepo ilustriraš v svojem pismu, povsem nesmiselno početje; ali pa razpneš svoja jadra in se pogumno podaš v iskanje nove Amerike. Slednjo možnost smo mulariji kakopak omogočili, spravili smo jih v EU, odprli smo jim meje, pokazali smo jim pot na svetli zahod ... Ampak zakaj bi morali iti ravno tisti, ki niso nič krivi? Oziroma kot pravi Tina Perić v predstavi *Gremo vsi!*: »Najprej sem celo razmišljala, da bi šla ... sicer preden se je začela ta histerija s krizo, v tem trenutku pa ne morem. Čeprav se mi zdi, da trenutno odhod promovirajo bolj kot kadar koli prej, pejte – zunaj je lažje, pejte – zunaj je več služb, pejte – zunaj so stvari mogoče, pejte zdej, ko ste še mladi, izkoristite prosti pretok dela med državami EU ... Ma vi izkoristite prosti pretok, pejte vi, ki ste pomagal sfukat vse skupi in nam omogočil ta prosti pretok dela, pejte vi, mater vam prostopretočno ... Jaz zdej iz inata ne grem. Pa si nikol nisem mislila, da sem sposobna takih patriotskih čustev, ampak zdej, ko me praktično terajo, da grem, nočem it. Nočem

jim pustit, da tko z lahkoto sfukajo vse, kar jim do zdej še ni uspel. Hočem bit zraven ... Tud nikol si nisem mislila, da je tolk mazo-hizma v men ... ampak ja. Ne grem. Ne zdej. Oni so zajebal, it pa moram jaz? Stran od ljudi, ki mi pomenijo največ na svetu? Sej, če mi skupej z mano deportirate še prijatle, družino, band in tistega simpatičnega fanta z očali, ki zgleda tko kot da bere Hegla, obenem je pa fan Grindermana, pol ... pol bi mogoče razmisllila. Sicer pa fak of ... jaz ne grem.«

Generacija je iluzija in dejstvo, da so ljudje rojeni istega leta ali v istem desetletju, je v resnici popolnoma nepomembno. Generacija pač ni monolit, ampak konglomerat takšnih in drugačnih osebkov, idiotov in zanimivih ljudi, vsak pa se po načelu »iste ptice vkup letijo«[»] druži s sebi podobnimi. In seveda v generaciji nekajindvajset mrgoli idiotov, ki ogradijo prostor zastonskega koncerta, da lahko prodajajo svoje drago pivo, ki so bolj konservativni od svojih staršev in ki jih bolj kot politična pripadnost ali miselna širina opredeljuje ponudnik telekomunikacijskih storitev. Tovrstnih primerkov kakopak ne manjka niti v generaciji, ki ji pripadava midva, da o najinih fotrih sploh ne govorim. Po drugi strani pa ekonomske, politične in zgodovinske okoliščine bistveno sooblikujejo življenjske poti ljudi, rojenih in odraščajočih v določenih obdobjih. In kadar drek prileti v ventilator, prostora za cinizem ni. Ker gre preveč zares.

Ko so me pred kratkim spraševali, kako glede na generacijsko razliko poteka najino sodelovanje z Neco Falk, sem dejal, da to že od začetka ni nikakršen problem, saj z Neco resda pripadava različnima generacijama, po drugi strani pa pripadava istemu plemenu, kar sva začutila in zavohala praktično takoj. Vedno manj verjamem v generacijo, vedno bolj verjamem v pleme. In ko naletiš na nekoga, ki ga začutiš na neki primarni ravni kot sorodnega človeka, postane EMŠO popolnoma nepomemben. Krasnih ljudi oziroma ljudi, ki jih sam doživljam kot zanimive, pogumne in ustvarjalne, pa kar mrgoli, rojeni so med leti 1950 in 1992, vsaj v mojem primeru. In ko me sprašuješ, če verjamem v sočloveka: včasih se mi zazdi, da to vero dejansko izgubljam in da me je človeška vrsta že prevečkrat razočarala. Verjamem pa v svoje pleme. Zagotovo. In nočem ga pustiti na cedilu.

POZDRAVLJEN, FAJN SI MI JIH NAPEL ;)

Upam, da res ne zganzam aktivnega generacijskega apartheida, vem pa, da ga pasivno zagotovo. Žal pojem generacija dojemam podobno kot oglase, bolj statistično in prak-

tično. Klinc, hočeš ali nočeš, nihče ne more mimo tega, da pripada neki generaciji, da s sodobniki v nekem trenutku za nekaj pomladi zavzame Metelkovo ali kako drugo oštarijo, si deli nekaj izrazov za džojnt, par ključnih albumov, ščepec knjig, kak nazor, frizuro in kvalifikacije za nogometno prvenstvo. Do te točke mi nese pojem generacija, kaj dlje pa ne. Ker vsaka generacija prej ali slej spolno dozori, maturira/diplomira, zaplo-di tiste svoje otroke, jih poimenuje v Gale in Vale, kar pač tistega leta veleva EMŠO-trend, in se zglesi na kreditnem oddelku banke, ki ji bo pomagala doživeti sen. In potem hodi v Ikee, gleda debilne televizijske oddaje, nosi iste cunje, žre tiste kremšnite na Bledu, teče teke trojk, voska avtomobile, hodi na volitve, si pušča trebuhe in se zgnete v neko homogeno statistično gmoto, ki ji rečemo institut demokratične večine. Pa smo naokrog. No, evo, pa sem spet ciničen, dragi Narat. Pa ne samo ciničen. Ciničen mizantrop sem.

In zdaj naj si, praviš, za tolažbo najdem svoje pleme in se z njim zaprem v mali rezervat tolažbe, ki bo dovolj nemoteč, neopazen in nezopr, da ga bo večina kavbojev še vedno tolerirala; hkrati pa naj bo pleme dovolj razvejeno, da bo omogočalo nekakšno samooskrbo. To me spominja na tistega tipa, ne spomnim se več, ali je bil iz Šiške, Kašlja ali z Viča, ki je v zgodnjih devetdesetih naokrog blodil oblečen v Indijanca. Ne vem, ali je frajer trajnostno indijansko romantiko dejansko prakticiral, lahko se pa strinjava, da je imel vsaj na simbolni ravni bolj prav kot večina tistih, ki smo se mu na avtobusni postaji smejali in si takrat želeli izključno avstrijskega jogurta. Pa kaj? Ne spominjam se, da bi poslednji Mohikanec iz avtobusa številka tri v svoje pleme posvetil še koga.

Bolj ko razmišljam o plemenih, bolj se mi zdijo problematična; zato jim bom raje rekel miljeji, interesna združenja, še bolje: scene, mogoče klani. Slovenija je polna takih plemen/scen. Od gasilcev do častilcev Krišne, subvencioniranih alternativcev, ekonomsko liberalnih zabavnikov, motoristov, vegetarijancev, bivših županov, metelkovcev, rogovcev, levih novinarjev, desnih novinarjev, erešovcev, nerešovcev, pa vse do ribičev in čebelarjev. Si mogoče opazil, da smo svojim malim plemenom bistveno bolj zvesti kot širšemu okviru, ki mu rečemo nacionalna država. V resnici funkcioniramo skoraj izključno znotraj samozadostnih plemen, kjer ob ognjišču najdemo vse, kar potrebujemo za našo predstavo o udobju na tem svetu: od vodovodarja, ki nam popravi pipo, založnika, ki nam izda plato ali knjigo, do direktorja oglaševalske agencije, ki nam zrihta kak hiter in učinkovit posel pri reklamah. Vse se naj-

de znotraj klana. Za potrebe kolektiva kdaj pa kdaj sklenemo zavezništvo tudi s kakim drugim plemenom, najraje pa se držimo zase in vestno skrbimo, da je medplemenskega prehajanja čim manj. S plemenskimi plankami očetnjave bi lahko ogradili jebeno Brazilijo.

Učinkoviti smo le znotraj svoji klanov, scen in plemen, ko pa mora ta raz-klanjenost populacija nastopiti znotraj najnižjega skupnega imenovalca, pa mu recimo demokracija ljubke nacionalne države, takrat popolnoma odpovemo. Ko za potrebe skupnega snamemo plemenske barve, postanemo uniformiran poniglav slehernik, ki se ne znajde več. Zakaj? Ker mora svoje interese poiskati v nečem, kar je paradigmi njegovega plemena tuje. Bržkone zato do nacionalnega povezovalnega ključa in političnih razvojnih paradigem, ki so nam na voljo, čutimo bistveno manj kot do svojega plemena. Nacionalna država obstaja samo še kot neka institucija, ki mora biti ravno prav nedorečena, da lahko znotraj nje naši klani učinkovito funkcionirajo. Politične stranke so totalna farsa. Na vsake kvatre pač izstopimo iz plemena in gremo na volišča, kjer se zberemo v neko večino, ki ji ne verjamemo, samo zato, da si vsakič izvolimo okupatorja, ki nas strpa nazaj v svoje male rezervate. Bolnica!

Iz prejšnjega odstavka se da sklepati, da plemena ne premoremo dovolj občutka za skupno, da bi se lahko organizirala na transparenten način. Tudi politično. Kar pomeni, da smo Slovenci Slovenci čisto po sili razmer; socialni demokrati postanemo, kadar so v igri potrebe muharjenja lipana

ŠALEHAR: »MLADOST SE NE MERI PO IDEJAH, AMPAK PO TEM, KATERI PAKET TI PONUJAJO MOBILNI OPERATERJI. ZAČNEŠ Z OTROŠKIM MOBILNIKOM NA TIPKE, VMES DRSAŠ PO EKRANU, ZAKLJUČIŠ SPET NA TIPKAH Z VELIKIMI ŠTEVILKAMI. CIKEL, JEBIGA, VMES PA NOBENEGA ZAHODA.«

v Selški Sori; slovenski demokrati pa zaradi starega fotra, torej po inerciji. Vse kaže, da potrebujemo drug format. Osebo sem zagovornik razsvetljenega absolutizma ali družbe totalnega nadzora, kjer bo vrhovna avtoriteta računalniški program.

In, dragi Narat, bom jaz prvi konkretno odgovoril na vprašanje, ki sem ga ob koncu zadnjega zapisa zastavil tebi. Ne verjamem v nacionalno državo, saj menim, da bi bilo manj škode, če bi se povezovali na podlagi vonja mehčalca. Ne verjamem v demokracijo, kajti če bi bile politične stranke dejansko posledice naših aspiracij, potem se ne bi organizirali v plemena. In ja, posledično ne verjamem v sočloveka, pa tudi v svoje pleme ne. Povej kaj več o tvojem, Boštjan.

P. S.: Kaj naj storim, da postanem član vašega plemena? Ne, še bolje, kaj dobim, če postanem ... ;)

DRAGI MIHA.

Pleme je prisodobno. Kot vidim zdaj, je bil izraz izbran precej nespretno in nepremišljeno, verjetno zato, ker je v neki leporečni maniri sledil tisti kavbojski zgodbi *Taličnog Toma* in dialektiki med Oklahomo in Teksasom, ki sem se je posluževal v enem svojih prejšnjih zapisov, in se je posledično zdel dobra domislica. Ampak ni bil, v resnici je precej neprimeren in tvoji kritični poziciji lahko samo priklimam in poskušam zadeve razložiti za nazaj.

Pleme, kot ga razumem sam, ni ne klan ne krog poznanstev ne interesno združenje ali karkoli temu podobnega. Dokler ga razumemo na tem nivoju, je tvoja jeza absolutno na mestu in jo podpisem tudi sam. Ključna stvar, ki zame opredeljuje pleme, je govorica, ampak ne v smislu jezika ali narečja, pač

ŠALEHAR: »POLITIČNE STRANKE SO TOTALNA FARSA. NA VSAKE KVATRE PAČ IZSTOPIMO IZ PLEMENA IN GREMO NA VOLIŠČA, KJER SE ZBEREMO V NEKO VEČINO, KI JI NE VERJAMEMO, SAMO ZATO, DA SI VSAKIČ IZVOLIMO OKUPATORJA, KI NAS STRPA NAZAJ V SVOJE MALE REZERVATE. BOLNICA!«

pa v smislu načina, na katerega doživljamo, živimo, mislimo in ubesedujemo svet okoli sebe in same sebe znotraj tega istega sveta. In v tem smislu si svet v večji ali manjši meri delimo, v tem smislu naseljujemo isti teritorij ali pa živimo povsem drug mimo drugega, kar spet nima nikakršne zveze z našo siceršno časovno ali prostorsko bližino oziroma oddaljenostjo. Drug drugemu pripadamo ali ne pripadamo v smislu podobnosti ali različnosti govorce.

Ravno včeraj sem si z zamudo ogledal tvoj pogovor s Katjo Perat – fino je bilo, mimogrede, pa tudi nezgoda z obleko, izginjajočo v virtualnem ozadju, je izpadla nadvse simpatično – in če dovoliš, bom to zanimivo naključje uporabil svojemu pisanju v prid. Katja je namreč dober primer tega, kar poskušam razložiti. Poznava se zgolj na živjo, pogovarjala sva se enkrat samkrat v Daktarijevi kadični, pa še ta pogovor je bil omejen na dolžino enega čika, med nama ne obstaja nikakršna poslovna, kreativna ali osebna vez in pripadava različnim generacijama. Kljub temu pa jo doživljam kot del svojega plemena. Zakaj? Ker se mi zdi izjemna pesnica, ker se v govorici njene poezije najdem, ker jo doživljam kot zanimivo osebo in ker me posledično zanima, kaj ima za povedat.

Ali Katja mene in moje početje doživlja na podoben način? Nimam pojma – in to je v resnici tudi popolnoma nepomembno. Moje plemo je moj intimni univerzum ljudi, ki me nagovarjajo, katerih govorica mi je blizu in ki so mi toliko zanimivi, da njim ali njihovem delu posvečam pozornost. Nekateri so mi blizu tudi osebno, so moji prijatelji ali prijateljice, druge poznam in motrim bolj od daleč, tretji so že davno mrtvi. V vsakem primeru se skozi tak ali drugačen dialog z njimi iščem in občasno tudi najdem. In to ni nikakršen umik, kaj šele pobeg. Šele v zaledju svojega plemena se vzpostavljam. In šele po tem, ko se vzpostavim, se lahko izpostavim.

Pleme je nevidna dediščina in nikjer zapisan referenčni okvir vsakogar izmed nas. Seveda obstaja kopica okoliščin, ki vplivajo na oblikovanje tega okvira, generacija je tu kakopak eden ključnih faktorjev, ampak v končni fazi je to predvsem intimen prostor, v katerem se počutimo dobro. V dialogu z ljudmi, živimi ali mrtvimi, katerih govorico doživljamo kot smiselno in bližnjo. In če se za konec posvetim tvojemu vprašanju o smiselnosti demokracije in nacionalne države: v kolikor gre za vprašanje na načelni ravni, se ga na tej točki, ko se najino dopisovanje počasi izteka, ne upam lotiti, saj se mi zdi odločno preveč kompleksno, da bi ga odpravil z levo roko in nekaj leporečenja. Če pa gre za vprašanje o konkretni situaciji, ki jo živiva, pa je odgovor na predvečer najbolj nesmiselnih volitev v najini osebni zgodovini in v državi, katere najvidnejši predstavniki so očitno zreli če že ne za hospitalizacijo pa vsaj za resno terapijo z elektrošoki, žal prekleto preprost. In zato je še toliko pomembnejše, da vztrajamo v smislu. Lep preostanek dneva želim.

P. S.: Če se pridružiš mojemu plemenu, ne pridobiš absolutno ničesar. Sicer pa ne veš: mogoče si že član.

ŽIVJO, ŠE ZADNJIČ!

No, upam, da po temle plemensko plemenitem diskurzu preideva na oktet štirih oči in dveh rund piva. Sicer pa je tole pisanje, dragi Boštjan, precej zanimiva izkušnja, saj mi lepo pokaže, kako nekonsistenten sem v svojih držah. Do te točke sem se že nekajkrat vsaj zamislil, če ne premislil, mogoče celo

ugotovil, da sem kdaj pa kdaj krepko obrcal mrak. Ali pa ne; zato pa so prevpraševanja.

Najprej hvala za pojasnilo glede tvojega pogleda na plemensko povezovanje. Lepo si artikuliral, kar tudi sam čutim na podoben način. Ekipi, s katero si delim nazore ali pa jih dedujem od nje, sicer ne rečem pleme, ampak kar moji ljudje. Domišljam si, da so med mojimi tudi taki, ki jih nisem spoznal ali jih ni več in sem jih le prebral, poslušal, kako drugače zaštelek. A plemenski pomisleki kljub temu ostajajo.

Razmišljati na način, da si z ljudmi, s katerimi si, kot praviš, delimo poglede na svet, ne delimo tudi interesov, se mi zdi napačno. Morda je v tem celo kanček predaje. Mogoče

NARAT: »GENERACIJA JE ILUZIJA IN DEJSTVO, DA SO LJUDJE ROJENI ISTEGA LETA ALI V ISTEM DESETLETJU, JE V RESNICI POPOLNOMA NEPOMEMBNO.«

je za to kriva slaba vest. Morali bi postati interesna združenja. Zakaj in od kdaj ima pojem interes tako slab priokus? Zakaj je interes vedno tuj in nikdar tvoj? Zakaj je interes vedno izpovedan kot nekaj, brez česar bi bila življenje in svet idilični kič?

Primer: kolikokrat sva samo letos prebrala besedno zvezo interes kapitala? Velikokrat, in vedno je bila uporabljena slabšalno. Sploh v odnosu do ljudi, s katerimi je interes kapitala – v diskurzu salonskih levičarjev, da ne bo pomote – vedno povezan. Na eni strani imamo torej zli kapital, na drugi pa nedolžne duše. In da bo jasno: tezo, da prepričanje v lastno poštenje in dobronamernost pri ljudeh narašča sorazmerno z nesposobnostjo, da realizirajo svoje interese, se da dokazati z anketami. Si jih upa kdo narediti? Da je siromak boljši človek od bogatuna, to je vendarle folklorizem. Kako torej poimenovati stremljenja, ki se dogajajo nasproti zlemu interesu kapitala? Če enačbo dovolj časa krajšava, prideva do osupljive ugotovitve, da je vmes enačaj. Interes = interes. Isti interes, ista življenjska sila. Le da ga je enim uspelo artikulirati in organizirati, drugim pač ne. In zdaj vsi ti pošteni poraženci igre *Uveljavi svoj interes* čakajo/čakamo, da jim/nam zmagovalci ponudijo *ready made* platformo, najbolje kar brezplačno aplikacijo, s pomočjo katere bodo/bomo končno lahko realizirali svoje interese. Malo Morgen!

Pa sva spet pri moji nejeveri, kar zadeva sočloveka in njegov potencial, da uokviri svet tudi po meri mojega plemena. Pri tem imam v mislih statističnega sočloveka, tisti jebeni vrh zvonaste krivulje iz BTC-ja, ki hrani pošast, ki ji rečemo institut demokracije večine. To je točno tisti brezbrizni slehernik, ki svojo dobroto meri z minusom na osebem računu, blagostanje pa z dolžimo nadstreška za avto, kontrastom pistacija fasade in številom vrtnih palčkov pred vhodom. So njegovi interesi v resnici kaj drugačni od interesov tistih, ki stojijo za tako imenovanimi interesi kapitala? Razlika je verjetno zgolj estetska. V odenku zelene. Si upaš predstavljati, Boštjan, kako halucinantno kičast in bizaren ter še bolj totalitaren bi bil svet, če bi ti interesi izvedli državni udar. Stranka voznikov nemških dizlov, deniva. Namesto poročil bi gledali oglase. Boštjan Anžin bi poročal o popustih na ugigce v Berlinu. Vreme bi brala Helena Blagne. Predvsem pa, ali je o tem sploh mogoče govoriti kot o nasprotujočih si interesih? Kaj pa če gre le za naravno pot? Za organizem, ki mu zamen iščemo smisel? Ne nazadnje lahko na predvečer najbolj kretenskih volitev, kot si jih poimenoval, ugotoviva, da moja fantazma ne odstopa bistveno od dejanskega stanja. In ja, poročila so že dolgo itak reklame.

Mimogrede, si gledal film *Idiocracy*? Statističnega povprečnega zamrznjejo, zbudi se čez petsto let sila nadpovprečen. Kaj vidi? Vidi pravzaprav to, kar se dogaja že danes. Vladavino idiotov, ki si je izvolila prvaka v ameriški rokoborbi. Pa še temne polti je. Vizionarstvo z napako, film je bil posnet le osem let nazaj.

Živiva v epohi zgodovine, ki ji vlada človek, ki ga je bog demokracije ustvaril po svoji podobi. Ta človek je človek večine. In ta svet je zaradi tistega enačaja med interesoma, ki sem ga postavil malo prej, krivičen svet. Pa ne zato, ker imajo eni manj in drugi več, to je samo nujna posledica; krivičen je, ker je poenostavljen in podrejen uniformnemu interesu. Ta en in edini interes vrta svet, perpetuiira obstoječe in onemogoča kakršnekoli spremembe: lahko zamenjaš kratice in slogan, človeškega gona po nesmrtnosti na tem svetu ne moreš. Zgodovina ga je bolj ali manj uspešno vpela v različne paradigme. Samo dovolj močan ideološki aparat in postren nadzor v zadnjem času dopuščata, da je iluzija svobode večja. Več izbire med izbranim.

Zato, dragi Boštjan, ni nobenega razloga več, da se tvoje/najino plemo sramuje svojih interesov, da si jih ne priznava. Kakor sem apatično začel tole dopiskovanje, se mi ob koncu porajajo uporniške misli. Treba bo uveljaviti lastne interese. Mogoče ne na demokracičen način, a jih bo treba. Verjamem, da se da mnoge uveljaviti tako, da ob tem ne trpijo svobosčine drugih. Naštejem nekaj banalnih primerov na prvo žogo. Zakaj bi bil, denimo, tiho sprjaznjen z nečim tako debilnim, kot je več tisoč panojev za nogometni čips na tudi moji Celovski cesti? Hočem videti Šiško! Bi njihova dokončna odstranitev res pomenila večjo škodo, kot če več generacij namesto mesta gleda joškariče s ponvmi? Zakaj moram na smučišču poslušat kretenske fitnes štanice, ki mi jih na žičniške stebre demokratično delegira večinski okus? Hočem mir in verjamem, da bi moje plemo lahko doseglo konsenz z večinskim. Eagles, jebiga! Zakaj moram v trgovinah stati in čakati, da drugi opravljajo svojo popustarsko administracijo, sam pa plačevati polno ceno? Plemo bi tja postavilo blagajno za vse, ki nimajo petih pik.

Pomisli še ti, Boštjan, kako drugače bi se bilo peljati s kolesom po Celovski do centra Ljubljane, če bi svet vrtelo tvoje plemo? Kaj bi videl na desni, kaj na levi? Kam bi šel, kam prispel?

Hvala za prijetno nebulozenje, se dobiva na pivu.

DRAGI MIHA.

Znaki se nama iztekajo in uredništvo nama diha za ovrtnik s svojimi neusmiljenimi roki. Poleg tega se zadnjega pisanja lotevam na zadnjem sedežu avtomobila z Gombačem na voznikškem in Neco na sovoznikškem sedežu, kar je garancija za super družbo in slabo koncentracijo. Pogoji torej niso optimalni in zaradi vsega naštetega bo tale epilog relativno kratek.

Tole dopisovanje je bilo absolutno zanimiva in prijetna izkušnja. Morda je kdo od najine korespondence pričakoval modrih zaključkov – tak bo časopisje odložil z določeno mero nejevolje, ampak kriv si je sam. Nikoli ni šlo za zaključevanje. Šlo je za natančno to, kar imenuješ prevpraševanje. In topogledno sem z najinim početjem zadovoljen.

Kaj nama ostane? Z veseljem sprejem vabilo na pivo. In pejva si pogledat to Šiško, malo bolj natančno, kot jo gledava z očmi dveh stalnih naseljencev. Predlagam, da začneva v tistem spomeniško zaščitenem Mercatorju na vogalu Celovške in Malgajev, v katerega je njega dni zahajal Tomaž, si privoščiva vsak svojo pločevinko z razgledom na Halo Tivoli, potem narediva manjši ovinek do bara Kristal na Medvedovi, nato pa se vrneva na Celovško ter se z obveznimi postanki v okrepčevalnici 2000 ter barih 99 in 104 poskušava prebiti do bifeja Šiška z razgledom na Celovške dvore. Morda v kateri od naštetih točilnic naletiva na kakega Tomaža ali Egona, morda se kje na poti zaletiva v kako Katjo, v vsakem primeru pa nama morda na tem popotovanju uspe priti do ravnovesja med apatijo in uporom ter do spoznanja, katero je najprimernejše orožje za revolucijo: Brechtova knjiga, kitara Woodyja Guthrieja, magnum umazanega Harryja ali steklenica Laškega v roki slehernika. S pomočjo nekoga ali nečesa bova že uspela razkrinkati tiste čips in predvolilne jumbo plakate v njihovi absurdnosti in smešnosti. Pošteno? Poletje je nepreklicno tu in Šiška je lepa na svoji šišenski način. Bodi dobro in se vidiva. ■

Kaj imata skupnega svinčnik in telefonska govornica?

O IZGINJANJU PISANJA NA ROKE

Branje in pisanje sta povezani dejavnosti, ki sta lastni višje razvitim bitjem, pravzaprav samo človeku. Od izuma pisave naprej, kakih tri tisoč let pred našim štetjem, ni bilo več dvoma, kako zabeležiti konkretne dogodke in abstraktne ideje. Kar se je prej prenašalo iz roda v rod v neprekinjeni ustni verigi, se je v napisani obliki dalo uskladiščiti na dolgi rok.

AGATA TOMAŽIČ, Foto JOŽE SUHADOLNIK

Sčasoma sta branje in pisanje postali samoumevni človekovi dejavnosti; z branjem je (bilo) mišljeno držanje knjige v rokah in listanje papirja, zvezanega med platnice, s pisanjem pa oblikovanje bolj ali manj umetelnih črt, lokov in pičic s pisalom med prsti. Razvoj se je na obeh področjih nadaljeval: tako kot se je posodabljal tisk, so se izpopolnjevala tudi pisala od gosjega peresa do nalivek za levičarje kot ultimativnega izraz zahodnjaške kulture, ki da v duhu politične korektnosti skrbi tudi za drugačne, v resnici pa zgolj išče tržne niše in poskuša ustvariti nove potrebe. Potem pa sta se v neki točki krivulji razvoja branja in pisanja staknili: na računalniški tablici. Po njej drsamo ali tipkamo, listamo virtualne knjige in tolčemo po namišljeni tipkovnici. Prava pisala, dobri stari grafitni svinčniki in nalivna peresa tako vse bolj postajajo kot telefonska govornica – simbol sveta počasnih potez in velikih razdalj, ki se odmika na smetišče zgodovine.

PIŠEM, TOREJ SEM?

»Pisava je kmalu postala način razmišljanja, pojmovanja sveta in odnosa do soljudi. Postala je način in izraz človekovega bivanja, potreb, želja in hotenj. Orodje teh izražanj so bila, so in bodo pisala,« je prepričan **Marko Ljubič**, avtor razstave o pisalih in opismenjevanju skozi čas v Slovenskem šolskem muzeju, ki nosi pomenljiv naslov *Pišem, torej sem*. Na ogled je še do konca septembra in obisk je priporočljiv za vse, ki se pritožujejo, da pisanje (na roko) terja preveč napor;

takšne bi razorožil že prvi razstveni pano. Na njem so namreč prikazani postopki, po katerih so si zapiske delali Sumeri, ki so pred 3500 leti vtiskovali svoje piktograme v vlažno glino, potem pa glinene ploščice še zapekli. No, najbrž ni šlo ravno za efemerne zabeležke tipa nakupovalni seznam ... Takšne zaznamke, bolj kratkega daha, si je bilo mogoče delati šele pozneje, ko so se pojavila bolj priročna pisala, denimo trstika ali trstično pero (lat. *calamus* – od tod *lapsus calami*), ki so ga jemali v roke Egipčani okrog 400 n. št. in se je, poleg ptičjih peres, obdržal vse do moderne dobe. Pomemben vir pisal so bile, kot rečeno, ptice s svojim perjem, »vsaka gos je lahko dala deset do dvanajst za pisanje primernih peres. Za desničarje je bilo najprimernejših pet zunanjih peres levega krila,« piše na nekem drugem panoju. Pisalne mize izpred nekaj stoletij so tudi sicer izdatno oskrbovale živali: peresa so bila lahko še fazanova, prirezovali so jih z nožki z držali iz slonovine, črnilo pa so hranili v črnilnikih iz živalskih rogov.

LASZLO BIRO NAM JE PODARIL KEMIČNI SVINČNIK

Potem so prišla kovinska peresa, izdelana iz zelo tankih jeklenih trakov. Prvo nalivno pero, ki so ga polnili z vzvodom elastičnega rezervoarja, je leta 1884 patentiral ameriški zavarovalni agent Lewis E. Waterman. Njegov zmagovalni pohod je bilo nemogoče zaustaviti, le da so ga v nekaterih delih sveta sprejeli malce pozneje in bolj skeptično: »Nalivna peresa so bila še dolga leta po drugi svetovni vojni v slovenskih šolah prava pravcata redkost. Zares so postala del

pouka šele v šestdesetih letih 20. stoletja.« Vmes se je oder spraznil za še enega izjemno uspešnega člana družine pisal, ki ga, v bolj ali manj spremenjeni različici, uporabljamo še danes: kemični svinčnik. Prvo tovrstno pisalo je že leta 1888 patentiral neki Američan, vendar ni bilo zares uporabno, dokler niso rešili trdovratnega problema, kako zagotoviti, da črnilo, ki je pritekalo skozi kroglico, ne bo ne prerediti ne pregosto (takšno se je prehitro sušilo). Zagonetko je razrešil Madžar s prikladnim priimkom Laszlo Biro, ki je zamešal pasto na oljni podlagi, ravno pravšnje gostote. Svoj izum je predstavil na svetovni razstavi v Budimpešti leta 1931. T. i. roler, s kakršnimi pišemo vse več, pa so začeli proizvajati leta 1960, in to v japonskem podjetju Pentel.

Na razstavi je nemalo pozornosti namenjene tudi grafitnim svinčnikom, ki »so se, tako kot najdišča grafitu, kmalu razširili po vsej Evropi«. Središče njihove množične proizvodnje je postal Nürnberg, kjer je z njimi že leta 1662 začel trgovati Friedrich Staedtler. Njegovo ime je postalo nesmrtno kot blagovna znamka svinčnikov in barvic, za katere pa se danes zdi, da jih jemljejo v roke samo še šoloobvezni otroci. Kadar ne pestujejo računalniške tablice ...

TEŽAVE PRI FINOMOTORIKI

Program opismenjevanja je v devetletki danes zastavljen enako kot pred tridesetimi leti, le da je mnogo manj pisanja, prepisovanja in urjenja v pisavi, po domače *drila*, pravi **Majda Koren**, učiteljica razrednega pouka na Osnovni

šoli Spodnja Šiška (in pisateljica knjig za otroke). Pa še ena razlika je: danes je več delovnih zvezkov in manj navadnih zvezkov. Z računalniškimi tablicami kot učnim pripomočkom ni nič narobe, idealno bi bilo, če bi šolske torbe vsebovale po eno tablico in tri zvezke, razmišlja Korenova, tedaj bi bile torbe lažje in jih otrokom ne bi bilo treba več vleči za sabo na kolesčkih kot kovčke. Računalnik imajo danes doma skoraj vsi otroci, vendar ga uporabljajo predvsem za igranje igrice (tako se včasih zgodi, da prej znajo prebrati oziroma grafično prepoznajo kakšno angleško besedo kot slovensko, recimo GAME OVER ali EXIT ...). Ko se v šoli učijo dela z urejevalnikom besedil in spoznavajo, kako se da povečati črke in uporabiti drugo barvo pisave, prav debelo gledajo, razlaga Majda Koren. In ja, tudi pri držanju svinčnikov imajo nekateri težave.

PISANJE IN KOGNITIVNI PROCESI

Nevroznanstvene raziskave so potrdile, da se pri pisanju na roko aktivirajo druga možganska omrežja, kot če tipkamo, pravi dr. **Simona Tancig**, izredna profesorica za področje razvojne psihologije na Pedagoški fakulteti v Ljubljani. Pisanje na roko vpliva na kognitivne procese, ki so vpleteni v učenje, reševanje problemov, pomnjenje. »Nevroznanost nam pomaga razložiti, kako so naš miselni svet in miselni procesi povezani z našo telesno aktivnostjo – z enim izrazom *embodied cognition* ali utelešena kognicija,« razlaga Tancigova. Ravno utelešena kognicija je podlaga za raziskave, kako se znotraj izobraževalnega procesa dogaja interakcija med našo telesno aktivnostjo in nevrokognitivnimi procesi. Ali, še bolj preprosto in na konkretnem primeru: pojasni, kako naša telesna aktivnost, recimo pisanje na roko, spodbuja procese v možganih, ki so osnova za naše mišljenje, učenje, spomin. Priznani francoski kognitivni znanstvenik in nevroznanstvenik Stanislas Dehaene poudarja, da pisanje na roko prispeva tudi k bolj učinkovitemu branju.

Pisanje na roko in učenje črk sta povezani z orientacijo v prostoru, pri tem ima nepogrešljivo vlogo razločevanje stranskosti – katera je leva in katera desna stran. Stranskost mora otrok najprej razviti na sebi in nato v prostoru, poudarja Tancigova. Prezgodnja in pretirana uporaba tabličnega računalnika, spoznavanje pretežno le virtualnega prostora in premalo izkušenj o sebi in prostoru v realnem svetu ovirajo normalen razvoj stranskosti in zaznavanja prostora. Prostorska zaznava je zelo pomembna tudi pri učenju matematike; ugotovljeno je bilo, da so se šolarji, ki so se udeleževali plesnih vaj za spodbujanje računanja, bolje znašli pri razumevanju številske premice kot pomembnega elementa matematičnega razumevanja. Prej omenjeni Dehaene z nevroznanstvenimi raziskavami ugotavlja, da računanje na prste, kazanje in tipanje spodbujajo matematični razvoj v predšolskem in šolskem obdobju. Zato je napačno izrivati gibalne aktivnosti iz šolskega programa; te niso blagodejne samo za večjo

telesno pripravljenost, temveč odločilnega pomena tudi za razvoj možganov in mišljenja, razlaga sogovornica. In še nekaj je pomembno: ni dovolj, če otrokom samo predvajajo posnetke plesa in plešočih, šteje samo neposredna telesna izkušnja v prostoru.

TIPKATI NE POMENI PISATI ...

Za odgovor na vprašanje, kakšne so posledice izrinjanja pisanja na roke, je ključnega pomena raziskava, ki so jo izvedli na otrocih v predšolskem obdobju, razdeljenih na tri različne skupine. Vsem so pokazali črko na kartončku in njeno podobo so morali otroci poustvariti skladno z navodili. Otroci iz prve skupine so morali povezati pike na papirju v črko, tisti iz druge so morali podobo črke kar najzvesteje prerisati na prazen papir, v tretji skupini so na računalniški tipkovnici poiskali podobo črke na tipki in jo pritisnili. S snemanjem možganske aktivnosti so znanstveniki ugotovili, da so samo pri otrocih iz druge skupine, ki so črke risali na papir, v možganih dejavna tista področja, ki se pri odraslih aktivirajo med branjem in pisanjem.

Podobnih dokazov, da pisanje bolj spodbuja delovanje možganov kot tipkanje, je veliko. V enem od eksperimentov so znanstveniki osebam dali za nalogo naučiti se črke neznanne pisave. Eni so se pismenk učili z uporabo ustrezne tipkovnice, drugi pa z izrisovanjem na roko. Po določenem časovnem obdobju so preverili, koliko so si zapomnili, in obakrat, po treh in po šestih tednih, so se bolje odrezali tisti, ki so pisali na roko. Pri njih so s snemanjem možganske aktivnosti ugotovili, da je bilo zaznati aktivnost v možganskem predelu, odgovornem za artikulacijo in produkcijo govora (t. i. Brockovo področje v možganski skorji), medtem ko pri tipkajočih v tem področju ni bilo zaznati skoraj nobene aktivnosti.

Zanimivo je, da se kažejo razlike tudi med pisanjem s pisanimi in tiskanimi črkami. Pri disgrafiji, kjer je motena sposobnost pisanja, se lahko pri nekaterih osebah po možganski poškodbi ali operaciji kaže kot nesposobnost pisanja s pisanimi črkami, medtem ko je sposobnost pisanja s tiskanimi črkami neokrnjena. Pri nekaterih drugih pa je ravno obratno. To pomeni, da se pri posamezni obliki pisanja aktivirata ločeni možganski področji in da obe skupaj vključujeta več kognitivnih procesov in potencialov ter je zato smiselno poučevati oba načina pisanja, pravi Tancigova.

Pisanje na roko omogoča boljše pomnjenje novih informacij, in to Tancigova opaža tudi pri študentih. Nekateri poročajo, da med zapisovanjem lažje procesirajo novo informacijo, o njej razmislijo, jo navežejo na kakšno drugo. »Tok misli je drugačen, kot če tipkajo.« Za natančnejše razumevanje bo seveda treba opraviti podrobnejše raziskave, a neke splošne usmeritve se že kažejo, meni Tancigova. Navede še raziskavo ameriške psihologinje, ki je ugotovila, da so otroci od drugega do petega razreda, ki pišejo prosti spis na roko,

pri tvorjenju besedila hitrejši kot tisti, ki ga ustvarjajo med tipkanjem. Pišočci na roko poleg tega uporabljajo bogatejšee besedišče in pokažejo več kreativnosti.

Vse navedeno kaže, da pisanja na roko nikakor ne gre izrinjati iz šolskih klopi na račun uvajanja računalniških pripomočkov, kakršne so tablice. Te naj bodo le dopolnilo ostalim oblikam učenja in poučevanja. Kako tablice delujejo, otroci dovolj zgodaj ugotovijo sami, v šoli bi moral biti poudarek na drugih aktivnostih, meni Tancigova. Pisanje na roko spodbuja tudi razvoj fine motorike; predmeti, v okviru katerih se odvijajo telesne aktivnosti in spodbuja kreativnost (umetnost), bi morali imeti več prostora v šolskem kurikulumu. Finski arhitekt in izjemni mislec Juhani Pallasmaa v knjigi *Misleča roka* (izid izvirnika 2009) zelo dobro pokaže pomen povezanosti telesa in možganov (utelešena kognicija) ter poudarja povezovanje uma in roke ter pomen ročnega risanja pri ustvarjalnem delu.

Uporaba sodobnih tehnologij ima po drugi strani za posledico, da se, laično rečeno, možgani polenijo. Človeški možgani so zelo plastični in se oblikujejo odvisno od rabe, zato ni vseeno, v kakšnem okolju živimo ali kaj delamo. Prva svarila pred pasivizacijo je bilo slišati že v času zmagovitega pohoda televizije, z internetom in sodobnimi tehnološkimi igračkami je podobno. Posledice prevelikega naslanjanja na tehnologijo je zaznati pri študentih, ki imajo zaradi pomanjkljivega znanja pogosto velike težave pri iskanju informacij ali selekcioniranju le-teh, se raje kot na izvirnike naslanjajo na kratke obnove knjižnih in strokovnih del, ki jih dobijo na spletu ... Vse to neredko vodi v površinsko, nepoglobljeno in nereflektirano, meni sogovornica, ki se strinja, da ne gre kriviti tehnologije, ampak njeno nekritično uporabo.

Stroka je torej skoraj enotna: pisanje na roko je koristno. Le da je nihče ne sliši ... Eden od zgovornih kazalnikov, kako malo se še piše, je zmanjševanje števila razglednic. Pri Pošti Slovenije v zadnjih letih »beležijo upad navadnih pisem in dopisnic, kamor sodijo tudi razglednice, skozi vse leto«, je potrdila njihova služba za stike z javnostjo. »Tudi poštni operaterji razvitih evropskih držav se z upadom števila pisemskih pošilk srečujejo že kar nekaj let, promet na področju pisemskih pošilk je med letoma 2007 in 2013 upadel za dobrih 15 odstotkov.« Slovenija ni izjema, je pa res, da so se »pri nas učinki krize in upadanja pisemskih pošilk začeli kazati nekoliko pozneje kot v nekaterih razvitih evropskih državah. Ob upadu pisemskega prometa v letih od 2009 do 2013 je za dobrih 39 odstotkov upadla tudi prodaja dopisnic.«

PISANA BESEDA O(B)STANE

Še ena smernica se riše pri odnosu med pisanjem na roke in računalniško oblikovanimi besedili: pisanje na roke se ohranja kvečjemu v zasebni sferi, iz javnega prostora je že skoraj povsem izrinjeno. Še izpolnjevanje obrazcev in

vodenje evidenc se digitalizira, izjema ostaja podpis, ki ga mora (za zdaj) človek še izvesti na roko. Eden redkih – pogojno rečeno uradnih – dokumentov, v katere se podatke vpisuje na roke, so matične knjige, ki jih o svojih župnijah in župljanih vodijo župniki. »Pisanje matičnih knjig ima za seboj dolgo tradicijo, zato ji skušamo ostati zvesti, kjer je to mogoče in utemeljeno. Kljub vsem novejšim tehnikam ostajajo klasično izpisane matične knjige do nadaljnjega najbolj zanesljivo sredstvo ohranjanja matičnih podatkov. Pišemo jih s posebnim črnilom, ki je obstojno, in nikakor s kemičnimi ali drugimi podobnimi svinčniki. Pišemo jih kar najbolj čitljivo. Zlasti smo pozorni pri med seboj podobnih črkah. Zato si vzemimo dovolj časa za to opravilo. Načeloma se izogibamo okrajšavam, zlasti takim, ki so razumljive le v novejšem času,« piše v *Pravilniku o pisanju matičnih knjig*, ki ga je spisal prof. dr. France Martin Dolinar, vodja arhiva ljubljanske nadškofije.

Njegovemu namestniku, **Tonetu Krampaču**, se je že med študijem razodelo, kako dragoceni so arhivi, sploh če se jih redoljubno vodi in skrbno ohranja. Kdaj natanko se je navzel nezaupljivosti do digitalnih nosilcev podatkov, ni čisto jasno, a v prostorih nadškofijskega arhiva, kjer veje plemenit vonj po starem papirju, na katerem so zabeleženi podatki za cele generacije Slovencev do leta 1600 in še dlje v preteklost, se zdi njegova skepsa do malih in velikih disket, USB-ključev in podobnih novotarij, še kar umestna. Le kam bi danes človek vtaknil disketo, veliko ali malo? Zato pa še vedno lahko prebiramo zapisano v matičnih knjigah pred štiristo leti, če so se jih le miši usmilile in je duhovnik pisal čitljivo; da moramo znati gotico, nemško in latinsko, je pri tem samoumevno.

ODTENEK ČRNILA JE PREDPISAN

Matičnih knjig, ki obsegajo krstne, poročne, mrliške, v ljubljanskem nadškofijskem arhivu hranijo kakih 4500, pove Tone Krampač. Pred časom se je govorilo o tem, da bi podatke vanje začeli vnašati digitalno, česar so se menda že lotili v Nemčiji, vendar se ni dobro obneslo. Zato do nadaljnjega ostajajo pri papirju, ki mora biti brezlesni (kajti lesni je preveč gladek in slabo vpija črnilo), in posebej predpisani tinti: znamka Pelikan, barva črna, odtenek Fount India. Eden od razlogov, zaradi katerega se podatki v matične knjige še vedno vnašajo na roko, je tudi slaba računalniška opismenjenost slovenskih duhovnikov, ki imajo precej visoko povprečno starost, ne slepomiši Krampač. Pisanje na roko je nekaterim v nadlego, namesto z nalivnikom vpisujejo s kemičnim svinčnikom, ne delajo varnostnih kopij ... Vse to je pravzaprav kršitev delovnih obveznosti, zavedati bi se morali, da so v službi zanamcev in da jim bodo ti za vestno vzdrževane arhive nekoč zelo hvaležni. Glavnina ljudi, ki prosi za vpogled v stare matične knjige iz nadškofijskega arhiva, v njih išče podatke za družinsko rodoslovno deblo, razlaga Krampač. Poizvedovanje pa se je strašno povišalo tudi v mesecih pred domnevnim sprejetjem nepremičninskega zakona; v zemljiških knjigah je bilo lastništvo marsikatero nepremičnine pripisano že davno umrlim ljudem in samo iz cerkvenih matičnih knjig je bilo mogoče izveliči dokaz, da teh ljudi ni več med živimi, pravi sogovornik. Po nekem zabavnem naključju je tudi njegova soproga zaposlena v podobni stroki, le da pri vodenju civilnega matičnega registra, ki so ga kot računalniško vodeno bazo začeli voditi leta 2005. »Ona je pristojna za žive, jaz pa za mrtve,« se pošali Tone Krampač.

DIGITALIZACIJA S POČASNI MI KORAKI

Oba, matični register v okviru ministrstva za notranje zadeve in nadškofijski arhiv, povezuje medsebojno sodelovanje.

Od leta 1945, ko sta se Cerkev in država uradno ločili, vsaka stran vodi svoje knjige. Krampač ve povedati, da so po letu 1945 »posodili« cerkvene matične knjige novi oblasti, da je iz njih prepisala podatke za stoletno obdobje, do leta 1845. In še zdaj je po matičnih uradih, ki so del upravnih enot, najti več kot 1700 »davno pozabljenih« cerkvenih matičnih knjig, ki bi jih morali vrniti ...

Čeprav je skušnjava primerjati vodenje cerkvenih evidenc z molilnimi obrazci, ki so prav tako izjemno odporni na spremembe, velika, je treba priznati, da so matične knjige v stoletjih vendarle doživele nekaj sprememb.

Če so v 17. stoletju (najstarejša v arhivu je iz leta 1583) spominjale na nekakšne zvezke, kjer so prav vse zapisovali na roke, so se z jožefinskimi reformami v drugi polovici 18. stoletja uveljavile knjige v trdi vezavi z obrazci: ime, priimek, datum rojstva, datum krsta ... Kvadratki za vnos podatkov so odtlej enaki, spreminjal se je le jezik obrazcev. Seveda pa tudi dobre stare knjige niso neuničljive, če izvzamemo požare, poplave in ostale ujme ali kraje, ki utegnejo za vedno pogubiti v njih zapisane podatke, so ogrožene tudi zaradi kemijskih procesov, značilnih za vse stare listine.

Črnilo blede, papirju streže po življenju vlaga, ki ga nanj zanesejo roke obiskovalcev in ogledovalcev ... Zato tudi v nadškofijskem arhivu stare matične knjige digitalizirajo, le da bolj počasi, s hitrostjo kakšnih 120 do 130 na leto, pove Krampač. V mariborski nadškofiji so se v tem pogledu odlično znašli in si v sodelovanju z graško nadškofijo izposlovali evropska sredstva. Tudi Hrvati so ubrali bližnjico: njihov fond cerkvenih matičnih knjig je v celoti digitaliziran, ker so sprejeli ponujeno pomoč mormonov. V skladu z nauki Cerkve Jezusa Kristusa svetih iz poslednjih dni, krajše mormonov, mora vsakdo, ki k njim pristopi, poskrbeti, da se prekrsti tudi njegove prednike. Te pa je najti v matičnih knjigah in interes mormonov, da bi bile te dostopne v digitalni obliki, je ob takšni sogovornikovi razlagi bolj razumljiv. Podatke, ki jih digitalizirajo, si mormoni seveda tudi kopirajo in potem za

naknadno dostopanje zaračunavajo. Slovenija je pravzaprav še ena redkih držav, kjer vsak, ki izrazi zanimanje, dobi na vpogled matično knjigo v izvirniku, in to brezplačno, pravi Krampač. Medtem ko se pogovarjava, deseterica ljudi v čitalnici nadškofijskega arhiva lista po matičnih knjigah, bržčas iščoč manjkajoče člene v družinskih rodoslovnih deblih. Seveda tiste z letnicami 2012, 2013, 2014 ... čez nadaljnjih štiristo, petsto let najbrž ne bodo več ponujale tako reprezentativnih podatkov o slovenskem prebivalstvu, saj jih je danes krščenih neprimerno manj kot leta 1600. Vseeno pa ne gre oporekati, da so jih že takrat vodili vzorno in nam pridejo prav še danes. »Nič več novega se ne da iznajti na tem področju, ne preostane nam drugega, kot da skrbimo, da bo še naprej vladal red,« pravi Tone Krampač. Kar torej pomeni, da bo na pisalnih mizah duhovnikov do nadaljnjega še najti nalivna peresa in stekleničke s črnilom.

TOVARNA IZ DICKENSOVIH ČASOV

V premeru šeststo, sedemsto kilometrov tod naokoli ni nobenega takšnega obrata, kot je naš, pravi **Vinko Vulić**, direktor prodaje pri zagrebškem TOZ Penkala (Tvornica olovaka Zagreb) in naredi gib, s katerim hoče posnemati zapik šestila. Če bi se mu zahotelo, bi moral najbrž samo malo pobrskati po predalih svoje pisalne mize, pa bi ga našel, saj so šestila prav tako med proizvodi, ki jih izdelujejo v tovarniških halah. Te v četrti nizkih in skromnih hišic z vrtovi, dobrih sedem kilometrov zračne črte od starega zagrebškega mestnega jedra, delujejo kot tujek – čeravno je po naravnem redu najbrž najprej zrasla tovarna, v tridesetih letih 20. stoletja še sredi ničesar, okoli nje pa je pozneje poglano naselje.

»Ne, proizvodnje še nismo preselili na Kitajsko – na srečo ali na žalost,« je Vulić odgovoril na predhodno elektronsko poizvedbo, ali pisala in vse ostalo še vedno prihajajo s tekočih trakov v zagrebškem predmestju Jankomir ali kje v kateri od industrijskih območij kitajskega Zhengzhouja, na primer. Že iz njegovega maila sta veli lahna vseenost in resigniranost. Le čemu, ko pa je zaposlen v podjetju, ki ga prekriva taka plemenita zgodovinska patina in se za nameček lahko poba-ha še s tem, da ga je soustanovil eden od največjih hrvaških izumiteljev, Slavoljub Penkala, ki bi si še danes zaslužil, da se mu v mislih zahvalimo, vsakič ko v roke vzamemo katero od njegovih genialnih iznajdb: termofo, termovko, pisalo z vstavljivo grafitno mino, nalivno pero na bombice in avtomatsko zobno ščetko. Pa se mu ne, ker le malokdo (še) ve, kdo je zaslužen za vse te navidez banalne iznajdbe, ki nam lajšajo vsakdan. Tako tudi zaposleni v TOZ Penkala nimajo nikakršnega razloga za pretirano zadovoljstvo s svojim delom, se zave obiskovalec, ki se poda za vodjo prodaje v drobne tovarne. V proizvodnih halah drdrajo, meljejo in prešajo stroji, ki so ob svojem nastanku gotovo veljali za zadnji tehnološki dosežek, nekaj desetletij pozneje pa bi se jih razveselili v vsakem muzeju tehniške dediščine. Prav zares, če bi z njimi upravljali otroci, bi se človek zlahka dal prepričati, da je zakorakal v čase Charlesa Dickensa in zgodnje industrializacije, ko so temne tovarniške dvorane ovijale koprene pare in so se delavci prostovoljno oziroma nevede zastrupljali z najbolj smrtonosnimi kemikalijami. »Ne,« pravi Vinko Vulić, »kemikalije, s katerimi delajo, niso zares strupene, samo umazano je vse skupaj videti.« Sploh pa so morali po vstopu v Evropsko unijo zadostiti celemu kupu proizvodnih standardov. A še vedno se marsikdo začudi, kaj počne obrat kemične industrije tako blizu mestnemu središču. Ne sprašujte, kako visoke so zaradi tega pristojbine za komunalne storitve in vodo, zmanjuje z glavo Vulić. Selite na Kitajsko kljub temu ne pride v poštev, saj vključuje določene stroške, oni pa se komajda držijo nad vodo. In še draga je za povrh.

PENKALA IN KRAVATE

TOZ je bil konec osemdesetih, ko se je v podjetju zaposlil Vulić, na vrhuncu poslovanja. Si lahko predstavljate, da je imela tovarna skoraj tisoč zaposlenih, pravi sogovornik. Danes jih ima sto. Opuščali niso, zgolj prepustili, da je šlo po naravni poti: nekateri so se skupaj s podjetjem (in njegovo strojno mehanizacijo) postarali in se upokojili, druge so za upokojitev navdušili z ugodnejšimi pogoji. Pravzaprav se zdi, da ima njihova stroka nemalo skupnega z dejavnostjo tiskanih medijev ali celo knjig, natisnjenih na papirju: vse tri bi lahko umestili v kategorijo z etiketo »Svet, ki izginja« in za obe bi bil še ne tako daleč nazaj vsakdo, ki je količkej pri zdravi pameti, pripravljen priseči, da človeštvo brez njih ne more preživeti. Toda tako kot so si po Tolstoju vse srečne družine podobne, vsaka nesrečna pa je nesrečna po svoje, gre tudi počasno umiranje različnih industrijskih branž pripisati različnim dejavnikom. TOZ Penkala je prvega hujših sunkov, po katerih se ni nikoli več pobral, doživel po razpadu SRFJ in izgubi jugoslovanskih trgov. »Naša smola je, da smo prepoznavni samo v širši regiji, TOZ je močna blagovna znamka samo v državah nekdanje Jugoslavije,« pravi Vulić. Drugi tresljaj, še močnejši, je prišel iz daljnega vzhoda: tako kot oblačilno, čevljarstvo in pozneje še marsikatero drugo industrijo je tudi proizvodnjo svinčnikov v devetdesetih spravila na kolena Kitajska. Z njimi se preprosto ne da meriti; uvoženo pisalo, ki do Evrope pripluje v kontejnerju v družbi stotisočev enakih, je cenejše od stroškov dela, ki ga v enak izdelek vložijo v zagrebškem TOZ, pripoveduje Vulić. Stroški dela so na Kitajskem neprekosljivo nizki, prav zato je tjakaj svojo proizvodnjo preselila večina velikih evropskih blagovnih znamk iz sveta pisal: Staedtler, Jolly, Stabilo, Lyra, Pelikan ... No, ne čisto vsi: prav za Pelikan so do pred štirimi leti delali tudi v TOZ. Na škatle smo natisnili napis »Made in Germany«, se kisló nasmehne sogovornik.

Njihovi najzvestejši odjemalci so ostali šoloobvezni otroci. Predvsem hrvaški otroci, ki še danes pišejo in rišejo

po papirjih (mogoče pa tudi šolskih klopeh) s svinčniki in nalivnimi peresi TOZ, voščenkami, temperami in vodenimi barvicami. Da o šestilih, ravnilih in radirkah ne govorimo – vse to se namreč še vedno proizvaja v tovarniških halah ob Slavonski aveniji, eni od vpadnic v Zagreb. Izdelujejo še slikarsko oglje – vendar po tem najbrž ni več veliko povpraševanja, saj so tudi umetniki, ljubiteljski ali poklicni, že presedlali na računalnike? Vulić odkimava, to da jih ni pretirano prizadelo, saj oni nikoli niso bili njihovi kupci. Kaj pa višji segment, ljudje oziroma moški v kravatah, ki sklepajo nekajmilijonske posle in pogodbe podpisujejo z zlatimi nalivnimi peresi? Obrat k zahtevnejšim strankam, sposobnim plačati več za res kakovostne izdelke, bi se zdel nekakšen naraven refleks v presihajoči panogi, nekaj takega kot pridušanje preživelih v brodolomu časopisne industrije, da bodo posledje preživali s poglobljenimi, mnenjskimi besedili uglednih avtorjev, ki jih bo brala le peščica pripadnikov intelektualne elite ... V TOZ v resnici izdelujejo serije prestižnih nalivnih peres, po nekaj sto na leto, najbolj razkošna je narejena z držali iz 14-karatnega zlata, uvoženimi iz Nemčije. Toda proizvodnja le-teh tvori nekaj odstotkov vse proizvodnje, luksuzna nalivna peresa odkupujejo hrvaška ministrstva in dobro stoječa podjetja, ki jih podarjajo kot protokolarna darila. »Naša nalivna peresa so poleg kravate najpogostejša hrvaška protokolarna darila,« pravi Vulić. Ampak ko bi si na obhodu po tovarniških halah želeli ogledati še te posvečene sobane, v katerih sestavljajo zlata nalivna peresa, se direktor prodaje popraska za ušesom in nato skrušeno prizna, da je pristojnega pozabil obvestiti, naj zažene proizvodno linijo. Kaj pa samo delavnica z mirujočimi stroji? Ne bo šlo, zmajuje z glavo Vulić, vse je pod ključem.

KAKO PRIDE MINA V SVINČNIK?

Zato pa lahko pod njegovim vodstvom gremo po poteh navadnega grafitnega svinčnika, oziroma na iskanje odgovora na vprašanje, ki vznemirja marsikaterega uporabnika tega pisala: kako v svinčnik pride mina? Ne, to se ne zgodi tako kot pri krofih, za katere vsakdo ve, da marmelado vanje vbrizgajo z nekakšno kuhinjsko injekcijo, temveč je postopek malce bolj zapleten. Zgodba se začne v skladišču barvil. Papirnati škrncilji s sipkimi snovmi so nagrmađeni v prostoru, ki malce spominja na maroško barvarno ali strojilnico usnja. Samo po barvah, da ne bo pomote, ne pa

tudi po vonju, ki nikakor ni jedge in neprijeten, kakršne so vonjave v strojilnicah, temveč diši po – svinčnikih.

Grafit oziroma mešanico z glinenim praškom in voskom, ki poskrbi za mazljivost, je najprej treba vliti v podolgovate rezance. Te se nato razreže na standardno dolžino (184 milimetrov), nato pa se jih potisne v peč in tam zapeče. Če jih ne bi zapekli, bi bili namreč preveč upogljivi. Trdota mine je odvisna od razmerja med voskom, glino in grafitom; najpogostejša je mešanica, označena s HB (ki smo jo šolarjih v zadnjih letih SFRJ radi zlobno interpretirali kot Hrabri Bosanac ...), najmehkejši so svinčniki z oznako 4B, 4H pa najtrši.

V naslednji proizvodni hali diši po lesu; zapečene grafitne rezance namreč vtaknejo med deščice iz lesa tropskih dreves, lipe in cedre. Ne, lipa ni naša evropska, samo v določenih delih sveta jo je mogoče dobiti, vendar pa tem drevesom grozi dokončen izsek, zato se vse več proizvajalcev svinčnikov preusmerja k alternativnim plastičnim zmesem, kakršna je wopex, ki jo uporabljajo pri Staedtlerju, pojasnjuje Vulić.

ŽIVA TEHNIŠKA DEDIŠČINA

Deščice razrežejo na ustrezne formate in nato tako kot pri linških piškotih polovico namažejo z lepilom (pri piškotih seveda z marmelado), v utor pogreznejo grafitno mino, čezenj poveznejo drugo polovico lesenega tulca in vse sprešajo v kompakten svinčnik. Opisovanje v tretji osebi množine seveda pomeni, da to naredijo za to skalibrirani stroji. Ki pa se včasih tudi pokvarijo, in tedaj se delavci v obratu TOZ znajdejo pred izzivom, kje dobiti rezervne dele zanje; ker večina tovarn, kjer so jih izdelali, že dolgo ne obstaja več (enega od strojev so proizvedli recimo v slovenski Iskri), se morajo znajti po svoje, kar pomeni, da manjkajoče dele večinoma izgotovijo sami, pove Vulić.

Naslednja faza je šiljenje svinčnikov, pove Vulić, medtem ko odpira vrata v novo proizvodno dvorano. Kdor bi pričakoval, da bodo tam sedeje žene v krogu in med pomenkovanjem, nekako tako kot pri ličkanju koruze, od osmih

zjutraj do petih popoldne na roko šilile svinčnike, bi se ne mogel bolj zmotiti. Vse opravi stroj: v šop nabrani svinčniki se brusijo ob vrteči se valj, prevlečen z brusnim papirjem. Skorajda sami od sebe, torej.

Potem svinčniki dobijo kapico. Dobesedno – na enem koncu nanje pritrdijo polkrožen zaključek. Ne vedno, a naročniku iz Turčije, za katerega so delali tokratno serijo, je bilo to všeč. Turčija je poleg Bolgarije, ki bo v bližnji prihodnosti morda postala kupec TOZ-ovih pisal, še eno od njihovih novih tržišč. Glavno je seveda Hrvaška, konica proizvodnje pa sta junij in julij, ko se s polno paro trudijo izdelati vse potrebščine za prihajajoče šolsko leto. December in prvo četrtletje sta sušna doba, zastoka Vulić. Medtem ko se sprehajamo iz ene v drugo tovarniško dvorano, on pa pozdravlja delavce po imenu in si z vsakim izmenja kakšno šalo, zmore tudi rahel izraz navdušenja in predanosti podjetju: »V tem nas tekmeči, ki pisala samo uvažajo, nikoli ne bodo mogli prekašati. Lahko se sprehodim do proizvodnje, vem, kako potekajo vsi proizvodni postopki, in lahko naročim, naj v trenutku izdelajo novo serijo.« Seveda, ker gre za tako rekoč butično proizvodno linijo, če ne kar rokodelsko delavnico ...

PISALO, SIMBOL RAZMIŠLJUJOČEGA

Kdo ve, kaj bi danes na vse to rekel Slavoljub Penkala. Njegova podoba, bolje rečeno karikatura z velikanskimi uhlji, za katere je zataknen njegov nesmrtni izum – nalivnik na bombice, pozdravi obiskovalca v improvizirani industrijski trgovini. Prodajalka razkaže luksuzni asortiment peres in pokaže proizvod, ki gre najbolje v promet: svinčnik z napisom »Svega mi je dosta« (Vsega imam dovolj). »Tega imajo najraje, celo otroci,« reče.

Nekakšna utrujenost je prevevala celotno tovarno, vdanost v usodo in zavedanje, da izdelujejo nekaj, česar kmalu nihče več ne bo uporabljal. Morda pa bo to vsaj kdo hranil kot malce čudaški spomin na čase, ko se je še pisalo na roko. Kar je bilo približno v istem obdobju, ko se je bilo za telefonski klic s ceste treba stlačiti v telefonsko govorilnico ...

Ampak še sreča, da je Marko Ljubić, izvedenec, ki se je v pisanje poglobljal dlje in bolj temeljito kot se to počne za potrebe časopisnega članka, bolj optimističen: »Pisalo je simbol razmišljanja človeka. Ne moremo ga nadomestiti niti s tabličnim računalnikom niti s pametnim telefonom. Skupaj s pisavo se bo ohranilo kot primarni spomin človeštva. Samo zapisana beseda ostane. Pišem, torej sem.« ■

● ● ● KNJIGA**Spomini na otroška leta**

TONE PERŠAK: **Usedline.** Cankarjeva založba, Ljubljana 2014, 379 str., 32,96 €

Nekaj ruskega je v *Usedlinah* Toneta Peršaka, in to ni le (znaten) obseg. Nekaj, kar spominja na *Mater Gorkega* ali *Otroštvo* Tolstoj, sicer pa se knjiga vrti ravno okrog matere in otroštva ter ima tako kot obe navedeni deli avtobiografske prvine. Morda pa je nekaj tudi v ravninski pokrajini, v melanholiji, ki preveva delo, ter otrokovim prvinskim dožemanjem erosa in tanatosa. Ali morda v zavezanosti realistični pripovedni tradiciji, ki želi tudi z jezikom in rabo narečnih izrazov čim bolj zvesto umestiti dogodke v določen časovni in prostorski kontekst.

Tekst sta po avtorjevih besedah usmerjali dve vodi-li, grški »Spoznaj samega sebe!« in tisti, manj razvpiti od Györgyja Konrāda »Spomin je vedno fikcija«. Tu nekje se začne dilema, ki je morda ne bi smelo biti, a se ji kljub temu ni mogoče povsem izogniti – vprašanje žanra, ali drugače: kako brati *Usedline*? Seveda je delo mogoče brati kot fikcijo in ne nazadnje ga je tako brala tudi kresnikova komisija. Peršakov tekst so že uredniki na spremnem zapisu na platnici označili za Bildugsroman, kar je pravzaprav redundantno, saj je lahko vsaka zgodba, ki govori o odrasčanju, po svoje »razvojna«. Poleg tega pri Peršaku ni pravega mejnika, ki bi zaznamoval prehod iz otroštva v simbolno odraslost. V *Usedlinah* ni nobene zareze, je le otroštvo, ki se počasi in široko razgrinja čez kader. Prestop v novo fazo bi lahko bil nakazan v zaključku, v selitvi iz Oblakov v Dolič, a še tja se protagonist odpravlja z materjo in ne sam, kot bi terjal imperativ »razvojnosti«. Tudi opredelitev *Usedlin* kot romana je vprašljiva, saj gre ne nazadnje za literarizacijo avtorjevih spominov; čeprav drži, da so spomini fikcija, se je na tem mestu smiselno vprašati o načinu obdelave spominskega/fiktivnega materiala. *Usedline* kot roman ne zaživijo povsem, vsaj ne na zadanem presečišču dediščine realističnega romana in struktuiranjem pripovedi, ki dogodke večinoma bežno preletava, kopiči, ponavlja, potegne naravnost iz vira ter take, še surove in neobdelane, zapiše na papir. Edini postopek, ki sicer razvlečeno pripoved nekoliko dinamizira, je menjava pripovedne lege iz tretjeosebne v prvoosebno, a še takrat se spreminja le lega govorca, ne toliko odnos do povedanega.

Nasprotno pa se *Usedline* izkažejo v žanru, ki se mu sramežljivo ogibajo: kot romansirana avtobiografija oziroma romansirani spomini na otroštvo. Sprememba pripovedne pozicije naenkrat ni več le domiselni zgodbeni mehanizem, temveč iskrena zadrega avtorja ob obravnavanju nečesa tako osebnega in obenem tako neoprijemljivega, kot je spomin. Obenem postane sprememba pripovedne osebe tudi sredstvo potujevanja in objektivizacije zapisanega. Avtorefleksivni vložki niso več prazni retorični komentariji, ki naj bi opozarjali na izmuzljivost med spominom in fikcijo, temveč predvsem izraz avtorjevega strahu pred amorfnostjo in krhkostjo spominskega materiala, njihova »surovost«, ali boljše, neobdelanost in posledična repetitivnost pa ustvarjajo videz prvinskosti, ki se ogiba popravkov, da bi ostal čim bolj rudimentaren – kot vzlet iz spomina, pač.

Peršakove *Usedline* imajo dokumentarno vrednost: popisujejo intimno izkušnjo neke zgodovinske dobe in to počnejo z izredno tenkočutnostjo. »Najtežje je razločiti, kaj je res spomin in kaj samo predstava, porojena iz doživetja pripovedi, ki si jo kdo ve kdaj in kdo ve kje slišal, ne da bi vedel, ali je zgodbo pripovedovala mati ali kdo drug, ki naj bi kaj vedel o tvojem otroštvu. Rad bi prodril do plasti pozabljenega in se prebil skozi nanose, ki jih je ustvarila domišljija in ki zdaj prekrivajo nedoločno temno plast magnetske kamnine, s katero je vse podloženo in iz katere se vse napaja, pa jo vendar doživljaš kot brezno praznine ...« Ne glede na to ali je podoba oziroma dogodek resničen ali izmišljen, doživet osebno ali prevzet iz pripovedi drugega, izvira iz iste spominske shrambe, ki mu literarna teorija prijazno pravi pripovedovalec in ki je v tem primeru kar Peršak sam. Z *Usedlinami* je postalo njegovo otroštvo svojevrsten emblemi življenja nezakonskih otrok po drugi vojni, izkustvena in dokumentarna razsežnost teksta pa je presegla romaneskno. Zakaj pa ne?

ANA GERŠAK

● ● ● KNJIGA

Spopad ideologij

IGOR KARLOVŠEK: **Odvetnik.** Mladinska knjiga, Ljubljana 2014, 348 str., 27,95 €

Deseti roman pisatelja in odvetnika Igorja Karlovška ima vse, kar omogoča napeto branje. Tu je nevarno in, vsaj glede na pisanje medijev in javne debate, še vedno aktualno družbenozgodovinsko ozadje nekdanje Jugoslavije v njenem zadnjem desetletju, novodobni Capuleti in Montegi, tokrat Železniki in Vidmarji z Vesno in Iztokom v glavnih vlogah, ter nekatere osnovne poteze kriminalnega romana (Se bosta Iztok in Vesna izmazala? Do kod sežejo lovke Vojka Železnika?).

Kljub tem potezam pa je Karlovšku uspelo napisati delo, ki ne poskuša zgolj leno bazirati na navedenih osnovah in pri tem bralcu ponuditi – z izjemo hipnega bralskega užitka, seveda – le malo prostora in materiala za razmislek. Družbena realnost neke dobe je predstavljena temeljito, z izhajanjem iz zgodovinskih dejstev takratnega političnega življenja si Karlovšek privošči igro domnev in spletk, ki bi se prav gotovo lahko tudi zares odvijale. Politični veljak komunistične partije Vojko Železnik je vselej na preži, poslučuje se manipulacij in protiuslug, saj ve, da v njegovem svetu ne gre zaupati nikomur – še tovarišem iz partije ne, ne nazadnje so tudi med njimi majhne, a usodne razlike. Vse upanje polaga v družino, a se mu uporniška hči Vesna izneveri – ko razpada družba, seveda ni varna niti njena osnovna celica.

Hkrati s propadanjem starega sistema vrednot in družbe pa se vzpostavlja tudi novi. Če je za starega Železnika uspeh enačen z močjo, je za mladega odvetnika Iztoka Vidmarja ta prejšnji finančno pogojen. Hišo in dva avta za družino Vesne in Iztoka so zgradile pravne zadeve, ki so v zaščito jemale tiste, ki si tega že na prvi pogled niso ravno zaslužili. Medtem ko se Železniku počasi megli razum (saj vidi, da nima nadzora nad propadanjem lastne družine, kaj šele Jugoslavije), pa tudi Vidmar zapade v osebno krizo. Njegovo stremljenje po zaslužku ga oddaljuje od družine, ki se spopada z zahrbtno boleznijo njegovega sina Jana in ob tem, povrh vsega, malo-dane obuboža.

A zdi se, da ljubezen in zvestoba med soljudmi na koncu vendarle rešita vse, pa tudi načeloma pozitiven lik Iztoka Vidmarja premaga zlobnega Vojka Železnika, ki vso krivdo za Vesnino neubogljivost zvali na mladega odvetnika in mu s tem onemogoča ugoden razplet njegove situacije. Na trenutke zapleten roman je nekoliko škoda rešiti na tako hiter in preprost način. Vendar nas to niti ne preseneti tako zelo, saj smo tekom romana pričali že več prenapihnjjenim epizodam, najsi gre za neizmeren vpliv in zlobo Vojka Železnika ali odrešilno moč ljubezni; tovrstno dogajanje je temu primerno pospremljeno tudi s kakšnim odvečnim vznesenim dialogom.

Temu navkljub pa *Odvetnik* vendarle ne sega preko meja možnega. Zgodbe, ki smo jim pričali, v takšni ali drugačni obliki poznamo vsi, vsake toliko pa k temu občutku pripomorejo še vnosi zgodovinskih dejstev, ki dobro zarisujejo družbeno ozadje romana. Poleg tega je treba izpostaviti tudi dobro organiziranost pripovedi, ki prehajanju med prvo-osebnim in tretjeosebnim pripovedovalcem, obilici dogajanja in zajetnosti dela navkljub ostaja zelo jasna, hkrati pa delo ne zapada v slepe ulice ali naključja. K jasnosti mnogo pripomore tudi tekoč slog, ki mu gre očitati le pomanjkanje umetelnosti, s čimer roman bralcu ponuja predvsem zgodbo, medtem ko ga druge razsežnosti dela stežka pritegnejo.

Odvetnik je tako roman, ki ponuja nekatere nove, kompleksnejše poglede na razpad Jugoslavije, s tem pa tudi zariše izhodišča, s pomočjo katerih poskuša razložiti stanje države danes. Osredinjen na osebne zgodbe ljudi, ujetih med javnim in zasebnim, se ne opredeljuje za politične opcije ali ideološka prepričanja, temveč jih zgolj predstavlja in proučuje ter pri tem ne pozablja, da jih je bržkone prav toliko kot posameznikov in da ima vsako od njih prav toliko pozitivnih kakor tudi negativnih lastnosti.

ALJAŽ KRIVEC

● ● ● KINO

Premiki v svetu dela

TIR. Režija: Alberto Fasulo. Italija, Hrvaška, 2013, 90 min. Ljubljana, Kinodvor

Glede na skromni obseg letne produkcije in vse bolj mi-zerne razmere, v katerih životari slovenska kinematografija, so uspehi, ki jih je slovenski film v zadnjih dveh desetletjih

dosegel na mednarodnem prizorišču, preprosto izjemni. A če so bili ti do nedavnega vezani predvsem na režiserje in njihova dela, pa so se v zadnjih letih v mednarodnem prostoru začeli vse bolj uveljavljati tudi igralci: na primer Marko Mandić, ki je zaigral v *Zlatu* Thomasa Arslana, ali pa Katarina Čas, ki ji je z nastopom v Scorsesejevem *Volku z Wall Streeta* uspel celo prodor v Hollywood. Da njuna uspešna nastopa v mednarodni areni nista le golo naključje, potrjuje tudi *TIR* Alberta Fasula, zmagovalec zadnjega rimskega festivala, v katerem je glavno vlogo odigral Bran-ko Završan.

Kako izjemni so vsi ti dosežki, zgovorno priča tudi razmišljanje enega izmed italijanskih novinarjev neposre-dno po rimski premieri Fasulovega celovečernega prvenca. Branko Završan, zanj takrat še povsem »neznani balkanski igralec«, ga je namreč tako silovito navdušil – navdušenje nad Završanovim nastopom je bilo pravzaprav vseprisotno in vse do zadnjega (do trenutka, ko je postalo jasno, da je *TIR* prejel glavno festivalsko nagrado in s tem izgubil možnost, da bi osvojil katero ostalih nagrad) je veljal za glavnega favorita za najboljšega igralca –, da je o njem in o kinematografiji, iz katere izhaja, hotel izvedeti vse. Ko je dojel, da tako suveren, karizmatičen in študiozen igralec (Završan se je namreč polne tri mesece posvečal le osvajanju spretnosti vožnje s prikoličarji ter spoznavanju sveta kamionarjev) prihaja iz države, ki letno v povprečju posname le pet celovečernih del, celotni proračun za naci-onalno filmsko produkcijo pa znaša toliko, kot je proračun povprečnega evropskega nizkoprorračunskega filma (nekaj več kot 3 milijone evrov), je začel razmišljati nekako takole: italijanska kinematografija ima *Čudež v Milanu* (Miracolo a Milano) Vittoria de Sice, francoski je Aki Kaurismäki podaril *Čudež v Le Havru* (tak je bil italijanski prevod filma Le Havre), v slovenski pa je čudež že to, da filme sploh še snemajo!

A *TIR* ni slovenski, temveč italijanski film, pa čeprav v njem govorijo predvsem slovensko in hrvaško. In čeprav je režiser Fausulo do svojega nastopa na rimskem festivalu tudi v kontekstu italijanske kinematografije veljal za bolj ali manj neznanega in neuveljavljenega avtorja, čigar opus je premogel le en dokumentarni celovečerec ter nekaj kratkih del, pa je po ogledu njegovega prvenca jasno, da Fasulo še kako dobro pozna zgodovinski kontekst italijanskega filma, znotraj tega pa še prav posebej bogato tradicijo družbenokritičnega in politično-provokativnega filma. Ter da se prekleto dobro zaveda družbene realnosti obmejne pokrajine, njegove rodne Furlanije. *TIR* je torej delo, ki povzema, ustvarjalno preoblikuje in nadaljuje tradicijo italijanskega angažiranega igranega filma, v poskusu prve, najširše opredelitve pa ga lahko označimo tudi za delo o mejah in o prečenju mej. Ob študioznem pristopu k proučevanju sveta tovarnjakarjev, ki sta ga ubrala tako Završan kot Fasulo, ter ob minuciozni poustvaritvi tega v filmski podobi, malce površni gledalec namreč zlahka dobi občutek, da *TIR* poskuša preseči meje zvrsti, da iz polja igranega stopa v polje dokumentarnega. A to je le iluzija, ki se razblini takrat, ko ugotovimo, da Fa-sulo skoraj z vsakim kadrom daje gledalcu vedeti, da mu pripoveduje zgodbo. Zgodbo o Branku, učitelju sloven-skega jezika in pripadniku slovenske manjšine na Reki, ki se zaradi ekonomskih razlogov odloči postati voznik tovarnjaka-prikoličarja pri neki italijanski firmi. Zgodbo, ki je vseskozi striktno realistično podana, toda tudi fik-tivna in skonstruirana, pa čeprav zato nič manj resnična. V njenem središču je sicer kritični premislek o današnjem svetu dela, o izginjanju nekaterih in vzniku drugih vrednot, o drugačnem vrednotenju dela, ne nazadnje pa tudi o vse bolj brezpravnem položaju delavca v njem, toda hkrati se Fasulo dotakne še številnih drugih tem: od vznika nacionalizma, ki je posledica občutka ekonomsko-eksistencialne ogroženosti posameznikov, novih oblik delavskih migracij, pa vse do odnosa oče – sin. Fasulo se z že prav neverjetno lucidnostjo duha ter občutkom tako za družbeno kot intimno dimenzijo kritično zazre v svojo dobo, v aktualni trenutek družbenega okolja, iz katerega izhaja ter ustvari delo, ki navdušuje tudi na slogovno-iz-vedbeni ravni.

DENIS VALIČ

● ● ● KONCERT

Lep začetek poletne sezone

CARL ORFF: **Carmina Burana.** Otvoritveni večer Festivala Ljubljana, orkester Slovenske filharmonije, orkester in zbor Opere SNG Ljubljana, Slovenski komorni zbor, Akademski zbor Ivan Goran Kovačič, zbor Opere Narodnega gledališča

Sarajevo, dirigent Uroš Lajovic, solisti Aida Čorbadžić, Marko Cvetko, Giorgio Surian. Kongresni trg, Ljubljana, 1. 7. 2014

Naraščajoča povodenj sanacij vseh mogočih finančnih nečednosti nedotakljivih častilcev boga mamona je to poletje morda bolj kot kadarkoli doslej prizadela festivale, poletne loge duha in kulture. Kaže, da kljub še tako spretne-mu krmarjenju vodstev učinkom hiranja energij, redčenju vsebin in vpadu kakovosti dogodkov niso uspeli ubežati niti vodilni poletni festivali. Teh znamenj in občutkov se ne da zabrisati niti z marketinško in programsko udarno zastavljenimi začetnimi in zaključnimi festivalskimi dogodki ter vmesnimi sklopi z vse prej kot izstopajočimi dogodki, še manj pa z leporečjem o njihovi neokrnjeni programski podobi in premostitvah vedno večjega prepada med nekoč dostopnim in danes vedno manj dosegljivim, svetovljanskim iz bližnje preteklosti in vedno težje uresničljivim v sedanjo-sti.

Da je kljub vsemu še nekaj prostora za domiselne izhode v sili, kaže odprtje letošnjega, *62. Ljubljana Festivala* z izvedbo scenske kantate *Carmina Burana* Carla Orffa, ki se mi (ob vsej graji pa tudi spoštovanju do predhodnih velikopoteznih projektov, uresničenih na ljubljanskem Kongresnem trgu) kaže kot eden odprtju festivala bolj primernih dogodkov, kot pravi čas iz rokava potegnjeni repertoarni in izvajalski *joker*, ki je s skoraj štiristoglavo množico izvajalcev pod taktirko zagnanega maestra Uroša Lajovica uspešno zapolnil potencialno produkcijsko vrzel in pri tem še navdušil šte-vilno občinstvo. Seveda drži, da ta dogodek od predhodnih otvoritvenih spektaklov ločita objektivno manjša izvajalska zahtevnost programa, še bolj pa veliko bolj seriozen študijski vložek pri interpretaciji dela, pospremljen s skrbnejšim odnosom do zvokovne in tehnične plati realizacije projekta, kar je v prejšnjih letih utegnilo precej omejiti potencialne izvajalske presežke.

Tokrat ob izvedbi že »ponarodelega« delo Carla Orffa, ki je preseгла običajne populistične domete, lahko govorimo celo kot o prvih programskih presežkih festivala. Zaslugo bi pripisal predvsem dirigentu Lajovicu, ki je s poglabljanjem in z doslednim upoštevanjem temeljnih značilnosti teksture skladbe (somernost in korelacije simplificiranih ritmičnih in melodijskih elementov, svojeglava harmonska verženja paralelnih akordov, govorno-pevske zborovske inkantancije brez polifonih elementov) ter mediavelistično jedratim pristopom k bistvu, z ritmično natančnostjo, jasnimi metrič-nimi premiki, vehementnimi dinamičnimi razponi in v njih vklesanimi poantami – do neke mere tudi težko dosegljivo barvitostjo z ozvočenjem na prostem – dosegel enkratno poustvarjalni utrip dela. Kljub pomembnosti samosvoje raz-pršenega (s poudarkom na tolkalih in trobilih) orkestrskega parta ter izjemnih solističnih nastopov je dirigent Lajovic z obravnavo dela kot imanentno zborovske skladbe potegnil na plano prekipevajoče energije Orffove govorice, zrasle na neotesani lepoti pikro ironične poetične mešanice duhovnosti in minljivosti, hedonizma in spolnosti, razposajenih srednjeveških študentov in frustriranih menihov.

V neustavljivem gibanju kolesa usode je Lajovic, segajoč do atavističnih impulzov prvinskega kolektivizma, razpote-gnil čez vse tri dele skladbe prepričljiv ekspresiven lok, pri katerem je dosledno vztrajal do finala. Pri tem mu je uspelo razviti zadosti distinktivna razmerja znotraj skupine zborov, veliko več od običajnega oratorijsko istorodnega petja. Ško-da, da je v zasedbi zborov izostal v partituri predvideni deški zbor, ki bi ob bolj poudarjenem, prav tako izvirnem razlo-čevanju med delno in polno zborovsko zasedbo še razširil vokalno barvno paletto. Združeni orkester je bil s tehnično izčiščeno, dinamično prožno, v medigrah izstopajoče izrazno igro vseskozi v oporo zboru in solistom.

Med solisti je s celovitostjo interpretacije, z izjemno vokal-no tehniko, ki ne pozna registrskih neravnovesij niti pri zah-tevnih prehodih falzetnega petja, z lepo barvo glasu in jasno artikulacijo ter sugestivno ekspresivnostjo in ne nazadnje tudi izjemno odrsko prezenco izstopal baritonist Giorgio Su-rian. Sopranistka Aida Čorbadžić se je predstavila kot pevka zanesljive vokalne tehnike, z natančnimi atakami v visokih tonih in zglajenimi koloraturnimi prehodi, polnostjo glasu in čustvenostjo, v kateri je bilo čutiti pridihi zmerne erotike, pri njeni interpretaciji pa bi si želel nekoliko več lirične sproščenosti. Tenorist Marko Cvetko vokalno specifično zahtevnemu partu, kateremu dajejo pečat značilno nerodni falzetski prehodi, tehnično ni bil povsem kos, kar je bilo še najbolj opazno pri enem najbolj delikatnih vrhuncev skladbe (tožba mrtvega laboda na ražnju), ko je iz prefinjene ironi-zacije zdrsnil v krčevito pačenje. V nasprotju s predhodnimi izvedbami na Kongresnem trgu, je bila tokrat tonska slika ozvočenja opazno bolj uravnovešena. Torej tudi »ko akustike ni«, jo je z nekaj znanja mogoče »najti«, celo izboljšati!

STANISLAV KOBLAR

Je pa že bolj razumno pasti skupaj

NATAŠA KRAMBERGER

Ups, madonca, zletela je preproga! Kaj zletela, zdrsnila je z okna in zdaj pada, pada, dol, dol: paf. Direktno na baroko. To pa je sreča. Naravnost na privezani premec spodaj v Rio del Ghetto. In zdaj? Na premcu že ležita dve kuhinjski krpi, cvetlični lonec z razčesnjanim rožmarinom, kakšen ducat klupic za obešanje perila, nekoč obešeno perilo – pulover, hlačke, nekaj rožnatega, tudi nekakšna vrv in nekaj zelo razbitega. Plavajoča galerija padlih predmetov sredi odročnega beneškega kanala, dostopna le golobom, podganam in očitajočim pogledom od zgoraj: »Preproga? Sunce žarko, kako ti je lahko padla preproga?!«

Ee, kako je lahko. Z njo se zmeni.

A malo zatem, čista božja previdnost: »Ej! Dečko! Alt!« Spodaj v kanalu mimo pripelje drugi čoln, majhen in okreten, z našemljnim otrokom na krmi: »Na pomoč!« Mali ne trzne. »Ajutooo!« Končno obstoji v leri in pogleda gor. »Preproga!« Ja! Hitro dol, Kapitan Kljuka pa do prvega mostiča pripelje padlo imovino: tepih, rožmarin, klupice. Vse to je tvoje?

»Si že kdaj videla anomalni val?« »He?« »Anomalni val, si že kdaj videla?« Kapitan Kljuka, v civilu Riccardo, 11 let, razkrečeno stoji na svojem čolnu v rjavo-zamazanem kanalu in se z obema rokama opriema spodnjega dela lesenega mostu, na katerem stojiš: »Vidiš tisto okno v zadnjem nadstropju?« Pogledaš gor na strnjene hiše z visokimi oknicami, ki z leve in desne padajo v kanal: »Misliš, moje okno?« Pokima: »To je približno dvanajst metrov. Ko so nazadnje videli anomalni val v Sredozemlju, je bil visok trinajst metrov in pol.« Krasno. A vsi desetletniki v Benetkah vozijo čolne, rešujejo leteče preproge in operirajo z anomalnimi pojmi? A dečko je resen: »Če pride anomalni val pred našo laguno, nam niti Mose ne more pomagati.«

O PUTANATAH IN PODOBNEM

Mose je kratica za »Modulo Sperimentale Elettromeccanico«, mehanizem, ki bo po mojesovsko ločil beneško laguno od Jadranskega morja in pogrezajoče se mesto na lesenih pilotih osvobodil grožnje visokih vod, uničujočih plim, vsesplošnega potopa. Podobno kot pri anomalnih valovih, si je tudi pri tem superinženirskem podvigu nemogoče predstavljati dejanske dimenzije: ko so v eni najpomembnejših milanskih galerij La Triennale pred letom in pol naredili razstavo največjih infrastrukturnih pošasti v zgodovini človeštva, je bil tam tudi Modulo Sperimentale. Videoposnetki biblijskega ločevanja morja na dva dela so bili videti kot spretna računalniška simulacija, in ob dejstvu, da ne gre za simulacijo, temveč za čisto resnico, se je neki ostareli moški v publiki nemočno onesvestil.

Razumljivo. Pred petdesetimi leti (pozno ponoči 9. oktobra 1963) je videl, kako mu je dvestometrski »anomalni val« vode in blata, ki je pljusnil, kaj pljusnil, planil čez gorski jez Vajont v ozkem vintgarju italijanskih Dolomitov, takrat najvišji jez na svetu, pod seboj pokopal mater, očeta in dve sestri, skupaj z njimi 1910 ljudi iz poplavljenih vasi Longarone, Erto, Casso, Castellavazzo, Codissago, potem ko je 270 milijonov kubičnih metrov skal v hipnem plazu zgrmel z gore

Toc v akumulacijsko jezero pod seboj in naredilo katastrofo; pol stoletja je objokoval, danes pa naj verjame, da bo logika jezov, ki ni vzdržala akumulacijskega jezera, uspela vzdržati morje?

Pa je že bolj razumno pasti skupaj.

»Mose je ena velika putanata,« reče enajstletni Kapitan Kljuka na čolnu pod mostičem. »Ko ga bodo imbecili končno spravili v pogon, se bodo supertajfuni in cunamiji že zdavnaj preselili v Sredozemlje, tako kot je bene meduze.« »Opa, dete, kakšni izrazi pa so to?!« Brez ustrezne reakcije: »Veliki projekti, stara jebena imena.« »O, Kljukec, a vas tako v šoli učijo?« Ja. Z otroki je treba vzgojno. Končno reakcija: »Šola je ena velika putanata,« in že: »Eeeeej! Deeečko! Riccaaaardo!« A Kapitan Kljuka ne sliši, že gleda v drugo smer, že suče ročko na motorju, že mala barčica piči naprej po Rio del Ghetto, že se za njo vije le še dolga črta pustnih konfetkov, čao, čao, čao, eh, putanata, pa je splavala po vodi edinstvena priložnost za ogled Benetk s čolnom in osebnim vodičem.

Vzgojno. Z otroki je treba na vse načine, a nikakor vzgojno!

MESTO NA KOLIH: ZA GLAVE

Nazaj v šestem nadstropju je potem precej upehano. Na stopnišču ni za dihat od sosedinega karnevalskega cvrtja, rešena preproga smrdi po podganjih drekih, skozi odprto okno pa začnejo naletavati debele dežne kaplje. Izveš, da je fraza »veliki projekti, stara imena« klasična beneška tožba, pa tudi del naslova drobne knjižice lokalnega preiskovalnega novinarja Alberta Vituccijsa, v kateri razkriva sumljive finančne mahinacije v beneški laguni, povezane s projektom Mose in z nekaterimi drugimi velikimi investicijami v regiji. Zanj je prejel eno novinarsko nagrado in več groženj s »ponudbami, ki jim ne moreš reči ne«.

V takem se je treba zanesti na urbane legende. Ko Benečani slišijo besedo Mose, pograbbijo prvi kol v bližini, na katerega bi se dalo nataktni kakšno glavo. Razlogov za jezo je več. Cena te »igralnice na prostem: denar izhlapi, glavobol ostane« je bila v zaključni fazi načrtovanja leta 1989 zastavljena na 3200 milijard italijanskih lir, danes situira na 5493 milijonih evrov (pet milijard in pol), kar je približno toliko kot 11 tisoč milijard ex-lir. Vsota konstantno narašča, medtem ko se dan inavguracije konstantno oddaljuje. Bettino Craxi, takratni italijanski premier, je leta 1985 napovedal, da bo Mose končan leta 2000. V resnici so se dela šele začela leta 2003, realno je pričakovati, da se ne bodo zaključila pred letom 2016.

Drugi razlog za jezo, zmešano s strahom, so dimenzije.

Mose ob tri ustja beneške lagune – pred Lido, Malamocco in Chioggio – razvršča masivne podvodne podzemne betonske bloke, oklepne črpalke, osupljive valobrane in megalomanske dvizgane zapornice. Ena takšna vodna zapornica, recimo, v dolžino meri 20 metrov, v višino od 18,5 do 29 metrov, široka pa je od 3,6 do 5 metrov. Tehta 300 ton. Vseh takšnih zapornic bo 78, skupaj bodo tvorile 1560 metrov dolg sistem gigantskih podvodnih dvizganih jezov, ki bo zmozel pred Benetkami zadržati Sredozemsko morje, naraslo do treh metrov nad svojo povprečno višino. Doslej najvišji dvig morske gladine v

laguni je meril 1,94 metra, znanstveniki pa pravijo, da se bo gladina Jadranskega morja v prihodnjih stotih letih dvignila za 60 centimetrov.

A najhujši rešpekt zbujajo betonski bloki pod zemljo pod morjem. Dvizgane zapornice so namreč s posebnimi jeklenimi tečaji (vsak tečaj tehta 40 ton, na vsako dvizgano zapornico prideta po dva tečaja) pripete na svojevrstne betonske ploščadi, ulite trinajst metrov globoko v morsko dno, več kot petnajst metrov pod morsko gladino. V teh monstroznih podvodnih podzemnih betonskih strukturah hodnikov, stebrov, valjev, škripev, stičišč, tečajev, ventilov, črpalk, bazenov in kontrolnih sob, globokih kot šestnadstropne hiše in širnih kot olimpijski stadioni, tečejo kabli, vodni in zračni pritiski, računalniški programi, pa tudi ljudje, ki bodo lahko z enim samim pritiskom na gumb sprožili dvig zapornic; te bodo v tridesetih minutah vstale z betonskega morskega dna v navpično lego in napravile zid med naraslimi morskimi vodami in laguno z mestom.

SRATI V MORJE

»C'è una puttana, una puttana,« gre znana lajna – tokrat v dialektu – naprej še v konzorciju stalnih pivcev popoldanskega aperitiva v baru na obrežju Fondamenta della Misericordia. Mose je na tapeti in na jeznih plakatih nad šankom. »Koristil bo samo določenim žepom!« nagiba svoj tretji aperol-špricer Alvisi Zanin, šofer tovarnega čolna, s katerim po beneških kanalih prevaža vsakodnevno robo, mleko, sladkor, artičoke. »Včasih se peljem na drugo stran Lida, da pogledam, kaj se dogaja. Konstrukcijski stroji tečejo 18, 20 ur na dan, skoraj non stop, to je neverjeten kažin, ne znam ti povedati, kakšen kažin je to, tudi sredi noči je vse osvetljeno kot pri belem dnevu, poleg pa bam, bam, brm. Če je kdaj obstajalo kakšno podvodno življenje v beneški laguni, zdaj zanesljivo ne obstaja več.«

Debati se pridruži natakari Piero Fini: »Pravijo, da želijo obvarovati Benetke. Kdor bi želel v resnici obvarovati Benetke, bi počel druge stvari. Prepovedal bi vstop ladjam za križarjenja, da ne bi vsak dan trepetali, kdaj bo katera tresnila v baziliko Sv. Marka,

resno bi se lotil sistema kanalizacije, da ne bi v tretjem tisočletju še vedno srli v morje, da o konkretni prenovi nosilnih pilotov in nadzoru navala turistov enodnevnih sploh ne govorim. Benetke so vedno manj resnično mesto in vedno bolj zabaviščni rezervat, v katerem smo Benečani – kakor vsi domorodci tega sveta – uporabni le še za poziranje pred fotoaparati in čao.«

Med burnim vijavajem aperitivov, vicev, kruhkov z bakalajem, se zunaj naenkrat napolni kamnito nabrežje, možicljji s klobuki in dolgimi bradami, mladeniči z belimi čepicami, čipkaste tančice, svilene rute, visoke frizure, na resnih sencih po dva dolga svaljka las: »Beautiful, beautiful!«, judovska poroka.

Z bližnjega mostu, ki pelje na Campo del Ghetto, letijo korandoli in navdušeni vzkliki, od nekod se vzame gondola in ameriška mladoporočenca se spojita z njo v brezmadežno beneško srečo: aaah. Mimoidoči iščejo fotoaparate po žepih, po torbicah, daj, daj, hitro, telefončki klikajo, Japonke ploskajo, star nizozemski par pozabi zapreti usta, buldog z nagobčnikom se zakadi v kokeršpanjela brez in med svati nastane preplah, ki jih razžene po ozkih uličicah med sinagoge, košer restavracije in starodavne vodnjake nekdanjega judovskega geta, ki je danes eden najpomembnejših centrov judovske kulture v Evropi in eno najpogostejših prizorišč za judovske poroke na svetu.

NOVI ŠPIJONI, STARE METODE

Kar so šefi »Serenissime« 29. marca 1516 uzakonili z dekretom, ki je sedemsto takratnih beneških judov nemških in italijanskih korenin zaprl v zanikrom četrt med zaporom in klosterskim britofom, je najlepše upovedal stari dobri Shakespeare. *Beneški trgovci* in druge zgodbe so pač klasika, a *Vohuni pri Sv. Marku*, knjiga Furia R. Pennisija, ena tistih, ki ti pade v oči med stikanjem po malih beneških knjigarnah, je primerljiva mojstrovina drugega žanra, popotniškega, sprehajalskega, vodičarskega, ravno pravšnjega za Benetke slepih rokavov in razmreženih vod.

Pennisi je pri sestavljanju tega svojevrstnega vodiča za pešce v beneškem državnem arhivu poiskal raporte inkvizicijskih

FOTO: REUTERS

špijonov, ki so poročali direktno doževemu osebnemu tribunalu. Kakšna Udba, kakšen Stasi, kakšen Edward Snowden! Od desetega stoletja naprej, vse do konca Republike 1797, so imele ušesa vse beneške prazarne kave, vsi nadstreški in vse dolgonose maske, stoodstotna precizna kontrola je šla od patricijev do kurb, od Casanove do erotičnega poeta Giorgia Baffe.

4. julija 1760 okoli 18. ure zvečer sta se v prodajalni Gelorama Saccolerija na Campu San Barnaba hudo zgrabila plemiča Alvise Corner in Gerolamo Marelli. Pesti so zapele, ker je prvi trdil, da je limonin sorbet iz trgovine odličen, drugi pa, da je zanič. Dve leti pozneje sta se na istem trgu okrvavila dva druga vzvišena gospoda, a ne zaradi sladoleda, pač pa zaradi ruske balerine po imenu Irene.

A vse to ni nič v primerjavi z dogajanjem v samostanu Sv. Alvise, v katerem je 7. aprila 1705 okoli kosila skrivnostno izginila nuna; menda jo je na oni svet spravila ljubosumna sestanovalka. Ali pa z dogodki v Teatru Sv. Cassiana, v katerem so marca 1776 po končanih operah prosto operirali prostituti in prostitutke, ki so se jim vdajale najbolj nobel maske (heh, tega raporta ni zapisal nihče drug kot gospod Giacomo Casanova, ki se je proti koncu svoje galantne kariere oporunistično prelevil v špijona).

Ni treba poudarjati, da se je na Mostiču dojk (Ponte delle Tette), ki leži pri Jagenjčkovem rokavu (Ramo dell'Agnello), ki teče ob Kanalu dveh stolpov (Rio delle Due Torri), ki gre od Ceste hiše dobrega sosedu (Calle di Ca' Bonvicini) do Dolge cerkvene ulice (Calle lunga della Chiesa), redno zbiralalo več kot tisoč petsto gospodičen z razgaljenimi dekolteji, s katerimi je menda pozneje, že po padcu Beneške republike, na veliko prijateljevala dotična Marina Querini Benzon, ki je v svojo posteljo zvabila moške s takšnimi imeni, kot so Ugo Foscolo, Stendhal in Byron.

ORIGINALI IN PROCENTI

Uf, preklete beneške ulice! Malo nepozornosti in si izgubljen. Cesta nemih, Most gluhih, Ulica komedije (ah, glej, na njej se je rodil Casanova), Most pojočih pesti, Ulica, ki pelje v peč, Ulica odvetnikov, Pot belega

leva, Rokav trinajstih mučnikov, Ulica veta, Obrežje oljarjev, Cesta krojačev, šivilj, starih pisarjev. Gneča, gneča, kakšna gneča, pa še karneval! Krinoline in pustne šeme, gondoljerji, golobice, klovnese, lepoticke, commedia dell'arte, Harlekin.

Blíže ko si mostu čez Rialto, huje je. Dve priletni Nemki v napokanih zlatih korzetih se jezita, da sta v lica že čisto rdeči: »Ja, *meingott*, kako zdaj en evro pa pol?! Tam za ovinkom so mucke stale samo en evro!« In razburjeno kravžlata blontne lasulje in vijeta načičkane rokavičke, medtem ko skozi damska pustna očalca pisano gledata v izložbo z miniaturnimi steklenimi živalicami, račkami in mucami in zlatimi ribicami. Ja, hudiča, res, kako ju hoče ta trgovec pretentati! Za 50 centov! Pravzaprav: za 50 procentov!

A se ne dasta, junakinji! Smo pošteni al' nismo! In ju že vidiš, kako doma v fotelju, v eksemplarični provinci nekje med Gustavsborgom in Bierstadtom ob jutranji beli kavi kontrolirata prospekte iz Lidla in Spara in Hoferja, na nosu imata očala in v rokah rdečo kulico, da lahko natančno podčrtujeta vse najboljše cene: krompir tu, hulahopke tam, pol evra, dva centa, zrno na zrno ... V svoji potrošniški vnemi sredi Benetk spregledata, da miniaturne steklene mucke z napisom »originalno beneško steklo z Murana« v izložbah, ki si jih ogledujeta, stojijo poleg sijajnih plastičnih ur, res imenitnih posnetkov Rolexov, pa med gumijastimi natikači za drobiž in sončnimi očali, ki se zlomijo, če samo pogledaš skozi. Po krajšem premisleku pustita steklene živalice pri miru in si kupita pahljače z napisom Venice.

(V tem trenutku je sedemdeset odstotkov steklenih izdelkov v beneških trgovinah ponaredkov. Prodajajo jih tako najfinejši steklarski mojstri na Muranu, pomešane med originali, kot trgovine z napisi »Ustavite plagiatorje!«. 24. februarja letos so v znak boja proti cenениm ponaredkom azijskih grosistov v majhni steklarni na otoku Murano podpisali skupno pismo o nameri vsi vpleteni: beneška pokrajina, mesto Benetke, regionalna gospodarska zbornica, Policija, obrtniško združenje in združenje potrošnikov. Za kemične analize, ki edine

lahko razločijo med izvirniki in posnetki, so za letošnje leto s skupnimi moči namenili celih petnajst tisoč evrov.)

ZBATI SE ZA SVOJ OBRAZ

A samo poglej, most čez Rialto! Kakšna krasota! Kakšna mogočnost! Lep, skluden in trden kot kamen, kost! Reke turistov, obiskovalcev, pešakov z vseh koncev planeta se stekajo čezenj vsako minuto dneva, vsak dan od leta 1591, on pa kar pri miru in brez komentarja prenaša težo združenih podplatov sveta. To je dober most! Odgovoren most! Most, ki se zaveda svojih dolžnosti! Kakšen manj poslušen most bi že zdavnaj padel v vodo ali se zrušil vase, a most čez Rialto – ne!

Most čez Rialto je sicer tu in tam že malo odkrušen, malo se tudi že maje in pogreza, a s triletnimi restavratorskimi deli, ki bodo stala pet milijonov evrov in jih bo častil Renzo Rosso, patron italijanske blagovne znamke Diesel, bo kmalu kot nov. Potapljači so že pred slabim letom dni izvedli prve monitoringe in zdaj, prav zdaj tam spodaj v ledeni vodi preštevajo razpoke v kamnu in pretrese na hrastovih pilotih, ki most držijo nad vodo. Lepo, lepo, še dobro, da se je pojavil gospod Rosso. Samo pomisli, da ga ne bi bilo, njega in njegovega denarja od kavbojk, narejenih na Kitajskem, eh, pet milijonov ni tako malo in podjetni Benečani bi se lahko še domislili, da bi začeli pobirati mostnino!

Tukaj se zavije na tržnico, a ni žive duše, niti mačk. Zjutraj bo drugače, v direndaju bo vstal banket zelenjave in rib, stojnice z vijoličnimi artičokami in branjevkami s Sant'Erasma, ki se bodo ure in ure prepirale o receptu za gratinirani osat. Ah, kolikokrat si se tam, pod kamnitimi arkadami, med kasetami vongol, kanolikov, kalamarov, kozic, bradačev, sip in sardel še s krmežljivimi jutranjimi očmi čudil kakšnemu kurtoaznemu aristokratu z robcem v gumbnici, ki je na trg prišel s svojim filipinskim služabnikom; govoril je s pritajenim baritonom in trzal s kazalcem, medtem ko je razoglavi sluga zvesto vtikal prste ribam v usta, na luske, pod oči. Nisi mogel skriti čudenja, ko je gospod pokimal in dečko plačal ter nabasal v nakupovalni voz štiri kapitalne zveri, morsko spako, romba, tunov trup in mečarico, komaj je vlekel vse skupaj, medtem ko je njegov gospod že zdavnaj odkorakal naprej, po pomembnih opravkih.

Na stopnicah drsi. Debele dežne kaplje so se pod noč spremenile v bele megle in zdaj nič več ni tako, kot se je še malo prej zdelo. Hladne sape sedajo na tlakovce, na gladine, ovijajo mostiče in zamegljujejo poante, ulice se ožijo, manevrski prostori brišejo, prav tako table za San Marco in železniško postajo. Kam, kako? Majejo se barke, kostumi belo gledajo in vogali stegujejo dolge nosove, da se maske zbojijo za svoj obraz, kdo si ti, kdo jaz, in da ljudje, lačni sladkega, zaslišijo svoj samohranitveni instinkt: torta iz prosecca in pistacij gospoda Giovannija.

IMETI SLABO SRCE

Čas je pravi za napihnjene fritule s kremo, za sladke miške z rozinami, tudi za torte veneziane in za veliko cvrtja, a Strada Nuova ima skrivnost, ki se ji reče Pitteri; gospod Giovanni je svojo slaščičarno odprl pred osemtridesetimi leti in nikoli odtlej ni zamenjal širokega temnordečega pulta s steklenimi vitrinami, noter pa vsak dan sveži mandljevi poljubčki in smetanovi narastki, polnjene meringe in čokoladne princeske, bogate kreme in slastne torte, kolači, piškoti, hišni recept: peneče se vino in pistacije, torta, ki jo skušajo posnemati po vsej Benečiji.

»Vsak ponaredek ima v sebi nekaj avtentičnega,« reče gospa Pitteri, ki z vso pričanostjo lošči medeninasti napis »sveži sok iz pomaranč in mandarin«, ki visi nad kavnim aparatom, in mimogrede odpravi že stotega turista, ki najprej vpraša po ceni čisto vseh slaščic v vitrini, nato pa se obrne na petah in gre. »A Giovannijeva torta je samo ena. Kdor razume, si privošči, kdor nima pojma, sprašuje za ceno in se obregne ob vsak cent.«

Takoj ko mine karneval, bo Giovanni Pitteri za dva tedna zapustil Laguno. Preslabo srce ima, da bi gledal, kako bodo njegova

žena, hči in vnukinja v tem času »modernizirale« legendarno družinsko slaščičarno. Namesto širokega temnordečega pulta, simbola italijanskih sedemdesetih, pride »lila eleganca«, namesto medeninastih napisov – interaktivni ekran. Čas gre naprej in turisti zahtevajo spremembe, ne brigajo jih torte, ampak ambient. »Vse bo zelo sodobno,« reče gospa Pitteri. »Zelo šik.«

V Benetkah živi 58 tisoč stalnih prebivalcev. Mesto vsak dan obišče 60 tisoč turistov. Pravila demokracije so tu zelo jasna. Večino imajo turisti.

Dež gre, dež napada, Strada Nuova pa si brunda v brado kantavtorsko Francesca Guccinija: »Moja mama je govorila, da je Stefanijina mama prodajala Benetke v vitrini, ah, Benetke je ime hotela, San Marco je vsekakor tudi ime picerije, gondola stane, gondola je zgolj obrat ferštekarij ...« Prevajanje kantavtorjev se neumno sliši, a brundanje ne umolkne. Guccini ni edini, ki ve, da so Benetke polne življenja, življenje pa je vendar kurba, in to mesto se prodaja, razdaja, šminka in liči, umira, hira, špekulira, se maliči ...

Dež gre, dež napada. Kakšen usran karneval letos, reče maska pri Teatru Italia.

TAKO ČEZ PRST

Jutro je za zjokati se. Šesta nadstropja imamo tudi za to, da lahko od blizu vidimo, kako črni oblaki harajo po opečnatih strehah ter med kaskaderskimi salti močijo vse pod sabo. Dežniki so danes najboljše maske, dežniki so danes junaški upor: veter je tako pasji, da vse obrača in da vaporeto za pokopališče San Michele trikrat premisli, preden v norem premetavanju zareže v valove.

Kaj pa ti? Na kaj misliš, ko gledaš trinastnadstropno ladjo za križarjenje, ki čisto mirno, brez pomislekov reže morje v kanalu Giudecca? Truuum, truuum, mimo parkov z javorji in bori, truum, tik ob arzenalu, truuum, le lučaj od obrežja, truuum, do trga San Marco?

Misliš na fotografa Giannija Berengo Gardina, ki je rekel, da ljudje, ki beneško baziliko vidijo z vrha križarke (bi se reklo: zviška), v njej nikoli ne bodo videli drugega kot figurico iz kinder jajčka? Ali pa misliš na gnila jajca, ki jih upokojeni gospod Elio iz navijaškega bara Unione Venezia, najstarejšega nogometnega bara v Benetkah (večno zeleno-črni, tudi v ponižujoči ligi Pro, daleč od serij a-be-ce), hrani na najbolj sončni okenski polici, da jih enkrat na mesec, ko »dozorijo«, zabriše tem ladjam v bok?

Možno je tudi, da misliš na najnovejšo prepoved vstopa ladjam križarkam v Laguno, ki dopušča toliko izjem, da na koncu koncev velja le za slabo tretjino. Ali pa, tudi to je možno, ne misliš na nič. Da nič ne misliš, tudi to je možno.

A dež je, voda narašča in treba je rešiti knjige. Najbolje se obnesejo prostori, ki znajo plavati, gondole in čolni, kanuji in lavorji. Knjigarnar Luigi Frizzo je iz te modrosti naredil posel in knjige – rabljene in nove – zložil v barke, barke pa med police ter na ulici Santa Maria Formosa odprl knjigarno Acqua Alta. Tako čez prst edino knjigarno na svetu, ki v času krize konstantno podvaja dobiček.

»Bonjour, gutentag, hello, buenosdias! Ste že videli stopnišče iz starih enciklopedij? In gondolo iz knjig?« Luigi Frizzo je neumoren kot zlaajnana plošča. Vsak dan, vsakič znova, že deset let: bonjour, gutentag, hello, buenosdias, ste že videli stopnišče iz enciklopedij, bonjour, hello, v sosednji sobi je gondola ...

Lahko si užaljen, ker boš tukaj vedno turist, ko boš vstopil, boš dobil: »Bonjour, gutentag, hello«, pa čeprav si z gospodom Frizzujem na ti, »Ste že videli stopnišče iz starih enciklopedij?«, čeprav si tukaj že stokrat reševal knjige, »In gondolo iz knjig?«, gledal vodo, kako raste, morje, kako odnaša, »Gutentag, hello, buenosdias, ste že videli stopnišče iz enciklopedij?«, po knjigarni paradirajo trije črni mačkoni, ki se včasih tudi malo polulajo, »Bonjour, gutentag, hello, buenosdias! V sosednji sobi je gondola iz knjig!«, pri gondoli pa stoji Kapitan Kljuka, ne tisti, ki rešuje leteče preproge, ampak lutka, mrkogleda, sloka in s klobukom na vse strani – ko v naloženi gondoli končno najdeš okrancljani pisemski papir zase, reče:

»Pisati iz Benetk? Oh, kakšna putanata.« ■

Srebrenica, 11. 7. 1995

VOJNA IN MIR

MARINKA FRITZ KUNC

Razglasitev zunanjih ministrov Evropske unije o suverenosti BiH 6. aprila 1992 v Luksemburgu, ki so se jim dan pozneje pridružile tudi ZDA, je veselje v etnično raznoliki državi kmalu sprevrgla v notranjo nestrpnost z usodnimi konfliktnimi žarišči, kar je vodilo v več kot triletno krvavo vojno. In ko se je 11. julija 1995 zgodil genocid nad bosanskimi Muslimani v Srebrenici, je morda prav ta strahotni zločin pripomogel k sklenitvi mirovnega sporazuma 21. novembra 1995 v Daytonu, ko je takratni bosanski predsednik Alija Izetbegović med drugim rekel: »Danes je zgodovinski dan za Bosno in za ves svet. Za Bosno zato, ker je vojno zamenjal mir, in za svet zato, ker je trpljenje Bosne in vse, kar je povezano z njim, prvorazredno moralno vprašanje. In moralna vprašanja zadevajo vsa-kogar na svetu ...«

BOSANSKA SEVDALINKA

Bosanska sevdalinka zveni kot krik in oškropljena s krvjo vojne z odpiranjem spominov opozarja na milijone in milijone skozi zgodovino pobitih nedolžnih ljudi. Samo leto dni pred Srebrenico se je zgodila Ruanda, in če naključno zavrtimo kalejdoskop zgodovine genocida, lahko vidimo uničene prvobitne etnične skupnosti Indijancev, leta 1915 genocid dveh milijonov Armencev, milijonov Judov v drugi svetovni vojni in na raznih zaplatah planeta še danes znova in znova etnocid prevladujočega privilegirane naroda nad neenakopravno manjšino v Kongu, plemenom Nube v Sudanu in tako dalje. Zato ne sprašujmo, komu navčerk zvoní. Zvoni tebi!

Kajti čeprav je leta 1948 podpisana *Konvencija Združenih narodov o preprečevanju genocida* in definiciji kazenskopравnih elementov tega zločina oprla upanje človeštva na delovanje sistema za odkrivanje vnaprej napovedanih genocidnih elementov in omogočila mednarodne mehanizme za njihovo zatrtje, so mednarodne sile 47 let pozneje Srebrenico pustile na cedilu. Tako Srebrenica kot druga svetovna konfliktna žarišča dokazujejo, da brez medsebojnega sodelovanja in strpnosti vseh političnih sil in slehernega posameznika človeštvo ne bo kos diskriminaciji in genocidom, saj je kljub opomniku – NIKOLI VEČ AUSCHWITZA! – v Srebrenici prišlo do najhujšega pokola civilistov po drugi svetovni vojni v Evropi. A vest človeštva hitro pozabi na svoje krvave sledi.

Ko sem zaradi načrtovanega mladinskega romana o Srebrenici na povabilo legendarnega vojnega dopisnika Saliha Brkića in TV Federacije BiH skupaj z njimi odpotovala na odkrivanje množičnih grobišč v Kameniško dolino na območju Republike Srbske, je bilo med vožnjo skozi *Dolino smrti*, kot ji pravijo, ob pogledu na znamenja grobišč na dvoriščih revnih domačij, zapuščenih pogorišč in obnovljene bleščeče bele džamije videti, kot da bo sonce zažgalo še tisto, kar ni pogorelo v času vojne. Na najdišču žrtev genocida, podobnemu ogromnemu bazenu, sta stala bager in tovornjak, okrog in v samem grobišču pa delavci v rokavicah, mednarodni forenziki ICMP (*International Commission on Missing Persons*), raziskovalci Instituta za pogrešane osebe BiH in tožilka iz Tuzle, zraven pa matere in žene žrtev ter predsednica Združenja »Majke enklave Srebrenica i Žepa« iz Sarajeva, ki že leta neutrudno iščejo svojce, da bi jih pokopale. V jami pa strohnela oblačila, vrv okrog zapestja, otroška lobanja z majčkenimi zobki, otroška ste-

Smajl, učenec Unescove

osnovne šole v Piranu, je

v šolskem glasilu zapisal:

»Sem begunec in živim

v Piranu. Krivica se mi je

zgodila, ko sem bil doma

v BiH. Bil sem doma, ko

je prišel v hišo vojak, nas

oropal in zažgal hišo, ubil

očeta in mamo in odšel

ven, še preden je prišla

policija. Od takrat sem v

Piranu.«

klenička, povsod kosti zahrbtno pobitih življenj, kot da se je zamajala civilizacija človeštva.

Umorjene so bile celo po tri generacije možkih članov družin bosanskih Muslimanov. Do globin srca me je ganila žalost mame, ki so ji leta 1995 v Srebrenici na cesti vzeli osemnajstletnega sina edinca z obljubo, da bo kmalu nazaj, a ga ni videla nikoli več. Strtega srca še vedno čaka pred grobiščem, če bo morda prepoznala kaj sinovega v njem, in iskala ga bo še naprej v drugih krajih, kjer so množična grobišča. »Če ga najdem mrtvega, ga bom imela ... Bili smo obsojeni na smrt. Nismo imeli pravice do orožja, nismo se mogli braniti,« mi je rekla. Toda to je le ena izmed več tisoč tragedij brez epiloga iz tega majhnega vzhodnobosanskega mesta, poimenovanega po rudniku srebra, ki bi ne smele iti v pozabo.

Odpovedale so etične norme med sosedi, še včeraj prijatelji, na dan so privrele potlačene zamere prednikov in začelo se je streljanje v hrbet, ne da bi človek človeku gledal v obraz. Srebrenica, Župa in Potočari naj bi bila varovana območja pod zaščito mirovnih sil OZN, a so se v nekaj dneh spremenila v morišča, v katerih so mednarodne vojaške enote popustile na etnično izpostavljenem območju prav v trenutku, ko se je nad bosanske Muslimane zgrinjal morilski stroj vojske bosanskih Srbov pod poveljstvom Ratka Mladića. Obenem je bil za bosanske Muslimane usoden tudi embargo na nakup orožja, še usodnejši pa umik številčno šibkih nizozemskih modrih čelad iz Srebrenice v bližnjo vas Potočari, kjer so zaman čakali na letalsko pomoč Nata in jih je nato postalo strah za lastna življenja. Zlomili so se pod Mladićevimi grožnjami, da jih bo v primeru njihove obrambe Srebrenice zajel ter dal postreliti kot talce, Srebrenico pa zravnal z zemljo, a po mojem prepričanju noben strah ni dopusten, če je zato izgubilo življenja toliko nedolžnih civilistov.

LOV NA LJUDI

Tako pa so Mladićevi krvniki v Srebrenici počeli, kar jih je bila volja. Strahotne posledice je poleg samega streljanja ljudi ter umiranja tisočev brez zdravil in hrane v okoljenih mestih pustil za seboj tudi njihov lov na pobegle civiliste, med katerimi so bile predvsem žene z otroci, ki so se skozi gozdove poskušale prebiti na varno. To peklenko jago je s svojimi besedami opisal eden izmed nizozemskih vojakov, ki je dejal, da ker je lovska sezona končana, tarče niso le možje v službi bošnjaške vlade, ampak tudi ženske, otroci in starci. Nanje so streljali, ujetim rezali dele teles ali se nad njimi spolno izživiljali.

V misli se mi nenehno vrača pretresljiva slika komaj šestletne Adise Kustura, o kateri mi je govoril Salih Brkić: z mlajšo sestro Dženeto in ranjeno mamo je pribežala iz Srebrenice do Tuzle, tam pa izmučena od trpljenja in strahu dejala, kot da je že star človek in ne otrok: »Eto, kako nije bolje onome, ko se nije nikad rodio!«

Kje je zatajil globalni sistem varuhov človekovih pravic, da ti otroci niso odraščali v varnem svetu? Slovenija je dobila svojega prvega *ombudsmana* šele leta 1994, a na bosanskih bojiščih so se bojevali že od 1992. In le kako bi lahko pozabila malega begunčka Smajla, učenca Unescove osnovne šole v Piranu, ki je v šolskem glasilu zapisal: »Sem begunec in živim v Piranu. Krivica se mi je zgodila, ko sem bil doma v BiH. Bil sem doma, ko je prišel v hišo vojak, nas oropal in zažgal hišo, ubil očeta in mamo

in odšel ven, še preden je prišla policija. Od takrat sem v Piranu.«

NEK PROCVATA LJILJAN

Tudi letos se kot vsako poletje nad bosanskimi polji širi omamni vonj lilije, ki je bila simbol borcev Vojske BiH, »Nek procvata ljliljan!« pa je bil njihov pozdrav. Zdaj živijo v miru, nekateri enako preprosto kot prej, drugi so na delu v tujini, vojni dobičkarji še vedno bogatijo, iz možej se monotono oglašča poziv k molitvi in življenje tudi tam postavlja nove simetrije in možnosti.

A v bosanskih sevdalinkah so ostale neizjokane solze Bosne. Za fantom, ki je obležal smrtno ranjen na nevarnem izvidniškem pohodu in ni mogel priti na zmenek z dekletom. Za študentom prava, ki je imel rad motorje, a bi dal življenje za Bosno, kot je govoril prijateljem, in je to tudi storil. Za priljubljenim fantom s kitaro, ki je ob večerih igral za prijatelje. Za najstnika, ki se je v najnežnejših letih odraščanja selil s puško v roki od enega bojnega žarišča na drugo, nato pa ga je krogla pokosila tik ob koncu vojne kakih sto metrov pred njegovim domom v Orahovici. Za študentom tretjega letnika letalske akademije, ki je kot komandir umrl skupaj s svojimi prav tako mladimi minometalci in bil za pogum predlagan za najvišje vojaško priznanje *zlati ljliljan*. Za vsemi mladimi, ki so se iz srednješolskih klopi pridružili borcev Vojske BiH; številni med njimi so omahnili v nerazumnosti časa, v katerem je bila bomba lažje dosegljiva kot kos kruha.

»Najbolj se bojim, da bi pozabili!« mi je rekel večkrat nagrajeni vojni dopisnik Salih Brkić, avtor pomembnih dokumentarcev o vojnem času in o genocidu v Srebrenici. Strašno se je spominjati, pozabiti pa bi bilo še huje. ■

pogledi

naslednja številka izide
6. avgusta 2014NAROČILA
IN DODATNE
INFORMACIJE:080 11 99, 01 47 37 600,
www.pogledi.si ali narocnine@delo.si

ZGODOVINA ČASOPISOV: ČE NI RACA, JE PA DELFIN

FOTO LEON VIDIC

MARKO CRNKOVIČ

Ne povemo vsega in ne čisto natančno, če rečemo, da je nova oblast leta 1945 ukinila vse časopise, ki so do takrat izhajali. Pa vendar: *Slovenec* in *Jutro* sta zadnjič izšla 4. maja, *Slovenski narod* 30. aprila (po 77 letih). Zato pa sta 8. in 15. maja začela redno, dnevno izhajati prej ilegalna *Slovenski poročevalec*, glasilo OF, in *Ljudska pravica*, glasilo KPS.

»Kaj je to prineslo v zgodovino slovenskega časnikarstva?« se sprašuje Bernard Nežmah v knjigi *Časopisna zgodovina novinarstva* in odgovarja: »Samostojni poklic novinarja je zamenjal poklic novinar kot propagandist komunistične partije.«

Ko je pred dvema tednoma umrl Viktor Blažič, sem se – kot ponavadi ob omembi njegovega imena – spomnil njegovega sina Boruta. Bila sva znanca, študiral je filmsko režijo na AGRFT. Nisva bila ravno prijatelja, kljub temu pa je bila med nama topla, obojestranska zaupljivost – ne ravno pričakovana med človekoma, ki se videvata naključno in poredko.

Verjetno je bilo v Unionu, ko mi je pripovedoval o svojem očetu in njegovem zaporu. Borut je bil štirinajstleten fant, ko so očeta aretirali in po famoznem 133. členu obsodili na dve leti zapora – ker je pri Delovi založbi izdal knjigo, ki oblasti ni bila všeč. Pogovora se spomnim le napol: meglen je, kot je bila kavarna zakajena in glava polna piva. Najprej se mi je zdelo, da si izmišlja ali vsaj pretirava. A bolj ko je zgodba postajala kompleksna in srhljiva, bolj mi je bilo jasno, da to ne more biti drugega kot resnica. Pravil mi je, da se mu je mešalo od mešanice jeze in sramu.

Bilo je prvič, da sem iz prve roke in na lastna ušesa slišal o človeku, ki so ga po krivici zaprli. Živel sem v vati. Ne da bi imel prej te štorije za pravljice, tako zelo od včeraj nisem bil, toda prvič mi je politična pripoved prišla do živega – verjetno zato, ker sem se lahko poistovetil s pogledom in občutki svojega vrstnika. Bilo mi je kar malo nerodno, da je moj oče v istem času delal uspešno kariero (ne seveda politično).

Borut Blažič je imel *Freak Out*, prvo ploščo od Mothersov, dvojni album, ki ga nikjer nisem mogel dobiti. Nekaj let je trajalo, da sem ga prepričal, da jo zamenja za mojo *Blue Mask*, pa še nekaj sem mu doplačal, ker ta Lou Reed ni bil ne vem kakšna redkost.

To je moralo biti najpozneje leta 1984, ker sem takrat prešaltal na zgoščenke.

Kakorkoli, tak je moj zadnji spomin nanj. Njegova zadnja, pravzaprav predzadnja stvar, ki jo je naredil, pa je bila – baje –, da je nesel k čevljarju popraviti škornje.

Padali so kot muhe. Boštjan Seliškar, Matej Taufer, Barbara Velikonja, Borut Blažič. Vsi smo bili otroci svojih staršev in njihovega socializma – toda oni so to bili še bolj.

Če ne bi bilo v njej citatov in empiričnih podatkov, bi bila knjiga precej nezanimiva. Tega si od kolumnista Nežmahovega kova nisem mislil. Resda je neprimerno prebavljivejša kot običajne monografije in zborniki o stanju stvari v slovenskih medijih, ki se znajo v perfektni akademščini zgražati nad nenehnimi kršitvami pravice do besede in omejevanjem svobode izražanja. Kljub temu pa je tudi Nežmah malo žrtev znanstvenoraziskovalnega imperativa. Ne vem, zakaj je

poljudnost v slovenski publicistiki takšen babbav. Še posebej je primanjkuje pri pisanju o medijih, ki so ga univerzitetni intelektualci najbolj uzurpirali.

Odpor časopisov do včerajšnjih, postanih novic je razumljiv, toda paradoksalen. Miniti mora nekaj let – raje več kot manj, najraje pa veliko – in te novice, kakršnekoli so že bile, ne glede na svojo takratno zanimivost postanejo neskončno bolj zanimive. Z leti in desetletji postanejo celo tako zanimive, da ni več razlike med pomembnimi in nepomembnimi. Da čas celi rane ali vsaj briše sledove, velja še posebej cinično za časopise. Vse, kar je staro, je na lepem zanimivo.

Slovenski poročevalec je recimo pod naslovom *Zločince vračajo* objavil naslednjo mininovico: »Škofja Loka, 29. maja [1945] – Sklepi in pogodbe med zavezniki, da bodo vsi krivci in vojni zločinci vrnjeni na kraj zločinov, se uresničujejo. Angleži so izročili našim oblastem kopico raztrganih in moralno uničenih zločincev in ubijalcev, ki so bili še pred kratkim strah in trepet našega okraja.«

To je bilo vse.

In kar je najbolj zanimivo, po drugi strani pa je bilo tega istega dne na naslovnici *Slovenskega poročevalca* objavljeno »bistveno obširnejše« poročilo (po Nežmahu) o literarnem večeru, ki so ga Maksimu Gorkemu na čast pripravili v – Teheranu.

IZ NEŽMAHOVE KNJIGE JE EVIDENTNO, DA JE BIL EKONOMSKI MOTIV ZA IZDAJANJE ČASOPISOV POSTRANSKEGA POMENA, PODREJEN NACIONALNIM IN/ALI POLITIČNIM CILJEM.

Podobno je bilo še skoraj trideset let pozneje. *Delo* je recimo sedemindvajset let pozneje pod naslovom *Odstop Staneta Kavčiča* objavilo na prvi strani enako kratko novico, kot je bila tista z »raztrganimi in moralno uničenimi zločinci«: »Ljubljana, 30. oktobra [1972] – Danes se je sestal izvršni svet na izredno sejo, na kateri je predsednik Stane Kavčič obvestil izvršni svet, da je obvestil izvršni svet, da je sporočil predsedniku skupščine SR Slovenije svoj odstop s položaja predsednika izvršnega sveta. Do razrešitve bo delo predsednika izvršnega sveta vodil podpredsednik inž. Tone Tribušon.«

Zanimivost je še danes zanimiva kategorija. Tako je recimo prejšnji teden *Delo* na naslovnici objavilo nosilno fotografijo delfina in poročilo o nameravani gradnji delfinarija na hrvaški strani Piranskega zaliva.

Saj je vseeno. Če ni raca, je pa delfin.

Iz Nežmahove knjige je mogoče ne le sklepati, ampak že kar ugotavljati, da slovenski časopisi večino časa v svoji več kot dvestoletni zgodovini niso bili prava tržna, komercialna dejavnost.

To sta moj sklep in moja ugotovitev. Razen majhnega namiga v zvezi z Bleiweisovimi *Kmetijskimi in rokodelskimi*

novicami ni videti, da bi avtor sam to sploh opazil. Ekonomska zgodovina slovenskih časopisov seveda ni tema te knjige, vendar je vseeno nenavadno, da svojih ugotovitev ne podkrepljuje z ekonomskimi aspekti slovenskega časnikarstva oz. jim ne pripisuje relevantnosti.

To poudarjam zato, ker Nežmahova knjiga nehoti kaže, da so si slovenski časopisi vedno zadajali nekakšno narodno poslanstvo: emancipatorično v jezikovnem, kulturnem, izobraževalnem, dobesedno razsvetljskem smislu od začetkov okrog leta 1800 in večji del 19. stoletja, od takrat naprej pa politično. Ne glede na same demokratične ali nedemokratične pogoje, v katerih so izhajali, so bili časopisi instrument politike. Razlika med svobodo in nesvobodo je bila s stališča časopisov samo v tem, ali so se z novicami in mnenji bolj ukvarjali po navodilih ali vsaj željah oblasti ali pa bolj po preferencah in domnevah državljanov.

Resnica je najbrž taka, da je bilo vedno nekaj enega in nekaj drugega pogleda.

Toda v vsakem primeru je evidentno, da je bil ekonomski motiv za izdajanje časopisov postranskega pomena, podrejen nacionalnim in/ali političnim ciljem. V bistvu bi za zgodovino slovenskih časopisov bolj rabili Thomasa Pikettyja ali Nialla Fergusona kot pa Andrewa Marra ali Alaina de Bottona ali Nicka Daviesa. Ekonomske (in kulturne) razmere so bile v zgodovini boljše in slabše, morda izjemoma celo naravnost idealne. Časopisi so se jim prilagajali, seveda – toda razen za to, da so nekaj ljudem dajali kruh, ni bilo nikoli zelo prepričljivega ekonomskega razloga za njihovo izhajanje. S stališča narodnega gospodarstva so bili vedno nepomembni.

Če bi bili pomembni, bi bili boljši. Če bi več ljudi hotelo (ali znalo) brati *Lublanske novize*, bi izhajale pogosteje kot enkrat, dvakrat na teden; Vodnik bi si lahko privoščil, da ne bi pisal vsega sam; Bleiweisu ne bi prišla na misel ta bizarnost, da s poljubno datiranim občasnikom targetira kmete in obrtnike in pri tem v bagatelni nakladi objavlja Prešerna in Koseskega in za tiste čase zapletena narodna in politična vprašanja; *Jutro* in *Slovenski narod* in *Slovenec* se ne bi cela desetletja obstreljevali na ideološki in politični fronti, temveč bi namesto tega drug drugemu poskušali speljati bralce; to jih očitno ni zanimalo, pa tudi sicer najbrž ne bi bilo možno, saj so bralce tako indoktrinirali, da so jim preprosto morali dajati to, kar so od njih pričakovali; to je bil morda višek svobode, podobne tej, kakršno poznamo danes; vmes pa je bilo pač treba biti pravoveren, če v pol stavka povzamem ta neslavni del polpretekle časopisne zgodovine.

Slovenskim časopisom je bila komercialna dejavnost vedno postranska stvar – njihova vloga je bila predvsem prosvetiteljska – in jim je ob njihovem zatonu še danes. Meni se ne zdi čudno, da je rezultat njihove dvestoletne zgodovine tako pičel. Kot da se niso prav nič naučili. Če bi se, se jim današnje razmere ne bi zdele tako šokantne in obenem tako irelevantne in krivične. ■

BERNARD NEŽMAH: *Časopisna zgodovina novinarstva na Slovenskem med letoma 1797–1989*. Študentska založba, Ljubljana 2012, 408 str., 35 €.

Prebivalca romskega naselja Žabjak pri Novem mestu
Foto Jože Suhadolnik